

Xalq qəzeti

Xalqın qəzeti!

№ 258 (30952) 6 dekabr 2025-ci il, şənbə

Gündəlik ictimai-siyasi qəzet

1919-cu ildən çıxır

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi

Azərbaycan siyasi sabitlik, iqtisadi yeniləşmə, sosial yüksəliş və mədəni tərəqqi ölkəsidir

Bu gün Azərbaycan sabit siyasi sistemə və inkişaf etməkdə olan iqtisadiyata malik ölkədir. Azərbaycan genişmiqyaslı islahatlar həyata keçirir. Bizim iqtisadiyyatımız özünü təmin edir. Bizim xarici borcumuzun səviyyəsi ÜDM-in 7 faizindən azdır və maliyyə ehtiyatlarımız borcumuzu 14 dəfə üstələyir. Bu, əlbəttə ki, ölkəmizdə gedən iqtisadi islahatların təzahürüdür.

Bizim valyuta ehtiyatlarımız ildən-ilə artır və bu il də əhəmiyyətli dərəcədə artıb, 80 milyard dolları ötüb. Bizim valyuta ehtiyatlarımız xarici borcumuz-

dan 16 dəfə çoxdur. Biz milli sərvətlərin düzgün bölüşdürülməsi nəticəsində yoxsulluğun azaldılmasına müvəffəq olduq. Milli-mənəvi dəyərlər bizim üçün ən vacib məsələdir. Azərbaycanın zəngin və təkrarolunmaz mədəniyyəti bizim qürur mənbəyimizdir.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Naxçıvandan Zəngəzur dəhlizinə keçid yenidən qurulur

Səhifə → 10

Azərbaycan elminin biliklər xəzinəsi

Bu gün Azərbaycanda kitabxanalar geniş və çoxşaxəli şəbəkə şəklində fəaliyyət göstərərək müxtəlif funksional kateqoriyalara bölünür. Onlar yalnız informasiya mənbəyi kimi deyil, həm də məarifçilik, təhsil və mədəni inkişafın aparıcı dayaqları qismində çıxış edirlər. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası (MEK) isə ölkənin elmi ictimaiyyəti, xüsusilə alimlər və tədqiqatçılar üçün mühüm informasiya təminatı mərkəzidir.

(ardı 12-ci səhifədə)

Xəzərdən Aralıq dənizinə təhlükəsizlik körpüsü

“Şərqi Aralıq dənizi – 2025” təlimi hərbi donanmamızın gücünü nümayiş etdirir

Türkiyənin İzmir şəhərində “Doğu Akdeniz – 2025” (Şərqi Aralıq dənizi – 2025) dövlət təlimi keçirilib. Təlimdə qardaş ölkənin hərbi qulluqçuları ilə yanaşı, Azərbaycan Ordusunun Hərbi Dəniz Qüvvələrinin bir qrup heyəti, ABŞ-in terrorizmə qarşı təhlükəsizlik qrupu və Pakistan Ordusunun dəniz patrul təyyarəsi iştirak ediblər. Müdafiə Nazirliyinin yaydığı məlumata görə, təlimdə qarşıya qoyulan tapşırıqların icrası zamanı iştirakçı ölkələrin hərbi qulluqçuları yüksək peşəkarlıq nümayiş etdiriblər. Dövlət təliminə 19 ölkədən hərbi qulluqçular müşahidəçi qismində qatılıblar.

(ardı 6-cı səhifədə)

Ermənistanın “Lissabon fəlakəti”: Paşinyan doğru deyir, amma...

Erməni baş nazir özü də günahkardır

Məlum olduğu kimi, bir neçə gün əvvəl rəsmi İrəvan “Qarabağ münəqqışininin tənzimlənməsi üzrə danışıqlar prosesi sənədləri” adlanan toplusunu açıqlayıb. Ermənistanın baş naziri Nikol Paşinyanın iki gün əvvəl söylədikləri isə həmin sənədlərdə yazılanların ictimai şüurda möhkəmləndirilməsi məqsədi daşıyır. Daha doğrusu, Nikol mövcud istiqamətdə ciddi cəhd göstərir.

(ardı 6-cı səhifədə)

Cənub-Qərb qovşağında yeni orta qüvvə mərkəzi

Səhifə → 7

Berlinin Bakı seçimi

Səhifə → 7

Donald Trampın son zərbəsi

Səhifə → 8

Paris nə axtarır, Pekin nə gözləyir?

Səhifə → 9

Azərbaycanın gələcək onilliklərinin xəritəsi

Səhifə → 9

Paytaxtın yeraltı ünvanlarının “çətin” qapıları

Səhifə → 11

Qədim türk yurdu – Sibir və Tümen xanlıqları

Səhifə → 13

Tailandın Kralı Əlahəzrət Maha Vajiralongkorn Phra Vajiraklaochaoyuhuaya

Əlahəzrət, Tailand Krallığının milli bayramı münasibətilə Sizi və Sizin simanızda bütün xalqınızı öz adından və Azərbaycan xalqı adından ürəkdən təbrik edir, ən xoş arzularımı çatdırıram. Bu gün Azərbaycan ilə Tailand arasında əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üçün böyük po-

tensial mövcuddur. İnəniram ki, xalqlarımızın rifahı naminə bu imkanlardan yararlanaraq dostluq əlaqələrimizin möhkəmlənməsi, səmərəli əməkdaşlığımızın həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli müstəvilərdə genişlənməsi yolunda bundan sonra da birgə səylər göstərəcəyik. Bu bayram günündə Sizə möhkəm cansağlığı, xoşbəxtlik, işlərinizdə uğurlar, Tailand

Krallığının dost xalqına daim əmin-amanlıq və rifah diləyirəm. Hörmətlə,

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 2 dekabr 2025-ci il

“Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarda inşa edilməsi və ya quraşdırılması nəzərdə tutulan müvəqqəti tikililər barədə məlumatlandırma Qaydaları”nın təsdiqi və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2023-cü il 27 dekabr tarixli 2432 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Şəhərsalma və tikinti fəaliyyətinin vahid informasiya təminatı sisteminin Əsasnaməsi”ndə dəyişiklik edilməsi haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, “Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2024-cü il 28 iyun tarixli 1194-VIQD nömrəli Qanunun icrası ilə əlaqədar **qərara alıram**:

1 “Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarda inşa edilməsi və ya quraşdırılması nəzərdə tutulan müvəqqəti tikililər barədə məlumatlandırma Qaydaları” təsdiq edilsin (*əlavə olunur*).

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2023-cü il 27 dekabr tarixli 2432 nömrəli Fərmanı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2023, № 12 (I kitab), maddə 1693 (Cild I) ilə təsdiq edilmiş “Şəhərsalma və tikinti fəaliyyətinin vahid informasiya təminatı sisteminin Əsasnaməsi”nin 6.3.5.4-cü abzasının sonunda nöqtə işarəsi nöqtəli vergüli işarəsi ilə əvəz olunsun və aşağıdakı məzmununda 6.3.6-cı yarımbənd əlavə edilsin:

“6.3.6. məlumatlandırma mexanizmi sahəsində:

6.3.6.1. sifarişçi tərəfindən Azərbaycan Respublikası Torpaq Məcəlləsinin 13-cü maddəsinin 2-ci hissəsinin birinci cümləsində nəzərdə tutulmuş müvəqqəti tikililər (bundan sonra – müvəqqəti tikililər) barədə məlumatlandırılan orqana məlumatların və sənədlərin təqdim edilməsi;

6.3.6.2. məlumatlandırılan orqan tərəfindən müvəqqəti tikililərin vahid uçotunu aparmaq məqsədilə müvafiq məlumatların və sənədlərin elektron qaydada Tikintilərin Dövlət reyestrinə ötürülməsi;

6.3.6.3. Tikintilərin Dövlət reyestrində müvəqqəti tikililər barədə məlumatlar və sənədlər təhlil edildikdən sonra sənədlər tam olduğu halda müvəqqəti tikililərə dair məlumatların reyestrdə uçota alınması və bu barədə sifarişçiyə sistem vasitəsilə dərhal bildiriş göndərilməsi, sənədlər tam olmadığı halda isə onların tamamlanması üçün zəruri hərəkətlər barədə məlumatlan-

dırılan orqana və sifarişçiyə məlumat göndərilməsi;

6.3.6.4. məlumatlandırılan orqan tərəfindən müvəqqəti tikili barədə məlumatların və sənədlərin sistem vasitəsilə EHİS üzərindən Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinə, Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə və Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyinə ötürülməsi;

6.3.6.5. məlumatlandırılan orqanı məlumatlandırmaqla, sifarişçi tərəfindən müvəqqəti tikilinin sökülməsi barədə məlumatların Tikintilərin Dövlət reyestrinə ötürülməsi.”.

3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Fərmandan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 5 dekabr 2025-ci il

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2025-ci il 5 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir

Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarda inşa edilməsi və ya quraşdırılması nəzərdə tutulan müvəqqəti tikililər barədə məlumatlandırma qaydaları

1. Ümumi müddəalar

1.1. Bu Qaydalar Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsinə, Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsinə və bu sahədə münasibətləri tənzimləyən digər normativ hüquqi aktlara uyğun olaraq hazırlanmışdır və kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarda kənd təsərrüfatının səmərəli təşkili məqsədilə inşa edilməsi və ya quraşdırılması nəzərdə tutulan müvəqqəti tikililər barədə məlumatlandırma mexanizmini (vahid uçotun aparılmasını) müəyyən edir.

1.2. Kənd təsərrüfatının səmərəli təşkil edilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaq sahəsinin mülkiyyətçisi (onun yazılı razılığı ilə istifadəçisi və ya icarəçisi) (bundan sonra – sifarişçi) Bakı şəhərinin, həmçinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının əhatə etdiyi şəhər və rayonların inzibati ərazilərində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsini, digər inzibati ərazi vahidlərində isə yerli icra hakimiyyəti orqanlarını (bundan sonra – məlumatlandırılan orqan) bu Qaydalara uyğun olaraq məlumatlandırmaqla, kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarda Azərbaycan Respublikası Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsinin 3.0.16-cı maddəsinin tələblərinə uyğun müvəqqəti tikililər, yəni torpaq üzərində yerləşdirilən, qısa müddətdə, o cümlədən tikinti müddətində istifadə üçün nəzərdə tutulan, yüngül inşaat konstruksiyalarından inşa edilən və asanlıqla quraşdırılıb-sökülən tikili inşa edə və quraşdırıa bilər.

1.3. Bu Qaydaların məqsədləri üçün istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

1.3.1. asanlıqla quraşdırılıb-sökülən tikili – xüsusi təyinatlı texnika cəlb edilmədən quraşdırılıb-sökülən tikili;

1.3.2. qısa müddət – mövsümi və ya sifarişçinin müraciətdə göstərdiyi müddət (5 ildən çox olmamaq şərtilə);

1.3.3. torpaq üzərində yerləşdirilən tikili – torpaqla beton əsaslı bağlılığı olmayan və ya ayrı-ayrı duran dirəkaltı (dəmir-beton olmayan) bünövrələr üzərində quraşdırılan tikili;

1.3.4. yüngül inşaat konstruksiyalarından inşa edilən tikili – karkas ağac və ya divar qalınlığı 8 millimetrdən qədər olan polad dirək və tirlərdən, habelə divarları və arakəsmələri metal, ağac və ya plastik lövhələrdən ibarət tikili.

1.4. Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarda müvəqqəti tikililər kənd təsərrüfatına dair texnika, avadanlıq, ot, yem, dərman (zərərli kimyəvi maddələrin saxlanması istisna olmaqla) və digər vasitələrin müvəqqəti saxlanması, çoban evləri, yataqlar, habelə işçilərin

(personalın) istirahəti, sanitariya-gigiyenası və digər məqsədlər üçün inşa edilir.

1.5. Müvəqqəti tikilinin tikinti sahəsi 300 kvadratmetrdən, hündürlüyü 5 metrden, aşırımlarının uzunluğu 6 metrden çox olmamalıdır.

2. Müvəqqəti tikililərə dair təqdim edilən sənədlər

2.1. Sifarişçi müvəqqəti tikili inşa etmək üçün həmin tikilinin istifadə ediləcəyi müddəti göstərməklə, məlumatlandırılan orqana şəhərsalma və tikinti fəaliyyətinin vahid informasiya təminatı sistemi (bundan sonra – sistem) vasitəsilə məlumat verir.

2.2. Sifarişçi məlumata aşağıdakı sənədləri əlavə edir:

2.2.1. sifarişçi fiziki şəxs – olduqda şəxsiyyətini təsdiq edən sənədi, hüquqi şəxs olduqda – hüquqi şəxslərin dövlət reyestrindən çıxarışı;

2.2.2. torpaq sahəsi üzərində mülkiyyət, icarə və ya istifadə hüququnu təsdiq edən sənədi;

2.2.3. sifarişçi mülkiyyətçi olmadığı halda, tikintiyə mülkiyyətçinin yazılı razılığı;

2.2.4. müvəqqəti tikilinin təyinatı, sahəsi, hündürlüyü və aşırımlarının uzunluğu, habelə karkas və divarlarının materialının növü, torpaq üzərində yerləşdirmə üsulu göstərilməklə tikinti layihəsinin memarlıq-planlaşdırma və tikinti ərazisinin baş planının bölmələrini.

2.3. Bu Qaydaların 2.2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş sənədlərin Elektron Hökumət İnformasiya Sistemi (bundan sonra – EHİS) vasitəsilə müvafiq dövlət orqanından (qurumundan) əldə edilməsi mümkün olduqda, həmin sənədlər sifarişçidən tələb edilmir. Belə sənədlərin EHİS vasitəsilə əldə edilməsi mümkün olmadığı hallarda onların təqdim edilməsi sifarişçinin razılığı ilə sorğu əsasında müvafiq dövlət orqanından (qurumundan) tələb olunur və ya sifarişçi tərəfindən təmin edilir.

2.4. Müvəqqəti tikilinin tikinti layihəsinin memarlıq-planlaşdırma və tikinti ərazisinin baş planı bölmələri bu Qaydaların 1.2–1.5-ci bəndlərində müəyyən edilən tələblərə uyğun tərtib olunmalıdır.

3. Müvəqqəti tikililərə dair məlumatlandırma mexanizmi üzrə tədbirlər

3.1. Məlumatlandırılan orqan müvəqqəti tikili barədə bu Qaydaların 2-ci hissəsinə uyğun olaraq sifarişçi tərəfindən təqdim edilən məlumatların və sənədlərin sistem vasitəsilə EHİS üzərindən Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinə və Azərbaycan Res-

publikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə ötürülməsini təmin edir.

3.2. Müvəqqəti tikilinin tikinti layihəsinin memarlıq-planlaşdırma və tikinti ərazisinin baş planı bölmələrinə uyğun tikilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi məqsədilə məlumatlandırılan orqan bu Qaydaların 2-ci hissəsinə uyğun olaraq sifarişçi tərəfindən təqdim edilən məlumatları və sənədləri elektron qaydada Tikintilərin Dövlət reyestrinə (bundan sonra – Reyestr) ötürür.

3.4. Reyestri aparan orqan müvəqqəti tikililər barədə təqdim olunmuş sənədləri və məlumatların tamlığını 3 (üç) iş günü müddətində təhlil etdikdən sonra Reyestrdə uçota alır.

3.5. Bu Qaydaların 2.2-ci bəndinə uyğun olaraq Reyestrə daxil edilən sənədlər tam olmadıqda, tikinti obykti Reyestrdə qeydə alınmır və bu barədə 3 (üç) iş günü müddətində məlumatları təqdim etmiş məlumatlandırılan orqana və sifarişçiyə sistem vasitəsilə məlumat göndərilir. Bütün naməməliqlər eyni zamanda bildirilməlidir. Sənədlərin tamlığının təmin edilməməsinin hüquqi nəticələri sifarişçiyə izah olunur. Sifarişçi məlumatı aldıqı andan çatışmayan sənədləri 5 (beş) iş günü müddətində Reyestrə daxil edilməsi üçün məlumatlandırılan orqana təqdim edir. Məlumatlandırılan orqan tam tərkibdə təqdim edilmiş sənədləri dərhal Reyestrə ötürür.

3.6. Müvəqqəti tikililərə dair məlumatlar Reyestrdə uçota alındıqdan sonra bu barədə sifarişçiyə sistem vasitəsilə dərhal bildiriş göndərilir. Bildiriş sistemə yerləşdirildikdən sonra sifarişçinin tikinti işlərinə başlamaq hüququ yaranır.

3.7. Bu Qaydaların 2.1-ci bəndində nəzərdə tutulan məlumatda qeyd olunan müvəqqəti tikilinin istifadə müddəti başa çatdıqı andan 3 (üç) iş günü ərzində həmin tikili sifarişçi tərəfindən sökülməlidir. Müvəqqəti tikili müraciətdə nəzərdə tutulmuş müddətdən əvvəl sifarişçi tərəfindən sökülə bilər. Sifarişçi müvəqqəti tikilinin söküntüsü barədə məlumatlandırılan orqana sistem vasitəsilə 10 (on) iş günü müddətində məlumat verməlidir.

3.8. Bu Qaydaların 3.7-ci bəndinə əsasən söküntü barədə məlumat verildiyi andan məlumatlandırılan orqan müvəqqəti tikilinin uçotdan çıxarılması üçün bu məlumatı dərhal Reyestrə və bu Qaydaların 3.1-ci bəndində qeyd olunan orqanlara ötürür.

“Mədəni irs və qayıdış hüququ: Ermənistandan didərgin salınmış azərbaycanlıların mədəni irsinin bərpası – ədalətə, barışığa və sülhə aparan yol kimi” mövzusunda III beynəlxalq konfransın iştirakçılarına

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Sizi “Mədəni irs və qayıdış hüququ: Ermənistandan didərgin salınmış azərbaycanlıların mədəni irsinin bərpası – ədalətə, barışığa və sülhə aparan yol kimi” mövzusunda həsr olunmuş III beynəlxalq konfransda ürəkdən salamlayıram.

Qədim dövlətçilik və mədəniyyət tarixinə malik Azərbaycan xalqı son iki əsrdə dəfələrlə məhrumiyyətlər, deportasiyalar və soyqırımları ilə üzləşib qalmış, ermənilərin Azərbaycanın əzəli torpaqlarına köçürülməsindən sonra – 1905–1907, 1918–1921, 1948–1953 və 1987–1991-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı törədilən qırğınlar və qanunsuz köçürmələr nəticəsində yüz minlərlə soydaşımız öz doğma yurdunu tərk edərək Azərbaycana sığınmışdır. Ermənistan ərazisində yaşayan azərbaycanlıların dağlıq bölgələrdən daha isti iqlimi olan yerlərə zorla köçürülməsi, onların illərlə qurub-yaratdıqları mülkiyyətə mənimsənilməsi, maddi-mədəniyyət nümunələrinin ələ keçirilərək dağıdılması və özgəninkiləşdirilməsi bu gün mötəbər sənədlərlə sübuta yetirilən tarixi faktlardır.

Ermənistan tarixən Qərbi Azərbaycanda yaşamış azərbaycanlıların zəngin maddi və qeyri-maddi mədəni irsini, müqəddəs inanc yerlərini, qəbiristanlıqlarını öz ərazisindən Azərbaycan xalqının izlərini silmək məqsədilə zaman-zaman məhv etmişdir. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı insanlıq əleyhinə cinayətlərinin beynəlxalq hüquq müstəvisində qiymətləndirilməsi üçün lazımi addımlar atılması və beynəlxalq ictimaiyyətin bu məsələdə bizə dəstəyi olduqca əhəmiyyətlidir.

Bu gün Ermənistandan zorla çıxarılmış azərbaycanlıların qayıdışının Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda, Qaçqınların statusu haqqında Konvensiyada və digər mühüm beynəlxalq aktlarda təsbit olunmuş geriyyə qayıdış hüququ çərçivəsində təmin edilməsi, eləcə də mədəni irsin bərpası və qorunması ilə bağlı beynəlxalq ictimaiyyətin, o cümlədən BMT-nin ixtisaslaşmış qurumlarının iştirakı ilə prosesin başlandırılması üçün səylərin artırılması vacibdir. Çünki qayıdış hüququ insan hüquqlarının təməl prinsiplərindən biridir. Bu hüququn təmin edilməsi təkcə doğma yurda fiziki dönüş deyil, həm də toplumun mədəni bütövlüyünün, mədəni irsinin və tarixi yaddaşının bərpası deməkdir.

Ermənistandakı Azərbaycan mədəni irsinin bərpası və qorunması Azərbaycan xalqının legitim tələbi olmaqla, ümumbəşəri dəyərlərə hörmət, düşmənçilik səhifəsinin qapanması, xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşma üçün zəruridir. Deportasiya və qırğınlardan birbaşa əziyyət çəkən insanları özündə birləşdirən Qərbi Azərbaycan İcmasının təmkinli, konstruktiv yanaşması, barışıq və dialoqa açıq olması, öz fəaliyyətini beynəlxalq hüquqa uyğun qurması, dövlətlərin ərazi bütövlüyünə və suverenliyinə hörmət etməsi təqdir olunmalıdır.

2025-ci il avqustun 8-də Vaşinqtonda Amerika Birləşmiş Ştatlarının vasitəçiliyi ilə Azərbaycan və Ermənistanın bir araya gəlməsi, Birgə Bəyannamənin imzalanması və sülh sazişi layihəsinin parafatlanması hər iki xalqın gələcək birgəyaşayışının təmin olunması üçün ümid və inam yaradır.

İnanırıq ki, Qərbi Azərbaycan İcmasının sülhsevər üzvləri öz ata-baba yurdlarına qayıdacaq və xalqlarımız arasında mehriban qonşuluq münasibətləri yaranacaqdır.

Artıq beynəlxalq platformaya çevrilən bu əhəməli beynəlxalq konfransın işinə uğurlar arzulayırı, keçiriləcək müzakirələrin mədəni irsin qorunmasına və qayıdış hüququ barədə anlaşmaya, soydaşlarımızın digmə torpaqlarına təhlükəsiz və ləyaqətli şəkildə, sülh yolu ilə qayıdışına töhfə verəcəyinə, barışıq və sülhə aparan yolda mühüm addım olacağına əminliyimi bir daha vurğulayıram.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 5 dekabr 2025-ci il

“Etibarlı Tərəfdaş Konsepsiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 3-cü və 32-ci bəndlərini rəhbər tutaraq, sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin səmərəliliyinin və şəffaflığının artırılması, eləcə də iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi məqsədilə **qərara alıram**:

1 “Etibarlı Tərəfdaş Konsepsiyası” (bundan sonra – Konsepsiya) təsdiq edilsin (*əlavə olunur*).
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti:
2.1. Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş tədbirlərin əlaqələndirilməsini və icrasına nəzarəti həyata keçirsin;

2.2. Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icra vəziyyəti barədə ildə bir dəfə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin;
2.3. bu Sərəncamdan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.
3 Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrasının monitorinqini və qiymətləndirilməsini Azərbaycan

can Respublikası Nazirlər Kabinetinin sifarişində İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi həyata keçirsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 5 dekabr 2025-ci il

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2025-ci il 5 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir

Etibarlı Tərəfdaş Konsepsiyası

1. Qısa xülasə

Azərbaycan Respublikasında Etibarlı Tərəfdaş Konsepsiyası (bundan sonra – Konsepsiya) gömrük–biznes əməkdaşlığı çərçivəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsini, xarici iqtisadi fəaliyyətin beynəlxalq ticarət–təchizat zəncirinin yeni tələblərinə uyğunlaşdırılmasını və ticarətin asanlaşdırılmasını hədəfləyir.

Sahibkarlıq sahəsində aparılan islahatlar idarəetmə proseslərində biznes subyektlərinin iştirakının təmin edilməsinə, yeni iqtisadi sahələrin inkişaf etdirilməsinə, daha çevik ixrac mexanizmlərinin formalaşdırılmasına, “Made in Azerbaijan” brendinin beynəlxalq ticarət platformalarında təşviqinə dəstək mexanizminin qurulmasına, milli daşıyıcıların global statusa malik şirkətlər üçün müətiət subyektlərinə çevrilməsinə, biznes palatalarına dəstək və iqtisadiyyatın diversifikasiyası prosesinə şərait yaratmışdır.

Son zamanlar dünya miqyasında gömrük–biznes əməkdaşlığında etibarlı tərəfdaşlıq modelinin formalaşdırılması xarici ticarət fəaliyyətində biznes subyektlərinə iqtisadi üstünlüklər qazandırmaqla yanaşı, ticarət–təchizat zəncirində gömrük əməliyyatlarının sadələşdirilməsinə və optimallaşdırılmasına da imkan yaratmışdır. Digər dövlətlərdə olduğu kimi, Azərbaycanda da gömrük xidmətlərinin modernləşdirilməsi xidmət edən etibarlı tərəfdaşlıq modelinin tətbiqi ölkəmizin iqtisadi inkişafında və global rəqabət mühitində üstünlüklər əldə etməsində mühüm rol oynaya bilər. Odur ki, bu sahədə sistemli yanaşmanı özündə ehtiva edən milli konsepsiyanın hazırlanması zərurəti yaranmışdır.

Normativ hüquqi aktların tələbləri çərçivəsində idxal–ixrac və tranzit əməliyyatlarını həyata keçirən biznes subyektlərinin beynəlxalq ticarətdə rəqabət qabiliyyətinin artırılması, eyni zamanda ixracın təşviqi və “Yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişafı naminə Konsepsiyanın qəbulu ölkəmizin global mövqeyinə müsbət təsir göstərəcəkdir. Bu məqsədlə hazırlanmış Konsepsiyada, ilk növbədə, ölkədə gömrük–biznes əməkdaşlığında mövcud vəziyyət təhlil olunur, daha sonra əldə edilən nəticələrə uyğun olaraq və global trendlərə əsaslanaraq müəyyənləşdirilən prioritet istiqamətlər və tədbirlər planı vasitəsilə sözügedən sahədə strateji məqsədlərə və göstəricilərə nail olunması nəzərdə tutulur.

Etibarlı tərəfdaşlıq normativ hüquqi aktların tələblərinə riayət edən və dövlət tərəfindən onlara verilmiş imkanlardan istifadə edən gömrük–biznes münasibətlərində etimad qazanmış iqtisadi subyektlər üçün xarici ticarət sahəsində idarəetmənin optimallaşdırılmasına şərait yaradacaq, “özüniqiymətləndirmə” institutunun inkişafına, yeni biznes öhdəliklərinin və biznes dəyərlərinin qarşılıqlı təhlilinə təkan verməkə, iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Konsepsiyanın əsas məqsədi sahibkarlıq subyektlərinin maraqlarının qorunması, onların gəlir sahələrinin artırılması və ticarətin asanlaşdırılmasında gömrük xidmətlərinin modernləşdirilməsi, normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və digər kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Konsepsiya, biznes subyektlərinin gözəlltiləri, ehtiyacları və tələbləri nəzərə alınmaqla, dövlət orqanları (qurumları) tərəfindən etibarlı tərəfdaşlığa dair tədbirlər planının müəyyən edilməsinə imkan verəcəkdir. Konsepsiya etibarlı tərəfdaşlara münasibətdə gömrük ödənişlərinin hissa–hissə ödənilməsi, dəstək programlarının hazırlanması, etibarlı tərəfdaşlıq üzrə mütəxəssislərin formalaşdırılmasına kömək göstərilməsi, maarifləndirmə işinin aparılması kimi tədbirləri əhatə edəcəkdir. Bu mexanizmin tətbiqi gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi üzrə öhdəliklərin icrasını təmin etməklə yanaşı, etibarlı tərəfdaşlar üçün yeni imkanlar yaradan əlverişli mühit formalaşdıracaqdır. Buna müvafiq olaraq, risklərin etibarlı idarə edilməsini təmin edən gömrük nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılacaqdır.

2. Qlobal trendlər

“Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və uzlaşdırılması haqqında” 1974–cü il 25 sentyabr tarixli Beynəlxalq Konvensiyanın (dəyişdirilmiş redaksiyada 1999–cu il iyunun 26–da Brüssel şəhərində qəbul edilmişdir) Baş Əlavəsinin 1 fəslinin 1.3–cü standartından irəli gələrək, gömrük xidməti biznes subyektləri ilə əməkdaşlığın inkişafı üçün milli qanunvericiliyə və beynəlxalq müqavilələrə uyğun effektiv iş me–todlarının tətbiqində ticarət iştirakçıları ilə konsultativ xarakterli rəsmi münasibətlər yara–dır. Həmçinin, üzv dövlətlərdən qeyd edilən münasibətlərin qurulmasını və saxlanılmasını təmin edən səmərəli vasitələrin müəyyən olunmasını tələb edir. Bu vasitələrdən ən səmərəlisi və beynəlxalq təcrübədə daha çox tətbiq ediləni etibarlı tərəfdaşlıqdır.

Gömrük prosedurları və gömrük əməliyyatlarının tətbiqi mexanizmlərinə, o cümlədən Ümumdünya Gömrük Təşkilatının (bundan sonra – ÜGT) tövsiyələrinə uyğun olaraq, gömrük sisteminin global çağırışlara dəyişikliklər vasitəsilə uyğunlaşdırılması milli sferada təkmilləşmələrə imkan yaradır.

ÜGT–nin “Gömrük 21–ci əsrdə: Ticarətin sadələşdirilməsi və sərhədlərin təhlükəsizliyi vasitəsilə artım və inkişafın gücləndirilməsi” (Doc. SC0090Ea) sənədinə əsasən, gömrük–biznes əməkdaşlığı müəsir gömrük orqanlarının fundamental fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Gömrük–biznes əməkdaşlığı həmçinin ÜGT–nin “Qlobal ticarətin sadələşdirilməsi və təhlükəsizliyinin təmin olunması üzrə Təhlükəsiz Çərçivə Standartları”nın ikinci sütunu olmaqla, ticarətin asanlaşdırılması və rəsmiyyətin sadələşdirilməsi ilə bağlı yeni normativ hüquqi çərçivənin müəyyən olunmasını zəruri edir.

Davamlı gömrük–biznes tərəfdaşlığının zəruriliyini və əhəmiyyətini nəzərə alaraq, ÜGT–yə üzv dövlətlərdə biznes subyektləri ilə müttəmədi məsləhətləşmə prosesinin və möhkəm tərəfdaşlıq modelinin formalaşdırılmasında kömək məqsədilə “Gömrük–Biznes Tərəfdaşlığına dair Təlimat” hazırlanmışdır. Bu sənəd gömrük orqanlarına tərəfdaşlıq modellərinin yaradılması, prosesin başlanılması və fasiləsiz təkmilləşdirmə yolu ilə tərəfdaşlığın inkişaf etdirilməsi barədə istiqamətlər təqdim edir.

Etibarlı tərəfdaşlara münasibətdə fiziki gömrük yoxlamalarının minimumu endirilməsi, risk idarəetməsinə və gömrük auditinə əsaslanan gömrük nəzarətinin və rəsmiləşdirilməsinin daha çevik və şəffaf şəkildə həyata keçirilməsi global ticarətdən irəli gələn yeni tendensiyalar əsasında labüddür. Bu sahədə Yaponiya, Koreya Respublikası, Çin Xalq Respublikası və Gürcüstan gömrük–biznes əməkdaşlığı çərçivəsində yeni tendensiyaların tətbiqinə münasibətdə xüsusi çəkiyə malikdirlər. Xüsusilə bu sahədə “Yaşıl dəhliz” buraxılış sistemindən daimi istifadə hüququ əldə etmiş biznes subyektləri üçün daha geniş iqtisadi imkanlar və beynəlxalq bazara çıxış imkanı yaradacaqdır. Səlahiyyətli iqtisadi operatorlar beynəlxalq müqavilələr vasitəsilə təkcə ölkə hədduları çərçivəsində deyil, ticarət–təchizat zənciri boyu gömrük nəzarətinin sadələşdirilmiş formalarından istifadə etmək imkanına malik olacaqlar.

Eyni zamanda, beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, mal kateqoriyalarına əsaslanan gömrük anbarı uçot sisteminin formalaşdırılması, həyata keçirilən əməliyyatların dairəsinin genişləndirilməsi, eləcə də aidiyyəti dövlət orqanları ilə məlumat mübadiləsi prosesinin təkmilləşdirilməsi biznes subyektlərinin bu sahəyə marağının daha da artmasına təkan verəcək və gəlirlərinin artımı ilə nəticələncəkdir.

Türkiyə Respublikasında və Estoniya Respublikasında gömrük təmsilçiliyi ilə bağlı mövcud tənzimləmələr əsasında normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi ilə gömrük təmsilçiliyi hüququnun əldə edilməsi prosesinin sadələşdirilməsi, eyni zamanda bu statusun saxlanılmasının məsuliyyətli davranış nəticəsində mümkünlüyü ön plana çəkəcəkdir.

Biznes dürlüslüyü prinsipinin təşviqi, dövlət orqanları (qurumları) ilə dürlüslüyə əsaslanan dialoqun inkişafı, biznes subyektləri tərəfindən özüniqiymətləndirmə imkanının genişləndirilməsi, bununla da müəsir beynəlxalq tendensiyalara uyğun olaraq dövlət orqanlarına (qurumlarına) normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi prosesinin aparılmasına şərait yaradılması xarici ticarət iştirakçılarının dinamik inkişafına töhfə verir. Qeyd olunan meyarların tətbiqi ticarətin asanlaşdırılması ilə bağlı beynəlxalq reytinglərdə üstün mövqə qazanılmasına imkan yaradacaqdır.

3. Mövcud vəziyyətin təhlili

Müstəqillik illərində bir neçə sosial–iqtisadi inkişaf proqramları qəbul edilərək uğurla icra olunmuş, nəticədə idxal–ixrac əməliyyatlarının əhatə dairəsi genişlənmiş, iqtisadiyyatın inkişaf dinamikası artan temple irəliləmiş, adambaşına düşən ümumi daxili məhsulun pay həcmi artmışdır. Bu siyasətin məntiqi davamı olaraq, “Azərbaycan 2030: sosial–iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021–ci il 2 fevral tarixli 2469 nömrəli Sərəncamının icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022–ci il 22 iyul tarixli 3378 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026–cı illərdə sosial–iqtisadi inkişaf Strategiyası” çərçivəsində yeni global trendlərə uyğunlaşmaq məqsədilə ciddi addımlar atılmışdır.

2023–cü ilin sentyabrında suverenliyi–mizin tam bərpa edilməsi yeni geosiyasi reallıqların formalaşmasına səbəb olmuş, Şimal–Cənub və Şərq–Qərb marşrutları üzrə yeni imkanların və təhlükəsiz dəhlizlərin yaranması iqtisadi inkişafa mühüm töhfə vermişdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin mövcud iqtisadi potensialından xalqımızın

rifahı və milli maraqlar naminə tam istifadə olunması, xüsusilə Zəngəzur dəhlizi üzərindən reallaşdırılacaq regional nəqliyyat–kommunikasiya layihələri davamlı və dayanıqlı inkişaf üçün geniş imkanlar yaradır. Həmin ərazilərin rezidentlərinə Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlarından nəzərdə tutulan müvafiq azadolmalardan istifadə hüququnun verilməsi, xammal və materialların idxalı ilə bağlı gömrük və vergi güzəştlərinin tətbiq olunacağı fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyən edilməsi biznes subyektləri üçün səmərəli şərait yaradılmasına xidmət edir.

Gömrük qanunvericiliyində beynəlxalq ticarət–təchizat zəncirinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə xarici ticarətin iştirakçıları ilə və səlahiyyətli iqtisadi operatorlarla tərəfdaşlıq əlaqələri yaratmaq gömrük orqanlarının vəzifəsidir və bu vəzifənin icrası çərçivəsində gömrük orqanları tərəfindən müvafiq tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Buna baxmayaraq, mütləqəqi beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla mövcud normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğun yeni normativ hüquqi aktların hazırlanması məqsədilə biznes subyektləri ilə birgə fəaliyyət proqramının hazırlanması zəruridir.

ÜGT–nin strateji planına əsasən özəl sektorla əməkdaşlıq gömrük orqanlarına hansı sahədə islahatlar aparılmasının zəruri olduğun müəyyənəşdirməyə və resursları müvafiq istiqamətlərdə səmərəli istifadəyə kömək edir. Tərəfdaşlığın əsas elementlərindən biri isə beynəlxalq ticarət–təchizat zəncirinin iştirakçılarından normativ hüquqi aktların tələblərinə köntüllü riayət etmə mədəniyyətinin təşviqi məqsədilə təlimlər keçirilməsi və zəruri texniki dəstək göstərilməsidir. Gömrük–biznes əməkdaşlığı həmçinin məlumatların əvvəlcədən ötürülməsinin təmin edilməsini və bununla da risklərin daha səmərəli qiymətləndirilməsi yolu ilə malların və nəqliyyat vasitələrinin keçidinin asanlaşdırılması, eləcə də gömrük işi sahəsində hüquqpozmalarnın qarşısının alınmasını təmin edir.

Gömrük–biznes əməkdaşlığı çərçivəsində dürlüslüyün təmin edilməsinin fundamental elementi dövlət orqanları (qurumları) tərəfindən biznes subyektləri ilə açıq, qarərsiz və məhsuldar əməkdaşlığın qurulmasıdır. Biznes dürlüslüyünün digər elementi biznes subyektləri üçün aydın və peşəkar davranış normalarını müəyyən edən etik davranış qaydalarının hazırlanmasıdır.

Beynəlxalq ticarət–təchizat zəncirinin iştirakçıları üçün müvafiq üstünlüklərin verilməsi həm biznes subyektləri, həm də gömrük orqanları üçün faydalıdır. Bu üstünlüklər malların buraxılışını asanlaşdırır, gömrük qanunvericiliyinə köntüllü riayət etmə mədəniyyətini təşviq edir və resurslardan daha səmərəli istifadəyə imkan yaradır, həmçinin dövlət, biznes subyektləri və digər dövlətlər arasında etibarlı tərəfdaşlığı inkişaf etdirirək, beynəlxalq ticarət çərçivəsində müəsir əməkdaşlıq konsepsiyasına keçidi təşviq edir.

“Yaşıl dəhliz” buraxılış sistemindən daimi istifadənin tətbiqi nəticəsi və səlahiyyətli iqtisadi operator statusuna inteqrasiya: malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrükrəsmiləşdirilməsinin daha çevik və şəffaf həyata keçirilməsi və məmür–vətəndaş münasibətlərinin müəsir idarəçilik prinsipləri əsasında inkişaf etdirilməsi məqsədilə gömrük orqanlarına əvvəlcədən elektron formada qısa idxal bəyannaməsini təqdim etmək yolu ilə malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və beynəlxalq təcrübədə mövcud olan digər buraxılış sistemlərinin yaradılmasını təmin etmək məqsədilə “Mallarn və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və beynəlxalq təcrübədə mövcud olan digər buraxılış sistemlərinin yaradılmasını təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər icra olunmuşdur. Həmçinin, “Xarici ticarət iştirakçılarının “Yaşıl dəhliz” buraxılış sisteminin daimi istifadə hüququnu əldə etməsi, həmin hüququn dayandırılması, ləğvi və bərpası Qaydası” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018–ci il 21 dekabr tarixli 427 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

Beynəlxalq təcrübəyə uyğun normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması xarici ticarət iştirakçılarının “Yaşıl dəhliz” buraxı–

lış sisteminin daimi istifadə hüququnu əldə etməsinə imkan yaratmış və gömrük rəsmiləşdirilməsi sadələşdirilmişdir.

Mövcud təcrübədə “Yaşıl dəhliz” buraxılış sisteminin məqsədi xarici ticarət iştirakçıları üçün daha əlverişli şərait yaratmaq, biznesin dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin səmərəliliyini artırmaq, qanunlara köntüllü riayət mədəniyyətini formalaşdırmaq, risk qiymətləndirilməsi və gömrük auditi əsasında gömrük nəzarətini və rəsmiləşdirilməsini daha çevik və şəffaf həyata keçirməklə fiziki gömrük yoxlamalarının minimuma endirmək, ölkənin ixrac potensialını gücləndirmək, məmür–sahibkar münasibətlərini müəsir idarəçilik prinsiplərinə uyğun olaraq inkişaf etdirmək və mövcud resurslardan daha optimal istifadəni təmin etməkdir. Qeyd edilən sistemin illər üzrə inkişaf dinamikasına nəzər yetirildikdə, sistemdən istifadənin azaldığı müşahidə olunur. Təqdim edilən sadələşdirmə prosedurlarının həcmnin məhədd olması, risk qiymətləndirilməsinin nəticələrinə uyğun olaraq “Yaşıl dəhliz” buraxılış sisteməyə yönləndirilmiş ixracatçı və idxalatçıların “Yaşıl dəhliz” buraxılış sisteminin daimi istifadə hüququ əldə etmiş şəxslərə oxşar üstünlüklərə malik olması, sistemin öz daxilində qiymətləndirmə, o cümlədən hüquqpozmalarnın və bu sistemdən istifadə hüququnu məhdudlaşdırmağa imkan verən digər halların aşkar edilməsi üçün yoxlama mexanizminin olmaması adıçəkilən sistemin səmərəliliyinin azalmasına səbəb olmaqla, gələcək perspektivdə rəqabətdə davamlı bazar mühiiti üçün proqnozlaşdırılan gömrük–biznes əməkdaşlığına biznes subyektlərinin marağının azalmasına gətirib çıxarır.

Ticarətin qloballaşdırılması və iqtisadiyyatın diversifikasiyası üçün həyata keçirilən silsilə tədbirlərin məntiqi nəticəsi sistemin beynəlxalq ticarət qaydalarına uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Eyni zamanda, yuxarıda adıçəkilən sistem üzrə güzəştlərin səlahiyyətli iqtisadi operator statusu çərçivəsində verilən güzəştlərlə eynilik təşkil etməsi, lakin beynəlxalq arenada təminat statusunun olmaması onu milli səviyyədə ekosistemin qapalı institutuna çevirmişdir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, gömrük orqanları tərəfindən beynəlxalq ticarət–təchizat zəncirinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün harmonikləşdirilmiş normativ hüquqi aktlar, risklərin təhlili və gömrük, vergi, digər dövlət orqanlarının (qurumlarının), eləcə də özəl tərəfdaşların birgə səyi ilə səlahiyyətli iqtisadi operator institutunun inkişaf etdirilməsinə ehtiyac vardır.

Həmçinin, “Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və uzlaşdırılması haqqında” 1974–cü il 25 sentyabr tarixli Beynəlxalq Konvensiyada (dəyişdirilmiş redaksiyada 1999–cu il iyunun 26–da Brüssel şəhərində qəbul edilmişdir) səlahiyyət verilmiş şəxs konsepsiyası əsasında qurulmuş səlahiyyətli iqtisadi operator institutu beynəlxalq norma və standartlara uyğun biznes subyektlərinə müvafiq güzəşt və üstünlüklərin verilməsini nəzərdə tutur.

Anbar sisteminin cari vəziyyəti: malların istehsal prosesi ilə yanaşı, istehlakçıya çatdırılması ticarət zəncirinin əsas komponentidir və malların istehlakçıya çatdırılarkən anbarlarda saxlanılması anbar şəbəksəsinin genişləndirilməsinin hərəkətvərici qüvvəsidir. Ölkəmizin mühüm nəqliyyat qovşaqlarında yerləşməsi, tranzit potensialının güclənməsi və artan istehsal həcmi anbar sisteminin təkmilləşdirilməsini labüddir.

2024–cü ildə nəqliyyat dəhlizlərində daşınmış yüklərin həcmi 33258,0 min ton, yük dövryyəsi isə 13198,3 milyon ton–km olmuş, əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə müvafiq olaraq 1,4 faiz və 2,5 faiz artım müşahidə edilmişdir. Şərq–Qərb nəqliyyat dəhlizi ilə daşınmış yüklərin həcmi 16982,4 min ton, o cümlədən Avropa–Qafqaz–Asiya nəqliyyat dəhlizi ilə 8322,3 min ton, Şimal–Cənub nəqliyyat dəhlizi ilə 9896,5 min ton, Şimal–Qərb nəqliyyat dəhlizi ilə 5984,9 min ton, Cənub–Qərb nəqliyyat dəhlizi ilə daşınmış yüklərin həcmi isə 394,2 min ton təşkil etmişdir. Yüklərin 15277,6 min tonu və ya 46,0 faizi damir yolu nəqliyyatı, 10090,0 min tonu və ya 30,3 faizi avtomobil nəqliyyatı, 7890,4 min tonu və ya 23,7 faizi dəniz nəqliyyatı ilə daşınmışdır. Nəqliyyat dəhlizləri vasitəsilə daşınmış yüklərin 56,6 faizini və ya 18840,1 min tonunu tranzit yüklər təşkil etmişdir. Həyata keçirilən idxal–ixrac və tranzit əməliyyatlarının artım dinamikəsi malların gömrük nəzarəti altında anbarlarda saxlanılması məsələsinin aktuallığını artırmışdır. Anbarlarda malların saxlanması ilə yanaşı, emal və satış əməliyyatlarının həyata keçirilməsi global çağırışlardan irəli gəlir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında gömrük anbar sistemi ilə bağlı normativ hüquqi baza mövcuddur, müxtəlif növ anbarlar fəaliyyət göstərir. Lakin sistemin tam potensialını reallaşdırmaq və nəzarət mexanizmlərini inkişaf etdirmək vacibdir. Mövcud anbar sisteminin təkmilləşdirilməsi gömrük orqanları ilə münasibətdə etibarlı tərəfdaşlığın formalaşmasına müsbət təsir edəcəkdir.

Təmsilçilik institutunun cari vəziyyəti: hazırda təcrübədə gömrük təmsilçiliyi institutu əsasən gömrük bəyannamələrinin tərtibi ilə məhdudlaşır, ancaq beynəlxalq qanunvericilikdə gömrük əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı kifayət qədər geniş imkanlar mövcuddur.

Beynəlxalq təcrübədə gömrük təmsilçisi qismində fəaliyyət göstərən şəxslər gömrük bəyannamələrinin və digər məlumatların gömrük orqanlarına təqdim edilməsi ilə yanaşı, gömrük rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı sənədlərin hazırlanması (icazə və lisenziyaların alınması), malların uçuotu, rəsmiləşdirmə prosesində aidiyyəti dövlət orqanları ilə əlaqələr qurulması, gömrük ödənişlərinin ödənilməsi və qaytarılması, mübahisələrin həllində vasitəçilik, konsultasiya xidmətləri göstərilməsi, eləcə də gömrük rəsmiləşdirilməsindən sonrakı audit üzrə xidmətlər göstərir. Həmçinin, təmsilçilik fəaliyyətinin göstərilməsi üçün bözi standartlara, xüsusilə gömrük və digər əlaqəli normativ hüquqi aktlar üzrə, ticarətlə əlaqli daşınma və maliyyə məsələləri üzrə biliklərə, maliyyə imkanlarına, elektron sistmə, məlumatları elektron ötürmək bacarığına, minimum təhsil səviyyəsinə, iş təcrübəsinə və təlim saatlarına malik olmalıdırlar.

Cari vəziyyətdə təmsilçilik fəaliyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və təkmilləşdirilmənin aparılması gömrük təmsilçilərinin etibarlı tərəfdaş qismində tanınmasını zəruri edir.

4. Konsepsiyanın hədəf göstəriciləri

Konsepsiyanın icrası nəticəsində aşağıdakı hədəflərə nail olunması nəzərdə tutulur:

4.1.1. “Yaşıl dəhliz” buraxılış sisteminin daimi istifadə hüququnun səlahiyyətli iqtisadi operator statusu ilə əhatələnməsi və səlahiyyətli iqtisadi operatorların dairəsinin genişləndirilməsi;

4.1.2. gömrük anbarının və gömrük təmsilçiliyinin global çağırışlara uyğunlaşdırılması;

4.1.3. biznes subyektlərinin inkişafı üçün müətiət şərait və etibarlı ticarət mühiiti yaradılması;

4.1.4. gömrük orqanları tərəfindən biznes subyektlərinə təqdim edilən sadələşdirmə mexanizmlərinin artırılması;

4.1.5. müvafiq dövlət orqanlarının (qurumlarının) etibarlı tərəfdaş sisteminin qurulmasına aktiv cəlb edilməsi;

4.1.6. “dövlət–sahibkar–istehlakçı” zəncirinin işləmə mexanizminin əlverişli və sadələşdirilmiş səviyyəyə çatdırılması;

4.1.7. gömrük–biznes əməkdaşlığında beynəlxalq standartların tətbiqi ilə yeni tənzimləmə mexanizmlərinin formalaşdırılması;

4.1.8. biznesin dürlüslüyü prinsipinin təşviqi və biznes subyektləri tərəfindən özü–nüqiymətləndirmə imkanının genişləndirilməsi;

4.1.9. ticarət–təchizat zənciri boyu təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi;

4.1.10. gömrük işi sahəsində qərarların qəbul edilməsi prosesində rəqəmsallaşma və rəqəmsal gömrük rəsmiləşdirilməsinin həyata keçirilməsində “Yaşıl texnologiyalar”dan istifadə edilməsi.

5. Konsepsiyanın məqsədləri

5.1. Konsepsiya dövlət və biznes maraqları nəzərə alınmaqla, aşağıdakı məqsədlərə nail olunmasına xidmət edir:

5.1.1. dövlət nöqtəyi–nəzarindən:
5.1.1.1. təhlükəsiz və sadələşdirilmiş ticarətin təşviqi edilməsi;

5.1.1.2. transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi;

5.1.1.3. iqtisadiyyatın diversifikasiyasının təmin edilməsi;

5.1.1.4. dövlətin sosial–iqtisadi siyasətinə xidmət edilməsi;

5.1.1.5. səmərəli gömrük–biznes dialoqu–nun qurulması;

5.1.2. biznes nöqtəyi–nəzarindən:

5.1.2.1. gömrük–biznes dialoqunun inkişaf etdirilməsi;

5.1.2.2. gömrük nəzarətinin sadələşdirilmiş formalarından istifadə edilməsi;

5.1.2.3. idxal, ixrac və tranzit əməliyyatları üzrə “özüniqiymətləndirmə” prinsipinin tətbiqi, gəlirlərin artması və biznesin düzgün proqnozlaşdırılması;

5.1.2.4. dövlət dəstək mexanizminin gücləndirilməsi.

5.2. Qarşılıqlı münasibətlər müstəvisində dayanıqlı əməkdaşlığın qanuni əsaslarla qurulması üçün biznes subyektləri ilə birgə fəaliyyət proqramı olan Konsepsiya mövcud normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinə və beynəlxalq standartlara uyğun yeni normativ hüquqi aktların hazırlanmasına müətiət şərait yaradacaqdır. ÜGT–nin müəyyən etdiyi strateji hədəflərə və standartlara uyğun biznes yönümlü islahatların həyata keçirilməsi, normativ hüquqi aktların dünyə ticarət sisteminə təbiiq edilən təcrübəyə uyğunlaşdırılması, nəticə olaraq yerli şirkətlərin və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına yeni imkanlar açacaqdır. Bütcdə vəsaitinin formalaşmasına, vəsaitin düzgün bölüşdürülməsinə və xərclərin səmərəliliyinin artırılmasına zəmin yaranacaq, gömrük ödənişlərinin yayınma riskləri üzrə çevik qiymətləndirmə aparılacaqdır.

(*ardı 4–cü səhifədə*)

(əvvəli 3-cü səhifədə)

6. Konsepsiyanın prioritet istiqamətləri

6.1. Konsepsiya çərçivəsində aşağıdakı prioritet istiqamətlər üzrə tədbirlər həyata keçiriləcəkdir:

6.1.1. etibarlı tərəfdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, milli və beynəlxalq səviyyədə sadələşdirmə tədbirlərinin etibarlı tərəfdaşlara tətbiqi mexanizmlərinin hazırlanması:

6.1.1.1. əsaslandırma: etibarlı tərəfdaşlığın inkişafı məqsədilə səlahiyyətli iqtisadi operator statusuna dair normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi, sadələşdirmə mexanizmlərinin genişləndirilməsi, anbar sisteminin və infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, təmsilçilik institutunun beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması həyata keçiriləcəkdir. ÜGT-nin norma və standartlarının, həmçinin müttərəqqi beynəlxalq təcrübənin tətbiqi nəticəsində etibarlı tərəfdaşlara münasibətdə sadələşdirmə tədbirlərinin sferası genişləndiriləcək, səlahiyyətli iqtisadi operatorların transsərhəd əməliyyatlarında prioritetliyin təmin edilməsi məqsədilə qarşılıqlı tanıma müqavilələrinin imzalanması ölkəmizin ticarət potensialının artım dinamikasına təsir edəcəkdir;

6.1.1.2. görülcək tədbirlər:

■ səlahiyyətli iqtisadi operator statusu üzrə dövlət dəstək mexanizminin formalaşdırılması;

■ gömrük anbarı sisteminin inkişaf etdirilməsi;

6.1.1.2.3. gömrük təmsilçiliyi ilə bağlı fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi;

■ xarici ölkələrlə səlahiyyətli iqtisadi operatorların qarşılıqlı tanıması;

6.1.1.3. gözlənilən nəticə və nəticə indikatorları:

6.1.1.3.1. səlahiyyətli iqtisadi operator statusunun əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və xidmət göstərilməsi sahəsində onlara üstünlük verilməsi;

6.1.1.3.2. gömrük anbarından istifadə hüququnun əldə edilməsi, anbarların quruluşu və monitorinqinə dair tələblərin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlıq subyektləri tərəfindən gömrük anbarında müxtəlif əməliyyatlar aparılmasına imkan verən mexanizminin qurulması;

6.1.1.3.3. gömrük təmsilçiliyi hüququnun əldə edilməsi şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi və bu sahədə nəzarət mexanizmlərinin tətbiqinə dair təhlillər aparılması, gömrük təmsilçiliyi üzrə təlim-tədris metodlarının hazırlanması və maarifləndirmə işinin görülməsi;

6.1.1.3.4. beynəlxalq və ikitərəfli platformalarda səlahiyyətli iqtisadi operatorların qarşılıqlı tanıması ilə əlaqədar hökumətlərarası razılaşmaların həyata keçirilməsi;

6.1.1.4. gözlənilən risklər və onların neytrallaşdırılması tədbirləri:

6.1.1.4.1. səlahiyyətli iqtisadi operator, gömrük anbarı və gömrük təmsilçiliyi insti-

tutlarının mövcud reallıqlara və beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılmaması bu sahələrin inkişafına maneə ola bilər. Bu riski neytrallaşdırmaq üçün normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi həyata keçiriləcəkdir;

6.1.1.4.2. səlahiyyətli iqtisadi operatorların beynəlxalq səviyyəli statusunun olmasına baxmayaraq, qarşılıqlı tanıma olmadıqından sadələşdirmə mexanizmlərindən istifadə edə bilməmələrinə və nəticə etibarilə bu statusun əldə edilməsinə marağın azalmasına səbəb olur. Bu riskin neytrallaşdırılması məqsədilə mütləmədi olaraq qarşılıqlı tanıma sazişləri üzrə iş aparılacaqdır;

6.1.2. etibarlı tərəfdaşların gömrük ödənişlərinin hissə-hissə ödənilməsi prosesinin və müddətinin formalaşdırılması, mikro və kiçik sahibkarların likvidlik imkanlarının artırılması:

6.1.2.1. əsaslandırma: etibarlı tərəfdaşlar üçün gömrük ödənişlərinin hissə-hissə ödənilməsini təmin edən şəffaf sistemin qurulması, bununla bağlı normativ hüquqi aktların, həmçinin gömrük dəstək mexanizminin formalaşdırılması biznes subyektlərinin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradacaqdır. Həmçinin beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla idxal (bəzi kateqoriya malların) və ixrac əməliyyatları üzrə gömrük ödənişlərindən azadolma məbləğinin müəyyən edilməsi, tətbiqi kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstək mexanizminin göstəricisi olmaqla onları müəyyən xərclərdən azad etməyi nəzərdə tutur;

6.1.2.2. görülcək tədbirlər:

6.1.2.2.1. etibarlı tərəfdaşlıq üçün maliyyə dayanıqlılığına dair mexanizmlərin gücləndirilməsi;

6.1.2.2.2. “Malları ikipilləli buraxılış sistemi”nin tətbiqi;

6.1.2.2.3. mikro və kiçik sahibkarlara əlavə dəstək mexanizminin inkişaf etdirilməsi;

6.1.2.3. gözlənilən nəticə və nəticə indikatorları:

6.1.2.3.1. gömrük ödənişlərinin hissə-hissə ödənilməsini təmin edən şəffaf sistemin qurulması;

6.1.2.3.2. beynəlxalq təcrübədə idxal (bəzi kateqoriya malların) və ixrac əməliyyatları üzrə gömrük ödənişlərindən azadolma məbləğinin hədlərinin dəyişim templərinə uyğun olaraq güzəşt mexanizmlərinin öyrənilməsi;

■ gömrük ödənişlərindən azadolma məbləğinin tətbiqi dairəsinin müəyyənləşdirilməsi;

6.1.2.4. gözlənilən risklər və onların neytrallaşdırılması tədbirləri:

6.1.2.4.1. biznes subyektlərinin maliyyə dayanıqlılığına müsbət təsir göstərəcək üstünlüklərin əldə edilməsinə şərait yaradılmaması etibarlı tərəfdaşların formalaşdırılmasına mənfi təsir edir. Qeyd olunan riskin

aradan qaldırılması məqsədilə etibarlı tərəfdaş olan biznes subyektlərinə gömrük ödənişlərinin hissə-hissə ödənilməsinə imkan verən sistem qurulacaqdır;

6.1.2.4.2. mikro və kiçik sahibkarların xarici ticarət fəaliyyəti zamanı gəlir mənbələrinin genişləndirilməsi məqsədilə bəzi kateqoriya mallara müəyyən edilmiş gömrük ödənişlərindən azadolma məbləğinin hədləri iqtisadi reallığa uyğun dəyişikliklərə məruz qalacaqdır. Bununla əlaqədar, bəzi kateqoriya mallara gömrük ödənişlərindən azadolma məbləği hədlərinin dəyişim tempinin mütləmədi olaraq beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması həyata keçiriləcəkdir;

6.1.3. sadələşdirmə tədbirlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi:

6.1.3.1. əsaslandırma: beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, nəqliyyat vasitələri ilə beynəlxalq daşımalarda əvvəlcədən məlumatlandırma sisteminin qurulması və onun gömrük əməliyyatlarına inteqrasiyasının təmin edilməsi gömrük nəzarətinin formalarının düzgün seçilməsinə və gömrük rəsmiləşdirilməsinin çevik həyata keçirilməsinə səbəb olmaqla, idxal-ixrac əməliyyatlarının həcminin artmasına təkan verəcəkdir. Etibarlı tərəfdaşlar tərəfindən həyata keçirilən idxal-ixrac əməliyyatları üzrə “Dərhal buraxılış” sisteminin tətbiqi yüklərin təyinat nöqtəsinə daha çevik çatdırılması və vaxt itkisinin azalması ilə nəticələncəkdir;

6.1.3.2. görülcək tədbirlər:

6.1.3.2.1. gömrük məqsədləri üçün beynəlxalq daşımalarda əvvəlcədən məlumatlandırma sisteminin qurulması;

6.1.3.2.2. etibarlı tərəfdaşlar tərəfindən həyata keçirilən idxal-ixrac əməliyyatları üzrə “Dərhal buraxılış” sisteminin tətbiqi;

6.1.3.3. gözlənilən nəticə və nəticə indikatorları:

6.1.3.3.1. beynəlxalq daşımalarda əvvəlcədən məlumatlandırma sisteminin tətbiqi nəticəsində malların və nəqliyyat vasitələrinin dövlət sərhədindən buraxılış məntəqələrindən sürətli keçidinin təmin olunması və səmərəli gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi;

6.1.3.3.2. “Dərhal buraxılış” sisteminə dair normativ hüquqi bazanın yaradılması, texniki və idarəetmə infrastrukturunu formalaşdırılmaqla həmin sistemin tətbiqi;

6.1.3.4. gözlənilən risklər və onların neytrallaşdırılması tədbirləri:

6.1.3.4.1. dövlət sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələri barədə daşıyıcıların əvvəlcədən gömrük orqanlarına təqdim etdikləri məlumatların keyfiyyətli olmaması bu sahədə risk profilərinin formalaşdırılmasına və gömrük nəzarətinin səmərəli təşkilinə

6.1.3.4.2. bu istiqamətdə zəruri işlər görülməsi dövlət sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinə münasibətdə səmərəli gömrük nəzarətinin təşkilinə, sahibkarlıq subyektlərinə münasibətdə vaxt və maliyyə itkisinin aradan qaldırılmasına

şərait yaradacaqdır;

6.1.3.4.2. etibarlı tərəfdaşlar tərəfindən həyata keçirilən idxal-ixrac əməliyyatlarında “Dərhal buraxılış” sisteminin tətbiqi dövlət sərhəd buraxılış məntəqələrində növbələrin yaranmasına gətirib çıxara bilər. Qeyd olunan halların aradan qaldırılması məqsədilə texniki və idarəetmə infrastrukturunu dövlət sərhəd buraxılış məntəqələrinin şəraitinə uyğunlaşdırılacaqdır;

6.1.4. etibarlı tərəfdaşlar üçün biznes dürüstlüyünə əsaslanan “Özünüqiymətləndirmə” sisteminin qurulması:

6.1.4.1. əsaslandırma: “Gömrük–biznes” inkişaf modeli fonunda biznes dürüstlüyünə əsaslanan “özünüqiymətləndirmə” institutunun yaradılması biznes subyektlərinin fəaliyyətinin özləri tərəfindən təhlilinin həyata keçirilməsinə, gömrük–biznes əlaqələrində çatışmazlıqların müəyyən edilməsinə və biznes fəaliyyətinə maneçilik törədən amillərin aradan qaldırılmasına şərait yaradacaqdır. Biznes subyektlərinin özünüqiymətləndirmə imkanını genişləndirməsi ticarət-təchizat zənciri boyu, o cümlədən “gömrük–biznes” dialoqunda problemlərin müəyyənləşdirilməsinə, biznes subyektlərinin dövlət idarəetməsində rolunun artmasına, dövlət orqanlarının (qurumlarının) özünütəhlil prinsipinin təşviqinə, reytingli və qlobal biznes subyektlərinin formalaşdırılmasına zəmin yaradacaqdır;

6.1.4.2. görülcək tədbirlər:

6.1.4.2.1. etibarlı tərəfdaşlar üçün biznes dürüstlüyünə əsaslanan “özünüqiymətləndirmə” sisteminin tətbiqi;

6.1.4.2.2. “gömrük–biznes” inkişaf modelinin yaradılması;

6.1.4.3. gözlənilən nəticə və nəticə indikatorları:

6.1.4.3.1. biznes dürüstlüyünə əsaslanan “Özünüqiymətləndirmə” sisteminin formalaşdırılması ilə əlaqədar beynəlxalq təcrübənin (Yenilənmiş Arusa bəyannaməsi və onun komponentləri) öyrənilməsi və gömrük–biznes əməkdaşlığında implementasiyası;

6.1.4.3.2. biznes subyektləri tərəfindən gömrük əməliyyatlarına əlçatanlığın təmin edilməsi məqsədilə “özünet” prinsipinin tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi;

6.1.4.3.3. xarici ticarət iştirakçıları ilə dayanıqlı tərəfdaşlıq mexanizminin formalaşdırılmasına xidmət edən “Gömrük–biznes” inkişaf modelinin yaradılması və müntəzəm qaydada məlumat mübadiləsinin aparılması;

■ gözlənilən risklər və onların neytrallaşdırılması tədbirləri:

6.1.4.4.1. ÜGT standartlarında və Yenilənmiş Arusa bəyannaməsində özünüqiymətləndirmə və biznes dürüstlüyü ilə bağlı müddəaların tətbiqi gömrük–biznes əməkdaşlığında müəyyən balans itkisinə səbəb ola və bu təcrübədə həmin müddəaların uyğunlaşdırılmasına çətinlik yarada bilər. Bu riskin neytrallaşdırılması istiqamətində maarifləndirmə tədbirlərinin sayı artırılaraq

sahibkarlıq subyektləri tərəfindən öz fəaliyyətini qiymətləndirməsi məqsədilə alət və mexanizmlərin formalaşmasına dəstək verilecəkdir. Biznes subyektləri üçün özünüqiymətləndirmə fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə gömrük orqanları tərəfindən dəstək mexanizmləri təkmilləşdiriləcək, könüllü riyayət və “özünet” prinsiplərinin şəxələnməsi sürətləndiriləcək və gömrük–biznes ikitərəfli (bilateral) münasibətlərdə risklər rasionallaşdırılacaqdır;

6.1.5. etibarlı tərəfdaşlıqla bağlı üstünlüklərin tətbiqi və təşviq edilməsi:

6.1.5.1. əsaslandırma: C2B (gömrük–biznes) və G2B (dövlət–biznes) formatlarında keçirilən görüşlərdə etibarlı tərəfdaşlar üçün gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin sadələşdirilməsi ilə bağlı üstünlüklərin təşviqi, etibarlı tərəfdaşların sayının artırılması, ələcdə onları gömrük işi və gömrük inzibatiçılığı üzrə proseslərə cəlb edilməsi ilə bağlı işlərin görülməsi prioritet istiqamətlərdəndir;

6.1.5.2. görülcək tədbirlər:

6.1.5.2.1. etibarlı tərəfdaşlığın tətbiqi və təşviq edilməsi;

■ səlahiyyətli iqtisadi operator fəaliyyəti üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasına dəstək mexanizminin formalaşdırılması;

6.1.5.3. gözlənilən nəticə və nəticə indikatorları:

6.1.5.3.1. etibarlı tərəfdaş mühitinin formalaşdırılması sahəsində C2B (gömrük–biznes) və G2B (dövlət–biznes) formatlarında keçirilən görüşlərdə Konsepsiya barədə biznes subyektlərinin məlumatlandırılması;

■ səlahiyyətli iqtisadi operator fəaliyyəti üzrə mütəxəssislərin formalaşdırılması üçün beynəlxalq təcrübə öyrənilməklə təlim proqramlarını hazırlanması;

6.1.5.4. gözlənilən risklər və onların neytrallaşdırılması tədbirləri:

6.1.5.4.1. Konsepsiya ilə bağlı məlumatsızlıq gömrük orqanları tərəfindən ticarətin asanlaşdırılması üçün həyata keçirilən tədbirlərdən istifadə etməməyə səbəb ola bilər. Bu riskin aradan qaldırılması məqsədilə, mütləmədi olaraq, Konsepsiyanın özündə əks etdirdiyi alətlər və mexanizmlər barədə müxtəlif formatlarda keçirilən görüşlərdə məlumatlar təqdim ediləcəkdir;

6.1.5.4.2. səlahiyyətli iqtisadi operator fəaliyyəti üzrə mütəxəssis çatışmazlığı bu statusun əldə olunması prosesini uzunmüddətli edir. Bu institutun hərtərəfli inkişafı məqsədilə mütəxəssislərin formalaşdırılması üçün xüsusi proqramlar hazırlanaraq təlimlər keçirilməsi təşkil ediləcəkdir.

7. Maliyyələşdirmə mexanizmləri

Konsepsiyanın həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planında qeyd edilən müvafiq tədbirlərin maliyyələşdirilməsi büdcə təşkilatları üçün onların saxlanılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan vəsait və qanunla qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına, habelə özəl sektorun vəsaiti və dövlət–özlə tərəfdaşlığı layihələri vasitəsilə təmin olunur.

8. Konsepsiyanın həyata keçirilməsi üzrə

TƏDBİRLƏR PLANI							
Sıra №-si	Tədbirin adı	Əsas icraçı orqan (qurum)	Digər icraçılar	İcra müddəti	Nəticə indikatorları		
					İlkən nəticə	aralıq nəticə	yekun nəticə
1	2	3	4	5	6	7	8
8.1. Etibarlı tərəfdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, milli və beynəlxalq səviyyədə sadələşdirmə tədbirlərinin etibarlı tərəfdaşlara tətbiqi mexanizmlərinin hazırlanması							
8.1.1.	Səlahiyyətli iqtisadi operator statusu üzrə dövlət dəstək mexanizminin formalaşdırılması	NK	DGK, İN, RİNN, MN, AQTA və digər aid-iyvətli dövlət orqanları (qurumları)	2026–2028	Beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi	Səlahiyyətli iqtisadi operator statusu əldə etmiş şəxslərə dövlət orqanları (qurumları) tərəfindən xidmət göstərilməsi sahəsində üstünlük verilməsi	
8.1.2.	Gömrük anbarı sisteminin inkişaf etdirilməsi	NK	DGK, İN, RİNN	2026–2028	Gömrük anbarlarına dair beynəlxalq qanunvericiliyin təhlili	Təhlillərin nəticəsi nəzərə alınaraq, gömrük anbarlarına dair Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlarının təkmilləşdirilməsi	Gömrük anbarından istifadə hüququnun əldə edilməsi, anbarların quruluşuna və monitorinqinə dair tələblərin təkmilləşdirilməsi
8.1.3.	Gömrük təmsilçiliyi ilə bağlı fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi	NK	DGK, İN	2026–2028	Gömrük təmsilçiliyi hüququnun əldə edilməsi şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi və bu sahədə nəzarət mexanizmlərinin tətbiqinə dair təhlillər aparılması	Gömrük təmsilçiliyinə dair normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi	Gömrük təmsilçiliyi üzrə təlim-tədris metodlarının hazırlanması və maarifləndirmə işinin aparılması
8.1.4.	Xarici ölkələrlə səlahiyyətli iqtisadi operatorların qarşılıqlı tanıması	NK	RİNN, İN, DGK, XİN	Mütləmədi	Qarşılıqlı tanıma ilə əlaqədar, ilk növbədə, həmsərhəd ölkələrlə və Azərbaycan Respublikasının əsas ticarət tərəfdaşları ilə hökumətlərarası razılaşmaların həyata keçirilməsi	Beynəlxalq və ikitərəfli platformalarda səlahiyyətli iqtisadi operatorların qarşılıqlı tanıması istiqamətində danışıqlar aparılması	
8.2. Etibarlı tərəfdaşların gömrük ödənişlərinin hissə-hissə ödənilməsi prosesinin və müddətinin formalaşdırılması, mikro və kiçik sahibkarların likvidlik imkanlarının artırılması							
8.2.1.	Etibarlı tərəfdaşlar üçün maliyyə dayanıqlılığına dair mexanizmlərin gücləndirilməsi	NK	DGK, MN, İN	2026–2028	Gömrük ödənişlərinin hissə-hissə ödənilməsini tənzimləyən normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması	Gömrük ödənişlərinin hissə-hissə ödənilməsini təmin edən çevik və şəffaf sistemin qurulması	
8.2.2.	“Malları ikipilləli buraxılış sistemi”nin tətbiqi	NK	DGK, İN, MN	2026–2028	Etibarlı tərəfdaşların gömrük ödənişlərinin ödənilməsi prosesində ikipilləli buraxılış sisteminin tətbiqi üçün beynəlxalq təcrübənin araşdırılması	Malları ikipilləli buraxılışına dair normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması	Malları ikipilləli buraxılış sisteminin etibarlı tərəfdaşlara münasibətdə tətbiqi
8.2.3.	Mikro və kiçik sahibkarlara əlavə dəstək mexanizminin inkişaf etdirilməsi	NK	DGK, İN, MN	2026–2028	Beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla idxal (bəzi kateqoriya malların) və ixrac əməliyyatları üzrə gömrük ödənişlərindən azadolma məbləğinin hədlərinin dəyişim templərinə uyğun olaraq güzəşt mexanizmlərinin öyrənilməsi	Gömrük ödənişlərindən azadolma məbləğinin tətbiqi dairəsinin müəyyənləşdirilməsi	Normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması və güzəşt mexanizminin tətbiqi

8.3. Sadələşdirmə tədbirlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi							
8.3.1.	Gömrük məqsədləri üçün beynəlxalq daşımalarda əvvəlcədən məlumatlandırma sisteminin qurulması	DGK	İN, RİNN	2026–2028	Daşıyıcılara dair normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi	Malları və nəqliyyat vasitələrinin dövlət sərhədindən buraxılış məntəqələrindən sürətli keçidinin təmin olunması və çevik gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi məqsədilə beynəlxalq daşımalarda əvvəlcədən məlumatlandırma sisteminin hazırlanması	Daşıyıcılar tərəfindən əvvəlcədən təqdim olunan məlumatların gömrük sistemində inteqrasiyasının təmin edilməsi
8.3.2.	Etibarlı tərəfdaşlar tərəfindən həyata keçirilən idxal-ixrac əməliyyatları üzrə “Dərhal buraxılış” sisteminin tətbiqi	NK	DGK, RİNN, İN,	2026–2028	Etibarlı tərəfdaşlar tərəfindən həyata keçirilən idxal-ixrac əməliyyatları üzrə “Dərhal buraxılış” sisteminin tətbiqi ilə əlaqədar normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması	“Dərhal buraxılış” sisteminin tətbiqi üçün texniki və idarəetmə infrastrukturunun formalaşdırılması	“Dərhal buraxılış” sisteminin tam istifadəyə verilməsi
8.4. Etibarlı tərəfdaşlar üçün biznes dürüstlüyünə əsaslanan “Özünüqiymətləndirmə” sisteminin qurulması							
8.4.1.	Etibarlı tərəfdaşlar üçün biznes dürüstlüyünə əsaslanan “Özünüqiymətləndirmə” sisteminin tətbiqi	DGK	İN	2026–2028	Biznes dürüstlüyünə əsaslanan “Özünüqiymətləndirmə” sisteminin formalaşdırılması üçün beynəlxalq təcrübənin araşdırılması	Biznes dürüstlüyünə əsaslanan “Özünüqiymətləndirmə” sisteminin qurulması	
8.4.2.	“Gömrük–biznes” inkişaf modelinin yaradılması	DGK	İN	2026–2028	Xarici ticarət iştirakçıları ilə dayanıqlı tərəfdaşlıq mexanizminin formalaşdırılmasına xidmət edən “Gömrük–biznes” inkişaf modelinin yaradılması və müntəzəm qaydada məlumat mübadiləsinin aparılması	Biznes subyektləri tərəfindən gömrük əməliyyatlarına əlçatanlığın təmin edilməsi məqsədilə “özünet” prinsipinin tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi	
8.5. Etibarlı tərəfdaşlıqla bağlı üstünlüklərin tətbiqi və təşviq edilməsi							
8.5.1.	Etibarlı tərəfdaşlığın tətbiqi və təşviq edilməsi	DGK	İN	2026–2028	Biznes subyektləri ilə etibarlı tərəfdaş mühitinin formalaşdırılması sahəsində maarifləndirmə işinin aparılması	C2B formatında keçirilən görüşlərdə etibarlı tərəfdaşlar üçün gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin sadələşdirilməsi ilə bağlı üstünlüklərin təşviqi	G2B formatında keçirilən görüşlərdə “Etibarlı Tərəfdaş Konsepsiyası” barədə biznes subyektlərinin məlumatlandırılması
8.5.2.	Səlahiyyətli iqtisadi operator fəaliyyəti üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasına dəstək mexanizminin formalaşdırılması	DGK		2026–2028	Beynəlxalq səviyyədə mütəxəssislərin hazırlanmasına dair proqramların öyrənilməsi	Mütəxəssislərin formalaşdırılmasına dair proqramların hazırlanması və tətbiqi	

AKRONİMLƏR

AQTA – Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi
DGK – Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi
XİN – Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi
İN – Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi
MN – Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi
NK – Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti
RİNN – Azərbaycan Respublikasının Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi.

Beynəlxalq konfrans

“Mədəni irs və qayıdış hüququ”

Dekabrın 5-də Qərbi Azərbaycan İcmasının təşkilatçılığı ilə “Mədəni irs və qayıdış hüququ: Ermənistandan didərgin salınmış azərbaycanlıların mədəni irsinin bərpası – ədalət, barışığa və sülhə aparan yol kimi” mövzusunda ənənəvi III beynəlxalq konfrans keçirilib.

Konfransda dünyanın 60-dan çox ölkəsinin təmsil edən 100-ə yaxın qonaq, Azərbaycan 100-dən çox ekspert, alim, ictimai xadim və dövlət rəsmiləri, Milli Məclisin deputatları iştirak ediblər.

Konfransın açılışında Qərbi Azərbaycan İcmasının ölkədaxili və beynəlxalq fəaliyyətindən, Ulu öndər Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin Qərbi Azərbaycan məsələsinə həssas münasibətindən bəhs edən film nümayiş etdirilib.

Prezident Administrasiyasının Siyasi partiyalar və qanunvericilik hakimiyyəti ilə əlaqələr şöbəsinin müdiri Ədalət Vəliyev Prezident İlham Əliyevin konfrans iştirakçılarına müraciətini oxuyub.

Qərbi Azərbaycan İcması İdarə Heyətinin sədri, Milli Məclisin deputatı və Qayıdış üzrə Təşəbbüs Qrupunun sədri Əziz Ələkbərlı İcmanın əsas missiyasının 200 ildən artıq müddətdə mərhələ-mərhələ Ermənistandan qovulmuş azərbaycanlıların dinc, təhlükəsiz və ləyaqətli şəkildə öz yurdlarına qayıdış hüququnu təmin etmək olduğunu deyib və Ermənistanla sülh prosesinin irəliləməsi fonunda erməni və azərbaycanlıların birgəyaşayışının yeganə yolunun qayıdış hüququnun tanınması olduğunu vurğulayıb. O, beynəlxalq ictimaiyyəti bu ədalətli prosesa dəstək verməyə çağırıb.

Xarici qonaqlar adından Türkiyə Böyük Millət Məclisinin deputatı, Qərbi Azərbaycan İcmasının fəxri üzvü Şamil Ayırım çıxış edərək qaradaşlıq mesajını çatdırıb və Qərbi azərbaycanlıların deportasiyalarının insanlığa qarşı törədilmiş ağır cinayət, regionda balans pozmuş tarixi ədalətsizlik olduğunu qeyd edib. Türkiyənin həmişə Azərbaycan xalqının yanında olduğunu vurğulayan natiq Ermənistanın monoetnik dövlətə çevrilməsinin nəticələrinin regionda yaratdığı təhlükələri diqqətə çatdırıb və qayıdışın ədalət və sülh üçün vacib olduğunu bildirib.

Açılış sessiyasından sonra Türkiyə, ABŞ, Cənubi Afrika Respublikası, İtaliya, Litva və Misiri təmsil edən, Qərbi Azərbaycan məsələsinə böyük dəstəyini göstərən 7 şəxsə Qərbi Azərbaycan İcmasının fəxri üzvlük sertifikatları təqdim olunub.

Milli Məclisin deputatı, ADA Universitetinin prorektoru Fəriz İsmayilzadənin moderatorluq etdiyi konfransın qayıdış hüququnun hüquqi və mənəvi əsaslarının təhlilinə həsr olunmuş ilk panelində çıxış edən İbn Haldun Universitetinin Heydər Əliyev adına Avrasiya Araşdırmalar Mərkəzinin direktoru, professor Yaşar Sarı, fransalı tarixçi Maxime Gauin, Harvard Universitetinin tədqiqat direktoru Mark Nathan Kramer, eləcə də İspaniyanın Pan-Avropa təşkilatını təmsil edən professor Carlos Uriarte beynəlxalq təcrübə fonunda qayıdış hüququnun dövlətlərarası münasibətlərdəki yerindən və Ermənistanın üzünə düşən humanitar öhdəliklərdən bəhs edib.

Böyük Britaniyanın Klaus-Peter Ralf Juergensin moderatorluq etdiyi maddi irsin qorunması məsələlərinə həsr edilmiş ikinci paneldə çıxış edən Pakistan Ali Məhkəməsinin vəkili Muhammad Sohail Sajid, İtaliya-Azərbaycan Assosiasiyasının vitse-prezidenti Carlo Marino, İndoneziya İOT Gənclər Təşkilatının prezidenti Astrid Nadya Rizqita və amerikalı professor Michael Martin Gunter Ermənistan ərazisində Azərbaycan irsinə qarşı aparılmış dağıdıcılığın hüquqi qiymətləndirilməsi və bərpa imkanları barədə fikirlərini bölüşüblər.

Polşadan AVİM təmsilçisi Jakub Korybanin moderatorluq etdiyi “Qeyri-maddi irs – aşiq sənəti, musiqi, folklor, şifahi yaddaş, mədəni ənənələr” mövzusunda həsr edilən üçüncü paneldə çıxış edən Bolqar Elmlər Akademiyasının professoru Nadia Boyadjieva, “artXchange Global” təşkilatının direktoru Ornela Ramasauskaite, İordaniya Həşimi Universitetindən professor Moh’d Vahib Ali Hussein və İsveçli rejissor Mikael Silkeberg çıxışlarında mədəniyyətin qaçqınlığa məruz qalmış icmaların kimliyini qorumağa rolunu və Qərbi Azərbaycan irsinin dünyaya tanıdılması yollarını vurğulayıblar.

ABŞ-in Qrinsboro Universitetinin professoru Ali Kaan Askerin moderatorluq etdiyi beynəlxalq əməkdaşlığa həsr olunmuş sonuncu paneldə çıxış edən Türkiyə Milli

Müdafiə Universitetinin dekanı İbrahim Ethem Atmur, Almaniyanın BWA Qlobal İqtisadi Şəbəkəsinin federal direktoru Urs Emil Unkauf, Latviyanın Nəqliyyat və Telekommunikasiya İnstitutunun professoru Juris Maklakovs və Qırğızıstandan sabiq səfir, Kairat Osmanaliyev qayıdış hüququnun müdafiəsində qlobal həmrəyliyin gücləndirilməsi, təşkilatlararası əməkdaşlığın genişləndirilməsi və beynəlxalq hüquqi alətlərin səmərəli tətbiqindən danışıblar.

Daha sonra Beynəlxalq Final Universitetinin professoru, Qərbi Azərbaycan İcmasının fəxri üzvü Hüseyn İşıksal konfransın yekun sənədini səsləndirib.

Sonda “Mədəni irs və qayıdış hüququ: Ermənistandan didərgin salınmış azərbaycanlıların mədəni irsinin bərpası – ədalət, barışığa və sülhə aparan yol kimi” mövzusunda III beynəlxalq konfransın yekun sənədi oxunub.

*

Cənubi Afrikadakı Ərəb və İngilis kanalları üçün “Əl-Cəzirə” Media Şəbəkəsinin keçmiş büro rəhbəri Thembi-sa Iqnatius Fakude XQ-yə açıqlamasında

bildirib ki, bu cür maarifləndirici konfranslar keçirdiyi ölkənin problemi ilə yanaşı, digər dövlətlərdə yaşayan xalqların da mədəni irsinə dəyən zərərlərin işıqlandırılması baxımından əhəmiyyətlidir:

– Bu tədbirlər bizə göstərir ki, mədəni irsin məhv edilməsi lokal məsələ kimi qalmır, əksinə, beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində təsir göstərən qlobal problemə çevrilir. Mən hesab edirəm ki, burada səslənən hər bir fikir həm bölgənin tarixi yaddaşının bərpasına, həm də müxtəlif cəmiyyətlər arasında etimadın formalaşmasına xidmət edir. Çünki mədəni irsin dağıdılması gələcək nəsillərin milli kimliyinə qarşı yönəlmiş addımdır. Qərbi Azərbaycandan didərgin salınmış azərbaycanlıların mədəni irsinin bərpası kimi mövzuların beynəlxalq tribunallarda gündəmə gətirilməsi qlobal humanitar hüququn müdafiəsi üçün vacib presedent yaradır. Çünki məhz bu kimi müzakirələr vasitəsilə dünyaya mesaj veririk ki, mədəni irsə qarşı törədilən heç bir vandalizmin aktı cəzasız qalmamalıdır. Əks halda, humanitar hüququn mənası itir.

Fransız tarixçi və akademik Maksim Qauin isə məsələ ilə bağlı XQ-yə şərhində

söyləyib ki, tarix boyu erməni siyasi-ideoloji dairələrin məqsədli şəkildə yürütmüş olduğu siyasətin nəticəsində Azərbaycan torpaqlarında əsrlər boyu formalaşmış mədəni irs planlı şəkildə məhv edilib.

– Qarabağdan Zəngəzurə, İrəvan xanlığından Göyçəyə qədər sayısız-hesabsız məscidlər, türbələr, qəbiristanlıqlar, memarlıq nümunələri yerlə-yeksan edilib, zərərindəki azərbaycanlılara aid izlərin tamamilə silinməsinə çalışılıb. Bir məqamda da toxunmaq istəyirəm ki, regionda Azərbaycanla yanaşı Türkiyə də erməni vandalizminin hədəfinə tuş gəlib. Fransanın Xarici İşlər Tarixi arxivində olan sənədlərdə qeyd olunur ki, təkcə 1920-ci ilin yaz və yay aylarında minlərlə türk öldürülüb, on minlərlə insan öz doğma yurdlarından qovulub. Eyni dövrdə və sonrakı illərdə erməni si-

lahlı dəstələri və onları dəstəkləyən siyasi dairələr Anadolu torpaqlarında da sistemli şəkildə mədəni irsi məhv ediblər. Yüzlərlə türk kəndi yandırılıb, minlərlə tarixi abidə dağıdılıb. Azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycandan qovulmaları ilə bağlı hadisələri araşdırmaq, həmin insanların gələcəkdə doğulduqları torpaqlara qayıdış perspektivlərini, eləcə də bütün bunların Azərbaycan, Ermənistan və Türkiyə arasında barışığa necə töhfə verə biləcəyini tədqiq etmək vacibdir. Bəzi dairələr azərbaycanlıların geri döndüşünü Ermənistan üçün guya aqressiv və təhlükəli addım kimi təqdim etməyə

çalışırlar. Düşündürəm ki, bu cür yanlış yozumların qarşısını almaq üçün bir araya gəlmək mütləqdir.

Türkiyə Böyük Millət Məclisinin üzvü və Türkiyə-Azərbaycan Parlamentlərarası Dostluq Qrupunun sədri Şamil Ayırım XQ-yə açıqlamasında söylə-

yib ki, Qərbi azərbaycanlıların doğma torpaqlarına geri döntüş məsələsi beynəlxalq hüququn, xüsusilə də insan hüquqları sisteminin təməl sütunlarından birini təşkil edir:

– Bu, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) 1948-ci il tarixli İnsan Hüquqları Ümumdünya Bəyannaməsinin 13-cü maddəsində açıq şəkildə ifadə olunub. Həmin maddəyə əsasən, hər bir fərdin öz ölkəsinə dönmək hüququ var. Müddəə kütləvi şəkildə didərgin salınmış əhaliyə geri döndüşünü beynəlxalq hüquqi norma çərçivəsində təmin edən universal prinsip kimi qəbul edilir. Lakin çağdaş hüquq və humanitar təcrübə göstərir ki, qayıdış anlayışı coğrafi məkanla fiziki təmas kimi qiymətləndirilməməlidir. Əsl mənada geridöntüş mədəni kimliyinə və mənəvi irsinə də qovuşmaqla mümkündür. Burada söhbət xalqın kollektiv yaddaşının və hüquqi-siyasi varlığının bərpasından gedir. Erməni silahlı qüvvələri tərəfindən zorla öz ata-baba yurdlarından çıxarılan Qərbi azərbaycanlıların məsələsi təkcə deportasiya faktı ilə bitmir. Həmin kontekstdə mədəni irsə yönəlmiş hücumlar da insan hüquqlarının, mədəniyyətin qorunması üzrə beynəlxalq konvensiyaların, xüsusilə UNESCO-nun 1954-cü il Haaqa Konvensiyasının pozuntusu kimi qiymətləndirilir.

Devis Mərkəzində Soyuq Mühəribə Tədqiqatları Layihəsinin direktoru, Harvard Universitetinin professoru Dr. Mark Kramer XQ-yə şərhində müharibə

nin heç vaxt mədəni irsin qorunması üçün əlverişli mühit yaratmadığını vurğulayıb:

– Minilliklər boyu silahlı münaqişələr mədəni abidələrin və artefaktların dağıdılması, talan edilməsi, habelə mədəni məkanlara uzun müddət çıxışın məhdudlaşdırılması ilə müşayiət olunub. Bu praktikaların kökləri qədim dövrlərə gedib çıxır. Məsələn, Roma imperiyasının işğallarını xatırlamaq kifayətdir. Orada da fəth edilən torpaqlarda bütün şəhərlər yerlə-yeksan edilib. Eyni tendensiyanı qədim Yunanıstan və digər sivilizasiyaların tarixində də görmək mümkündür. Başqa sözlə, bu gün müzakirə etdiyimiz anlayış yeni yaranmış bir konsepsiya deyil. Əksinə, müharibələrin ənənəvi təzahür formalarından biridir. Azərbaycan kimi ölkələrin üzlaşdığı real təcrübə göstərir ki, mədəni irsə qarşı yönəlmiş sistemli zərər həm hüquqi, həm də institusional səviyyədə daha güclü müdafiə mexanizmlərinin yaradılmasını tələb edir. Məhz buna görə mədəni irsin qorunması humanitar hüququn tərkib hissəsi kimi getdikcə daha vacib mövzuya çevrilir və münaqişə bölgələrində mədəni mirasın təhlükəsizliyi beynəlxalq gündəliyin ayrılmaz elementi olaraq qalır.

Nəzrin ELDARQIZI
XQ

Baş nazirin TDT dövlətləri nazirləri ilə görüşü

Dekabrın 5-də Azərbaycan Respublikasının Baş naziri Əli Əsədov Bakıda keçirilən Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv dövlətlərin əmək, məşğulluq və sosial müdafiə nazirlərinin birinci iclasının iştirakçıları ilə görüşüb.

Nazirlər Kabinetindən bildiriblər ki, görüşdə TDT-yə üzv dövlətlərin əmək, məşğulluq və sosial müdafiə nazirlərinin birinci iclasının əhəmiyyəti vurğulanıb.

TDT-yə üzv ölkələr arasında müxtəlif sahələrdə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın qurulduğu məmnunluqla qeyd olunub.

Azərbaycanın sədrliyi çərçivəsində təş-

kilatın öz inkişafını davam etdirəcəyinə və beynəlxalq müstəvidə nüfuzunu daha da artıracağına əminlik ifadə olunub.

Azərbaycanın əmək və məşğulluq sahəsində dövlət siyasəti, ölkədə aparılan ardıcıl sosial islahatlar barədə söhbət açılıb. Bildirilib ki, innovativ iqtisadiyyatın yaranması, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi və sosial rifahın artırılması Azərbaycan Prezidenti tərəfindən dövlət siyasətinin strateji məqsədi kimi müəyyənləşdirilib.

Görüşdə Türk dövlətləri arasında əmək, məşğulluq və sosial müdafiə sahəsində əməkdaşlığın inkişaf perspektivləri müzakirə edilib.

XQ

Baş prokurorun Sumqayıtda vətəndaş qəbulu

Dekabrın 5-də Baş prokuror Kamran Əliyev Sumqayıt Şəhər Prokurorluğunun inzibati binasında Sumqayıt, Qubadlı və digər bölgələrdən olan vətəndaşları qəbul edib.

Qəbulda iştirak edən 33 nəfər vətəndaşın müraciətində konkret cinayət işlərinin istintaqı, törədilmiş cinayətlər barədə

məlumatların araşdırılması zamanı yol verilmiş qanun pozuntuları və məhkəmədə baxılan cinayət işləri üzrə dövlət ittihamının müdafiəsinə dair məsələlərin bilavasitə prokurorluqda və ya aidiyyəti icra orqanlarında operativ həlli üçün müvafiq göstərişlər verilib.

XQ

Xuntaçıların məhkəməsi

İttihamlar sübuta yetirilir

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri, habelə terrorçuluq, terrorçuluğu maliyyələşdirmə ilə bağlı maddələri ilə və digər ağır cinayətlərdə təqsirləndirilən Ermənistan vətəndaşı Ruben Vardanyanın barəsində cinayət işi üzrə məhkəmə prosesi dekabrın 5-də davam etdirilib.

Bakı Hərbi Məhkəməsinə hakimlər Zeynal Ağayevin sədrliyi ilə, Anar Rzaevdən və Camal Ramazanovdan ibarət tərkibdə keçirilən açıq məhkəmə iclasında (ehtiyat hakim Günel Səmədova) təqsirləndirilən şəxs bildiyi dildə, yəni, rus dilində tərcüməçi, habelə müdafiəsi üçün dövlət hesabına vəkilə təmin olunub.

Hakim Zeynal Ağayev prosesdə ilk dəfə iştirak edən zərərcəkmis şəxslərə və zərərcəkmis şəxslərin hüquqi varislərinə məhkəmə heyətini, dövlət ittihamını müdafiə edən prokurorları, tərcüməçiləri və s. təqdim edib, habelə onların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hüquqlarını və vəzifələrini izah edib.

Məhkəməyə sədrlik edən diqqətə çatdırıb ki, iş üzrə zərərcəkmis şəxs qismində tanınmış bir qrup şəxsin ifadələri, cinayət işi materiallarında olan ekspertiza rəyləri, protokollar və iş üzrə sübuti əhəmiyyət kəsb edən digər sənədlər elan olunub.

Məhkəmənin növbəti iclası dekabrın 8-nə təyin olunub.

XQ

(əvvəli 1-ci səhifədə)

Paşyanın istəyir ki, 44 günlük mühari-bədəki məğlubiyyətə, Qarabağ itkisinə görə günahlandırılmasın. Axı qarşıdan parlament seçiləri gəlir və Ermənistanda Nikolu xalqa xain obrazında təqdim edən qaragüruh var. Ancaq ortaya daha vacib sual çıxır və bu suala obyektiv cavab Paşyanı da istər-istəməz, günahkara çevirir. Sual və ona cavab barədə sonda söz açacağıq. Hələlik isə...

**

Deməli, N.Paşinyan hesab edir ki, Qarabağ məsələsi 1996-cı ildə faktiki olaraq həll edilib, sadəcə, Ermənistan cəmiyyətinə bu barədə açıq şəkildə deyilməyib. Nikol həmin ildə keçirilmiş ATƏT-in Lissabon sammitini nəzərdə tutur və özünü erməni parlamentinin müxalifləsinin təmsilçilərinə tutaraq xatırladır: “Dağlıq Qarabağın hansı status ala biləcəyi həmin 1996-cı il Lissabon sammitinin paketində öz əksini tapıb. Orada beynəlxalq ictimaiyyətin mövqeyi belə təqdim olunub: Dağlıq Qarabağ öz müqəddəratını təyin etmə hüququndan istifadə etməli və Azərbaycanın tərkibində özünüidarəetmə statusu almalıdır. Sizin bu illər boyu danışıqlarınız isə Ermənistanda 20–25 il aparılan təbliğat söhbətidir və nə dərc olunmuş paketlə, nə də realılıqla əlaqəsi var”.

Bəli, 1996-cı il ATƏT-in Lissabon sammiti Qarabağ məsələsinin beynəlxalq müstəvidə tanınması baxımından Azərbaycan diplomatiyasının ən böyük uğurlarından biridir. Çünki həmin sammitdə ulu öndər Heydər Əliyevin sayəsində ölkəmizin ərazi bütövlüyünü açıq və rəsmi şəkildə dəstəkləyən prinsiplər qəbul edildi. Bu prinsipləri ATƏT-in 53 özüündən 52-si dəstəklədi, yalnız Ermənistan əleyhinə çıxdı. Beləliklə, beynəlxalq birlik Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi qismində tanıdı.

Detallara gəlincə, Lissabon sammitinin qərarında bildirildi ki, Dağlıq Qarabağ öz müqəddəratını təyin etməlidir, amma bu, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində olmalıdır. Bu, eyni zamanda, Dağlıq Qarabağın müstəqillik hüququnun beynəlxalq səviyyədə tanınmaması demək idi. Həmçinin, vurğulandı ki, Qarabağa yalnız Azərbaycanın daxilində geniş muxtariyyət verilməlidir. Yəni maksimum status muxtariyyətdir, ayrıca dövlətdən söhbət gedə bilməz.

Lissabon sammitində Qarabağda referendum məsələsinin çərçivəsi də Azərbaycanı xeyrinə müəyyənləşdirildi. Belə ki, sammitin yekun sənədində, prosesin yalnız Qarabağda keçiriləcəyi yazılmadı.

Ermənistanın “Lissabon fəlakəti”: Paşinyan doğru deyir, amma... *Erməni baş nazir özü də günahkardır*

Orada “Dağlıq Qarabağın bütün əhalisinin iradəsi” üzərində dayanıldı. Bu isə o demək idi ki, azərbaycanlı icma da referendumda iştirak etməli, eyni zamanda, proses bütün ölkə üzrə keçirilməlidir. Deməli, Qarabağın Azərbaycandan ayrılmasından söhbət gedə bilməzdi.

Lissabon sammitinin başlıca nəticələri və yekun qərarı Qarabağ danışıqlarının sonrakı mərhələlərinin də ayrılmaz preambulasını təşkil etdi. Ona görə də indi N.Paşinyan mahiyyət etibarilə yuxarıda sadaladıqlarımıza söykənir və illər boyu irəli sürülmüş həll proseslərinə diqqət çəkir. “Bütün danışıqlar heç vaxt, bir saniyə, bir an belə Qarabağ probleminin həllinə yönəlməyib. Proses Ermənistanı və müəyyən mənada Azərbaycanı tələdə saxlamağa xidmət edib. Məqsəd Qarabağ probleminin həlli deyil, Ermənistan Respublikasını müstəqil dövlətə çevrilmək imkanından məhrum etmək idi”, - deyən erməni baş nazir bu realılığın etirafının çətin olduğunu, amma irəliləmək üçün zəruriliyini vurğulayır və ölkəsinin “geosiyasi tələdən çıxması” barədə əvvəlki fikirlərini xatırladı.

Hansı fikirlər bu barədə söz açacağıq. İndilik onu deyək ki, onsuz da başlıca məqam Qarabağ problemini həll etmək ola bilməzdi. Axı problem köklü deyildi, qondarılmış mahiyyət daşıyırdı. Aydın idi ki, söhbət ərazi iddiasından gedir. Yəni Lissabon sammitində mühüm nüans dünya birliyi-

nin məhz ərazi iddiasına “yox” deməsidir. Paşinyan bir qədər səmimi olsa, bildirərdi ki, beynəlxalq ələm Ermənistanın haqsız istəyini nəzərə almayıb və doğru davranıb. Hərçənd, həmin beynəlxalq birliyin 1996-cı ildən 2020-ci ilədək necə ədalətli davranıldığını da görmüşük.

Paşinyanın “geosiyasi tələ” məntiqi yerindədir. Bununla əlaqədar müxtəlif cəhətlərə toxunmaq mümkündür, əhəzərdə fakt isə odur ki, Ermənistan həmin “tələ” nəticəsində patoloji xəstəlik tapdı və bu hal, bütövlükdə müasir erməni dövlətçiliyinin əhəngini müəyyənləşdirdi. O xəstəlik ki, simptomları yenə müşahidə olunmaqdadır və buna görə Nikol hazırda “geosiyasi tələdən” çıxmaqla yanaşı, Azərbaycanla sülhün qurulmasına maneələrdən söz açır. “Bu gün səslənən “vətanpərvər” narahatlıqlar əslində tam başqa şeydən xəbər verir. Onlar Ermənistanın yenidən o tələyə qaytarılmasını istəyir, başqa heç nəyi yox”, - deyən Paşinyan indi ölkəsində dövlətçiliyin gücləndirini iddia edir və müxtəlif argumentlər gətirir ki, onlardan bəzilərinin əhəmiyyəti yoxdur. Məsələn, Nikol deyir ki, Ermənistan Respublikası son 500 ildə tarixinin ən çox ümidverici və ən perspektivli dövrünü yaşayır. Axı Ermənistanın 500 illik tarixi yoxdur...

Qeyd edək ki, Paşinyan 2019-cu ildə Qarabağ münaqişəsinin həlli baxımından daha sərfəli paket variantının olduğuna

dair geniş yayılmış fikirlərə də münasibət bildirib. O, belə bir durumun olmadığını deyib və əlavə edib ki, əgər əvvəlki illərdə həqiqətən yaxşı təklif var idisə, o zaman məsuliyyət həmin təklifə məhəl qoymayan hakimiyyətin üzərinə düşür. Yəni əvvəlki erməni iqtidarı məqbul variantı sөykənib məsələni həll etməli idi. Bilavasitə 2019-cu ildə masada olduğu bildirilən sənədə gəlincə, Nikol onun da əvvəlki dövrün məntiqini, yəni Lissabon prinsiplərini əks etdirdiyini vurğulayıb.

N.Paşinyanın sözlərindən gəlincə qənaət onu deməyə əsas verir ki, baş nazirin rəhbərlik etdiyi komanda hakimiyyətə gəldikdən sonra Qarabağ məsələsi ilə bağlı hansısa işlər görməyə çalışıb və danışıqlar paketinin məzmununa diqqət yetirib. Bu zaman Qarabağda referendumun keçirilməsinə razılığın verilib-verilməməsi dilemması yaranıb. “Orada sual verdim: bu paketə görə Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibində olmaya bilermi? Mənə cavab verildilər: mümkündür, əgər Azərbaycan razılaşsa. Bütün paketlər Dağlıq Qarabağın həmin anda mövcud statusunun ləğvinə nəzərdə tutuldu”, - deyən Paşinyan həmçinin qeyd edib ki, Ermənistan tərəfi gələcək referenduma statusun müəyyənləşdirilməsinə razılaşdığı anda 1991-ci il 10 dekabr referendumunun siyasi mənası aradan qalxırdı.

Məlumat üçün bildirək ki, 1991-ci il dekabrın 10-da Qarabağda keçirilmiş refe-

rendum bölgədə yaşayan erməni icmasının Azərbaycandan ayrılıb, ayrıca müstəqil dövlət yaratmaq istəyinin ifadəsi idi. Həmin vaxt Azərbaycan tərəfi prosesi qanunsuz saydı. Əvvəla, referendumda bir nəfər də olsa, azərbaycanlı iştirak etməmişdi. İkincisi isə ölkəmiz həmin il noyabrın 26-da öz ərazisindəki Qarabağın muxtar vilayət statusunu ləğv etmişdi. Paşinyanın gətirdiyi argument isə yersiz və səmimiyyətdən uzadır. Sən demə, 2019-cu ildə 1996-cı ilin Lissabon sammitinin qərarında və digər həll paketlərində yer alan referendum məsələsi ilə razılaşmaq Qarabağın erməni əhalisinin 1991-ci il dekabrın 10-dakı referendumda nümayiş etdirdiyi iradəni heçə saymaq imiş və buna görə də Nikolun rəhbərlik etdiyi iqtidar durumla razılaşmayıb.

Göründüyü kimi, N.Paşinyanın nə demək istədiyi anlaşılmazdır. Əlbəttə, o, daxili auditoriya üçün danışır. Amma yaxşı olar ki, səmimi olsun. Yəni Nikol beynəlxalq birliyin Lissabon sammiti ilə Azərbaycanın tərəfində dayandığını vurğulayırsa, Ermənistanın haqsız olduğunu da diqqətə çatdırmalı, separatçı mahiyyət daşıyan 1991-ci il referendumunu az qala erməni xalqının iradəsi kimi qələmə verməməlidir.

Digər tərəfdən, əgər söhbət referendumdan gedirsə, Paşinyan Ermənistanda keçirməli olan analoji prosese köklənməlidir. O proses ki, işğalçılıq Ermənistan konstitusiyasından çıxarmalı, daha doğrusu, erməni əsas qanununun işğalçı İstiqlaliyyət Bəyannaməsinə istinadın aradan qaldırılmasını təmin etməlidir. Nəzərə alaq ki, sözügedən bəyannamədə “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti” ifadəsi və onun “Milli Şurası” adlandırılmış saxta təsisatın adı çəkilir. Nəhayət, Ermənistanda həm də ona görə referendum olmalıdır ki, Nikolun erməni xalqının iradəsinin təəcəssümü kimi göstərdiyi 1991-ci il 10 dekabr “referendumu” da tarixin zibilliyinə göndərsin.

*

Sonda əvvəldə vurğuladığımız kimi, Paşinyan nə üçün günahkar olduğuna aydınlıq gətirək. Nikol 2019-cu ildə də indiki kimi ölkəsinin haqsız durumda olduğunu, beynəlxalq birlik tərəfindən dəstəklənmədiyini bilirdisə, niyə “Qarabağ Ermənistandır, nöqtə” bəyənətini verdi və müharibəyə səbəb oldu? O müharibəyə ki, orada minlərlə erməni gənci həyatını itirdi. Hər halda, bunun günahkarı sarkisyanlar, qoçaryanlar və başqaları yox, elə Paşinyanın özüdür.

Ə.CAHANGİROĞLU
XQ

Xəzərdən Aralıq dənizinə təhlükəsizlik körpüsü

(əvvəli 1-ci səhifədə)

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət təlimi bu il həm miqyası, həm iştirakçıların tərkibi, həm də verdiyi siyasi mesajlarla regionun diqqət mərkəzinə çevrildi. Şərqi Aralıq dənizi uzun illərdir geosiyasi maraqların kəsişdiyi, böyük güclərin nüfuz savaşı apardığı bir məkan hesab olunsa da, bu dəfə diqqətçəkən başqa bir nüans vardı. Bu da Azərbaycan Ordusunun Hərbi Dəniz Qüvvələrinin dünyanın ən təcrübəli hərbi kontingentləri ilə çiyin-çiyinə təlimdə iştirak etməsi idi. Adətən, belə təlimlər, sadəcə, taktiki hazırlığın artırılması kimi təqdim olunur. Amma bu dəfə söhbət təkə dənizdə tapşırıqların icrasından getmirdi. Təlimdə Türkiyə ilə yanaşı ABŞ-ın terrorizmə qarşı təhlükəsizlik qrupu, Pakistan Ordusunun dəniz patrul təyyarəsi və daha 19 ölkədən müşahidəçilər iştirak edirdilər. Bu,

rılə ordumuzun həm taktiki, həm texniki, həm də idarəetmə baxımından yeni mərhələyə yüksəlməsinə gətirib çıxarıb. “Doğu Akdeniz – 2025” isə Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyan təlimlərdən biridir. Çünki burada dəniz təhlükəsizliyinə, terrorizmə qarşı əməliyyatlara, suüstü və sualtı hədəflərin aşkarlanması və zərərsizləşdirilməsinə geniş yer ayrılıb. Ölkəmiz üçün dəniz sərhədinin etibarlı müdafiəsi, sadəcə, coğrafi məsələ deyil. Xəzər regionu enerji təhlükəsizliyimizin, ticarət yollarımızın qorunduğu məkan, eyni zamanda, milli təhlükəsizlik strategiyamızın əsas sütunlarından biridir. Xəzər dənizində müasir, çevik və yüksək səviyyədə hazırlanmış dəniz qüvvələrinin olması ölkəmizin regional mövqeyini daha da möhkəmləndirir. Bu baxımdan türk hərbi məktəbi və Türkiyə ilə aparılan ortaqlar bizim üçün xüsusi önəm daşıyır. Müasir dəniz müharibəsi

kiyənin müttəfiqləri ilə birgə əməkdaşlıq çərçivəsini genişləndirməsi, terrorizmə qarşı mübarizədə və dənizlərdə təhlükəsizlik məsələsində tərəfdaş əxtarşını davam etdirməsi diqqət çəkir. Azərbaycan bu formatda iştirakı isə ölkəmizin yalnız regional deyil, daha geniş təhlükəsizlik məkanının tərkib hissəsinə çevrildiyini göstərir. Digər tərəfdən, bu, Azərbaycan-Türkiyə hərbi ittifaqının praktiki müstəvidə necə işlədiyinin bariz nümunəsidir. İki ölkənin hərbi strukturları arasında uzun illərdir davam edən sinxronlaşma prosesi artıq dəniz əməliyyatlarına qədər genişlənib.

ABŞ kontingentinin təlimə qatılması da özlüyündə maraqlıdır. Vaşinqtonun uzun müddətdir Aralıq dənizi və Yaxın Şərqdəki hərbi iştirakını yenidən nəzərdən keçirdiyi, müttəfiqləri ilə əməkdaşlığı gücləndirdiyi bir dövrdə belə bir təlim həm təhlükəsizlik, həm də siyasi baxımdan önəm daşıyır. Azərbaycan kimi strateji tərəfdaşın burada yer alması onun beynəlxalq təhlükəsizlik arxitekturasında rolunun artdığını göstərir.

Müdafiə Nazirliyinin məlumatında qeyd olunur ki, tapşırıqların icrası zamanı hərbi qulluqçularımız yüksək peşəkarlıq nümayiş etdiriblər. Bu da təsadüfi deyil. Son illər Hərbi Dəniz Qüvvələrimizin döyüş hazırlığı intensiv şəkildə artırılır. Gəmilərin modernləşdirilməsi, dəniz piyadalarının hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi, xüsusi təyinatlı dəniz qruplarının təcrübəsinin artırılması bu prosesin tərkib hissəsidir. Belə beynəlxalq təlimlərdə iştirak HDQ heyətinə real əməliyyat şəraitinə maksimum yaxın ssenarilər üzərində çalışma imkanı yaradır. Bu, həm dənizdə manevr bacarıqlarını, həm komanda idarəçiliyini, həm də sürətli qərarvermə qabiliyyətini artırır. Üstəlik, müxtəlif ölkələrin kontingentləri ilə birgə fəaliyyət göstərmək ciddi koordinasiya və qarşılıqlı anlaşma tələb edir. Bu da Azərbaycan dənizçilərinin peşəkarlıq səviyyəsini yüksəldən ən vacib faktorlardan biridir.

Daha bir mühüm məqam isə belə təlimlərin Azərbaycanın dəniz sərhədlərini daha etibarlı şəkildə qorunmasına xidmət edən bilik və təcrübə qazandırmasıdır. Xəzərin təhlükəsizliyi həm iqtisadi, həm siyasi, həm də hərbi baxımdan ölkəmiz üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, dənizdə çevik, müasir və operativ qüvvəyə sahib olmaq milli təhlükəsizliyin ay-

Ekspertrəyi

Şair RAMALDANOV,
ehtiyatda olan polkovnik

“Doğu Akdeniz – 2025” təlimi həm təşkilat səviyyəsi, həm iştirakçı ölkələrin spektri, həm də icra olunan ssenarilərin mürəkkəbliyi baxımından regionda diqqətçəkən hadisələrdən biri oldu. Təlimin Azərbaycan Hərbi Dəniz Qüvvələrinin iştirakı ilə keçirilməsi təsadüfi seçim deyil və ölkəmizin son illər apardığı hərbi-siyasi xəttin məntiqli davamı kimi qiymətləndirilməlidir.

Birincisi, Azərbaycan Ordusu quru, hava və xüsusi təyinatlı qüvvələr üzrə yüksək hazırlıq səviyyəsini artıq dəfələrlə sübut edib. İndi diqqət dəniz komponentinin gücləndirilməsinə yönəlib. Xəzər hövzəsində artan enerji və kommunikasiya əhəmiyyəti dəniz təhlükəsizliyinin prioritet olmasını tələb edir. Azərbaycan HDQ-nin Aralıq dənizi kimi mürəkkəb operativ şəraitə malik bölgədə təlimlərə qatılması şəxsi heyətinin real əməliyyat mühitində uyğunlaşmasını sürətləndirir. Bu, dənizdə çevik idarəetmə, hədəflərin aşkarlanması, taktiki manevrlər və birgə

əməliyyatların koordinasiya baxımından son dərəcə müsbət təsir göstərir.

İkincisi, təlimin beynəlxalq siyasi çəkisi xüsusi vurğulanmalıdır. ABŞ, Pakistan və digər müşahidəçi ölkələrin iştirakı prosese çoxtərəfli təhlükəsizlik formatı xarakterini verir. Bu, Azərbaycan üçün iki mühüm üstünlük yaradır: həm HDQ-nin beynəlxalq standartlarla işləmək təcrübəsi genişlənir, həm də ölkəmiz regionlararası təhlükəsizlik platformalarının etibarlı tərəfdaşına çevrilir. Bu gün Azərbaycan qlobal təhlükəsizlik arxitekturasının passiv müşahidəçisi deyil, aktiv iştirakçısı kimi çıxış edir.

Üçüncüsü, Türkiyə ilə hərbi inteqrasiya məsələsi ayrıca qeyd edilməlidir. Hər iki ölkənin dəniz qüvvələri son illər müasir texnologiyaların təbiiqi ilə yeni dövrə qədəm qoyur. Azərbaycan həyatının Türkiyənin təcrübəli donanması ilə birgə çalışması həm taktiki vərdişlərin uyğunlaşdırılması, həm də gələcəkdə ortaq dəniz əməliyyatlarının planlaşdırılması üçün böyük imkan yaradır.

Dördüncüsü, təlimdə iştirak edən ölkələrin müxtəlifliyi Azərbaycanın diplomatik mövqeyini də gücləndirir. Hərbi əməkdaşlıq siyasi əlaqələrin ən dayanıqlı formalarından biridir. Azərbaycanın həm NATO üzvü, həm də regional oyunçularla balanslı əməkdaşlığı onun çoxvektorlu siyasətinin doğru istiqamətdə olduğunu göstərir. Beləliklə, demək olar ki, “Doğu Akdeniz – 2025” Azərbaycan HDQ üçün adı təlim deyil, yeni konseptual mərhələnin başlanğıcıdır. Bu cür beynəlxalq platformalarla mütəmadi qarşılıqlı dəniz sərhədlərimizin müdafiə qabiliyyətini artıracaq, şəxsi heyətin hazırlıq səviyyəsini yeni standartlara uyğunlaşdıracaq və Azərbaycanın hərbi-siyasi çəkisini daha da möhkəmləndirəcəkdir.

faktiki olaraq, beynəlxalq təhlükəsizlik əməkdaşlığının regional formatda olan ən geniş nümunələrindən biridir. Azərbaycan HDQ-nin burada iştirakı isə çoxqatlı mənə daşıyır.

Hər şeydən əvvəl, Azərbaycan Ordusunun dünyanın güclü orduları ilə birgə təlimlərdə iştirak etməsi artıq adı hədisəyə çevrilib. Ötən illər ərzində ölkəmiz həm NATO çərçivəsində, həm Türkiyə ilə ikitərəfli qaydada, həm də digər tərəfdaşlarla çoxsaylı tədris və hazırlıq programlarına qatılıb. Bütün bunlar nəticə etibarı

konsepsiyaları, yeni nəsil suüstü platformalar, pilotsuz uçuş aparatlarının dəniz əməliyyatlarına inteqrasiya təcrübəsi və müasir komanda-idarəetmə sistemləri kimi sahələrdə Türkiyə son illərdə ciddi addımlar atıb. Azərbaycan hərbiçilərinin bu bilikləri birbaşa mənbədən öyrənməsi isə böyük üstünlükdür.

Əlbəttə, təlimlər siyasi mesajlardan da xali deyil. “Doğu Akdeniz – 2025” təkə hərbi əməkdaşlıq formatı deyil. Bu təlimlər həm də bir sıra regionlar üçün siyasi mesaj daşıyır. İlk növbədə, Tür-

nlmaz hissəsidir. Nəticə etibarilə “Doğu Akdeniz – 2025” təlimi bir daha göstərdi ki, Azərbaycan Ordusu artıq regionun çərçivəsindən çıxaraq qlobal təhlükəsizlik proseslərinin aktiv iştirakçısına çevrilib. Türkiyə, ABŞ, Pakistan kimi güclü dövlətlərin kontingenti ilə yanaşı yer almaq həm prestij, həm də təcrübə baxımından son dərəcə əhəmiyyətlidir. Bu təlimlər Azərbaycan-Türkiyə qaradaşlığının hərbi müstəvidə daha bir təzahürüdür. Eyni zamanda, Azərbaycanın dəniz təhlükəsizliyi sahəsindəki strategiyasının nə qədər

məqsədyönlü və sistemli olduğunu sübut edir. Gələcəkdə bu cür təlimlərin daha da genişlənməsi, HDQ-nin müasir dəniz əməliyyatlarına tam inteqrasiya olunacağı şübhə doğurmur. Ölkəmizin dənizdə də güclənməsi bütövlükdə ölkənin geosiyasi çəkisini artırır. Bu gün Xəzər sahillərində qurulan təhlükəsizlik mexanizmi Şərqi Aralıq dənizinə qədər uzanırsa, deməli, ölkəmizin hərbi-siyasi manevr imkanları da bir o qədər genişlənir.

S.HƏMİD
XQ

Cənub–Qərb qovşağında yeni ortaq güc mərkəzi

Bakı–Əbu-Dabi əməkdaşlığının çoxqütblü dünyə nizamındakı yeri

Avrasiyanın geosiyasi xəritəsində yeni və olduqca perspektivli bir itti-faqın konturları müəyyən olunmaq-dadır. Coğrafi determinizmin diktə etdiyi şərtləri məharətlə siyasi və iqtisadi kapitala çevirməyi bacaran Azərbaycan Respublikası ilə Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasındakı strateji yaxınlaşma Cənub–Qərb geosiyasi qovşağında alternativ güc mərkəzinin təşəkkülüdür.

Sözügədən tərəfdaşlıq Xəzər hövzəsi ilə Fars körfəzini birləşdirən, Şimal–Cənub və Şərq–Qərb nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşən, eyni zamanda, global enerji təhlükəsizliyinin təminatında əvəzsiz rol oynayan iki dövlətin ortaq vizyonunun məhsuludur və bu münasibətlər müasir dövrün çağırışlarına cavab verən, pragmatizmə, qarşılıqlı hörmətə və ortaq maraqlara söykənən yeni siyasi mədəniyyət nümunəsini ortaya qoyur.

Azərbaycan və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasındakı müasir əməkdaşlığın təhlili göstərir ki, tərəflər ənənəvi neft diplomatiyası ilə yanaşı, daha çoxşaxəli, innovativ və gələcəyə yönəlik strateji gündəlik formalaşdırmağa nail olmuşlar ki, bu da Bakı və Əbu-Dabinin karbohidrogen resurslarının ixracından əldə edilən gəlirləri insan kapitalına, infrastrukturun müasirləşdirilməsinə və yaşıl iqtisadiyyata yönəltməklə postneft dövrünə hazırlıq konsepsiyasını uğurla həyata keçirdiklərini təsdiqləyir. Məhz qeyd edilən strateji baxış oxşarlığı iki ölkəni təbii müttəfiqə çevirən mühüm amillərdən biri olmaqla bərabər, hər iki tərəfin yerləşdikləri regionlarda sabitlik adası funksiyasını yerinə yetirməsini və global miqyasda sülhün, təhlükəsizliyin və davamlı inkişafın təşviqində fəal iştirakını şərtləndirir.

Mövcud əməkdaşlığın ən dinamik və global əhəmiyyətli istiqaməti, şübhəsiz ki, enerji sektorundakı transformasiyadır. Belə ki, həm Azərbaycan, həm də Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri dünya enerji bazarının ənənəvi liderləri olsalar da, hazırda bərpaolunan enerji mənbələrinin inkişafı və iqlim dəyişmələri ilə mübarizə sahəsində global liderlik iddiasını nümayiş etdirirlər. Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin bərpaolunan enerji sahəsindəki flaqman şirkəti olan “Masdar” şirkətinin Azərbaycandakı fəaliyyəti qeyd olunan strateji sinerjinin bariz nümunəsidir və 230 meqavat gücündə Qaradağ Günəş Elektrik Stansiyasının istismara verilməsi regionun enerji xəritəsini dəyişdirən, Azərbaycanın yaşıl enerji ixracatçısı kimi mövqeyini möhkəmləndirən tarixi hadisədir. Tərəflər arasında imzalanmış və ümumi gücü 10 qiqavata çatan bərpaolunan enerji layihələrinin icrasını nəzərdə tutan sazişlər əməkdaşlığın miqyasının və strateji dərinliyinin göstəricisi olaraq qəbul edilməlidir. Enerji sahəsindəki tərəfdaşlıq təkcə investisiya qoyuluşu ilə məhdudlaşmayaraq eyni zamanda global iqlim diplomatiyasında vahid mövqedən çıxış etməyi də ehtiva edir. COP28 konfransına ev sahibliyi edən Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin sədrliyi dövründə əldə olunan nailiyyətlərin davamlılığını təmin etmək məqsədilə estafetin Azərbaycanca ötürülməsi və COP29 tədbirinin Bakıda keçirilməsi iki ölkə arasındakı etimadın və strateji koordinasiyanın ən yüksək səviyyədə olduğunu təsdiqləyir. İqlim Troykası formatında həyata keçirilən fəaliyyət global Şimal ilə Cənub arasında körpü ro-

lunu oynayaraq, iqlim maliyyələşməsi və ədalətli enerji keçidi məsələlərində konsensusun əldə olunmasına xidmət edir ki, bu da iki ölkənin karbohidrogen ehtiyatlarına malik olmağın yaşıl gələcəyə doğru irəliləməyə maneə yaratmadığını dünyaya nümayiş etdirməsi deməkdir.

Azərbaycan və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasındakı strateji yaxınlaşmanın digər mühüm sütunu nəqliyyat və logistika sahəsindəki əməkdaşlıqdır ki, bu da global təchizat zəncirlərinin qınıldığı və yeni marşrutların axtarışının aktuallaşdığı bir dövrdə hər iki dövlətin öz coğrafi mövqelərindən maksimum yararlanaraq Avrasiyanın logistik xəritəsini yenidən formalaşdırması ilə nəticələnir. Xəzər dənizi üzərindən keçən Orta Dəhliz və Şimal–Cənub Nəqliyyat Dəhlizi Bakı və Əbu-Dabi üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən arteriyalardır. Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin logistika nəhəngi AD Ports Group ilə Azərbaycanın müvafiq qurumları arasındakı əməkdaşlıq Mərkəzi Asiya, Qafqaz və Yaxın Şərq regionlarını vahid logistik şəbəkədə birləşdirmək hədəfinə xidmət edir. Ələt Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin liman infrastrukturunu arasındakı inteqrasiya yüklərin Asiyadan Avropaya və əks istiqamətdə daha sürətli, təhlükəsiz və səmərəli daşınmasını təmin edir. Xüsusilə rəqəmsal logistika həllərinin tətbiqi, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və multimodal daşımaların inkişafı istiqamətində atılan addımlar Orta Dəhlizin rəqabət qabiliyyətini artırır. Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin investisiya imkan-

ları və global liman idarəçiliyi təcrübəsi Azərbaycanın tranzit potensialının reallaşdırılmasında həlledici rol oynayır və bu əməkdaşlıq regionun geosiyasi çəkisini artırır, kənar oyunçuların təsir imkanlarını balanslaşdırır və regional təhlükəsizlik arxitekturasının möhkəmlənməsinə töhfə verir.

Azərbaycanın Mərkəzi Asiya ölkələri ilə qurduğu sıx əlaqələr və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Körfəz regionundakı liderliyi böyük bir coğrafi arealda ticarət, iqtisadi inteqrasiya üçün yeni imkanlar açır. Belə ki, Bakı faktiki olaraq Əbu-Dabi üçün Mərkəzi Asiya və Qara dəniz hövzəsinə açılan qapı Əbu-Dabi isə Azərbaycan üçün Yaxın Şərq, Afrika və Cənub–Şərqi Asiya bazarlarına çıxış nöqtəsi funksiyasını yerinə yetirir. Bu, mövcud qarşılıqlı münasibətlərin uzunmüddətli, dayanıqlı xarakter daşımalarının qarantıdır.

Azərbaycan və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin formalaşdırdığı yeni siyasi nümunənin ən diqqətçəkən tərəfi hər iki dövlətin müstəqil, suveren və milli maraqlara əsaslanan xarici siyasət kursu yürütmələridir. Nə Bakı, nə də Əbu-Dabi global güc mərkəzlərinin diktəsi ilə hərəkət edir, əksinə, çevik ittifaqlar quraraq, öz strateji muxtariyyətlərini qoruyub saxlayırlar.

Cənub–Qərb qovşağında formalaşan sözügədən alyans regionda radikalizm, ekstremizm, terrorizmlə mübarizədə də mühüm rol oynayır və hər iki dövlət tolerantlıq, multikulturalizm və dinlərarası dialoq dəyərlərini təşviq edərək, ideoloji müstəvidə sabitləşdirici faktor kimi çıxış edirlər.

Digər tərəfdən, Azərbaycanın və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin siyasi liderləri arasındakı şəxsi dostluq və etimad münasibətləri strateji qərarların operativ qəbuluna və bürokratik maneələrin aradan qaldırılmasına şərait yaradır. Prezident İlham Əliyev və Prezident Şeyx Məhəmməd bin Zayed Al Nahyan arasındakı intensiv dialoq münasibətlərin dinamizmini təmin edən əsas hərəkətverici qüvvədir. Dövlətlərarası münasibətlərin bu yüksək dinamikasını və strateji dərinliyini təsdiqləyən ən son və mühüm göstəricilərdən biri kimi dövlətimizin başçısının Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Prezidentinə bu ölkənin milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə ünvanladığı təbrik məktubundakı fikirlər xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, məktubda iki ölkə arasındakı əməkdaşlığın geniş gündəliyi malik olduğu vurğulanaraq, iqtisadi-ticarəti, neft-qaz, bərpaolunan enerji, investisiya, rəqəmsallaşdırma və digər sahələrdə səmərəli birgə fəaliyyətin uğurla inkişaf etdiyini diqqətə çatdırılmışdır. Prezident İlham Əliyev məktubunda, eyni zamanda, ölkələrimizin və xalqlarımızın rifahına xidmət edəcək əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi, şəxsləndirilməsi istiqamətində birgə səylərin bundan sonra da ardıcıl olaraq, uğurla davam etdiriləcəyinə əminliyi ifadə etmişdir ki, bu da strateji tərəfdaşlığın gələcəyinə olan inamın bariz təzahürüdür.

Azərbaycan və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasındakı müasir tərəfdaşlıq Cənub–Qərb geosiyasi qovşağında yeni reallıqların, güc konfigurasiyasının formalaşmasıdır və bu alyans enerji ba-

zarlarına təsir göstərmək, nəqliyyat dəhlizlərini idarə etmək, regional təhlükəsizliyi tənzimləmək gücünə malik global əhəmiyyətli faktordur. Bakı və Əbu-Dabi coğrafiyanı tələyə deyil, fürsətə çevirərək, Şərqlə Qərb, Şimala Cənub arasında dayanıqlı, proqnozlaşdırıla bilən, inkişafa xidmət edən yeni bir siyasi nümunə yaradırlar və sözügədən nümunə müasir dünyanın kaos və qeyri-müəyyənlik mühitində sabitlik, əməkdaşlıq və tərəqqi modeli kimi çıxış edir. Zaman keçdikcə formalaşan həmin strateji oxun əhəmiyyəti daha da artacaq, Avrasiyanın geosiyasi mənzərəsində həlledici rol oynayacaqdır. Tam əminliklə deyə bilərik ki, Azərbaycanın Cənubi Qafqazdakı liderliyi və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Körfəz regionundakı nüfuzu birləşərək global siyasətdə yeni, müstəqil, təsirli bir səsin eşidilməsini təmin edir və bu səs sülhün, inkişafın və gələcəyin səsidir.

Yusif ŞƏRİFZADƏ
XQ

Ekspert rəyi

Şarbel BƏRAKAT,
Küveyt, “Aljarida” qəzetinin
xarici əlaqələr şöbəsinin rəhbəri

Azərbaycan–BƏƏ arasında tərəfdaşlığının genişlənməsi regional balans və sabitliyi gücləndirən strateji bir inkişaf kimi qiymətləndirilir. Enerji, logistika və investisiya sahələrində pragmatik əməkdaşlıq vasitəsilə hər iki dövlət etibarlı şəbəkələr və Orta Dəhliz kimi alternativ marşrutlar formalaşdıraraq, Körfəzin Avrasiya boyunca strateji nüfuz dairəsini genişləndirir. Onların bərpaolunan enerji və iqlim təşəbbüslərindəki əməkdaşlığı isə hər iki ölkənin global təsirini artıran irəliləyən, gələcəyə yönəlik yanaşmadan xəbər verir.

Bəzi liderlərin qeyri-proqnozlaşdırılan siyasətlərinin regionda gərginlik yarada bildiyi bir mühitdə Azərbaycan–BƏƏ yaxınlaşması GCC (Ərəb Körfəzi Əməkdaşlıq Şurası) üçün daha geniş strateji seçimlər formalaşdırır və bölgənin daha balanslı məmarlığına töhfə verir. Bakı ilə güclü, pragmatik münasibətlərin qurulması Körfəz dövlətlərinə iqtisadi şəxsləndirmə imkanlarını genişləndirmək, nəqliyyat marşrutlarının təhlükəsizliyini təmin etmək və konstruktiv diplomatiyanı gücləndirmək imkanları yaradır.

Azərbaycan–BƏƏ tərəfdaşlığı göstərir ki, ortaq maraqlara və strateji muxtariyyətə əsaslanan düşünülmüş ittifaqlar uzunmüddətli sabitlik, dayanıqlıq və regional təsirin genişlənməsini təmin edə bilər.

Berlinin Bakı seçimi

Qərb Azərbaycanın Cənubi Qafqazda güc mərkəzi olduğunu etiraf edir

Prezident İlham Əliyevin bu vurğusu əslində Berlində ötürülən strateji mesaj idi. Çünki Azərbaycan Cənubi Qafqazda yalnız enerji təchizatçısı deyil, həm də siyasi sabitlik yaradan mexanizmlərin əsas təşəbbüsünə çevrilib. Regionda iqtisadi əlaqələrin bərpası, nəqliyyat dəhlizlərinin açılması və davamlı təhlükəsizlik mühitinin formalaşdırılması üçün ən real baza məhz Bakı tərəfindən irəli sürülmüş konseptual yanaşmadır. Azərbaycan TANAP, TAP, Bakı–Tbilisi–Qars və TRIPP kimi layihələrlə yaratdığı yeni

coğrafi məntiq Avropa üçün alternativ, daha dayanıqlı enerji və nəqliyyat xəritəsi formalaşdırır.

Azərbaycan və Almaniya arasında son illərdə müşahidə olunan ticarət dövriyyəsinin artım meylli, iki ölkə arasında enerji və nəqliyyat istiqamətlərində formalaşan daha geniş strateji əməkdaşlığın təbii nəticəsidir. Məhz buna görə Berlin Azərbaycanın regional sabitlik və enerji təminatında etibarlı tərəfdaş kimi rolunu getdikcə daha real qiymətləndirir. Avropa İttifaqının enerji strategiyasında Azərbay-

canın şəxsləndirmə üçün “əsas mənbələrdən biri” kimi göstərilməsi də elə bu yanaşmanın institusional təsdiqidir. Üstəlik, Almaniya rəsmiləri çıxışlarında dəfələrlə vurğulayıblar ki, Azərbaycanla enerji və nəqliyyat sahəsində dərinləşən əməkdaşlıq təkcə ikitərəfli münasibətləri möhkəmləndirmir, həm də Avropanın təhlükəsizlik arxitekturasında yaranmış boşluqları dolduran strateji dayaqlardan birinə çevrilir.

Maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, Almaniya rəhbərliyinin Ermənistan baş naziri Nikol Paşinyandan əvvəl Prezident İlham Əliyevlə təmas qurması Berlinin regional bağlı prioritetlərinin hansı istiqamətdə cəmləndiyini aydın şəkildə nümayiş etdirir. Çünki İrəvanın son illərdə ardıcıl siyasi xətt formalaşdırma bilməməsi, daxili sabitliyin zəifləməsi, Moskva ilə münasibətlərin gərgin fazaya keçməsi və Qərbə inteqrasiya cəhdlərinin strateji əsasdan çox emosional addımlarla müşayiət olunması Almaniyanın Ermənistanı dayanıqlı tərəfdaş kimi qəbul etməsini çətinləşdirir. Elə bu fonda Azərbaycanın təqdim etdiyi sülh çərçivəsi, TRIPP dəhlizinin Avropa–Cənubi Qafqaz əlaqələrini yenidən dizayn edən potensialı və regionda iqtisadi koordinasiya imkanlarını məhz Bakıdan qaynaqlanması Berlin üçün Cənubi Qafqazda əməkdaşlıq perspektivlərini müəyyən edən əsas dayaq çevrilir.

Almaniya fəaliyyət göstərən təhlükəsizlik və xarici siyasət institutlarının

son aylarda dərc etdikləri təhlillər də göstərir ki, Cənubi Qafqazda dayanıqlı nizamın qurulması regional reallıqların düzgün oxunması və Azərbaycanla əməkdaşlığın gücləndirilməsi ilə mümkün görünür.

Bütün bu faktorları nəzərə aldıqda, Azərbaycan–Almaniya münasibətlərinin hazırda yeni mərhələyə qədəm qoyduğu tam aydın görünür. Enerji əməkdaşlığı dərinləşir, nəqliyyat-kommunikasiya xəritəsində Azərbaycanın açar rolu artır, Avropanın təhlükəsizlik gündəmi getdikcə Bakının müəyyən etdiyi parametrlərlə uzlaşır.

Almaniya kansleri Fridrix Merts də son aylarda enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı çıxışlarında Avropanın alternativ marşrutlara ehtiyacının artdığını bildirir və Almaniya hökumətinə təqdim olunan strateji hesabatlarda Azərbaycan əsas şəxsləndirmə tərəfdaşlarından biri kimi qiymətləndirilir. Azərbaycanın təqdim etdiyi sülh modeli, iqtisadi inteqrasiya çərçivəsi və Cənubi Qafqazın gələcək strukturunu müəyyən edən yeni diplomatik xətt Berlinin region siyasətinə tamamilə başqa rəkursdan baxmağa vadar edir.

Azərbaycanın regional liderlik rolu Avropa üçün strateji əhəmiyyəti və təqdim etdiyi aydın siyasi konsepsiya bu danışıqda bir daha öz təsdiqini tapdı. Bakı–Berlin xəttinin qarşısında illərdə daha fəal, daha çevik və daha dərin siyasi gündəm quracağı şübhə doğurmur. Almaniya artıq anlayır ki, Cənubi Qafqazda davamlı sülh yalnız Azərbaycanın formalaşdırdığı rasional model üzərində mümkündür və bu reallığı nəzərə almadan Avropanın regional siyasəti nəticə verə bilməz.

Tacir SADIQOV
XQ

Dekabrın 4-də Almaniya Kansleri Fridrix Merts Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevə zəng edib. Bakı və İrəvan arasında yekun sülh danışıqlarının aparıldığı ərzəfdə Almaniya rəhbərliyinin məlumatı üçün məhz rəsmi Bakıya müraciət etməsi təsədüfi deyil. Çünki Berlin bu dəfə hansı tərəfin regionda real gündəm yaratdığını, kimin prosesləri istiqamətləndirən aktora çevrildiyini tam aydın dərk edir. Azərbaycan son illərdə yalnız regionun deyil, Avropanın da siyasi koordinat sistemini dəyişən addımlar atdığı üçün Almaniyanın bu zəngi faktiki olaraq yeni geosiyasi reallığın etirafıdır. Telefon zənginin məhz danışıqların həlledici mərhələsinə təsadüf etməsi isə Berlinin bundan sonra Cənubi Qafqazın gələcəyinə dair mövqeyini hansı mənbədən formalaşdıracağını göstərir.

Məlum olduğu kimi, telefon danışığında Kansler Merts Ermənistan arasında sülh gündəliyində əldə edilmiş irəliləyişləri xüsusi qeyd edib və bu prosedura verilən dəstəyi ifadə edib. Qərbin aparıcı siyasi mərkəzlərində Azərbaycanın son illərdə formalaşdırdığı diplomatik kursun real təsir gücü bu gün daha aydın seziilir. Çünki regionda sabitlik və təhlükəsizlikdən danışan hər bir Avropa paytaxtı artıq dərk edir ki, bu gündəmin əsas məmarı Bakıdır. Prezident İlham Əliyev ötən il Berlində “Petersberq İqlim Dialoqu” çərçivəsində kansler Olaf Şoltsla görüşündə vurğulamışdı: “Almaniya–Azərbaycan əlaqələrinin inkişafı həm ölkələrimiz üçün, həm də bütövlükdə Cənubi Qafqazın inkişafı və sabitliyi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir”.

TDT-yə üzv və müşahidəçi ölkələrin əmək, məşğulluq və sosial müdafiə nazirlərinin iclası

Bakıda Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv və müşahidəçi ölkələrin əmək, məşğulluq və sosial müdafiə nazirlərinin birinci iclası keçirilib. Türk dövlətlərində ortaqlıq rifah naminə əmək sahəsində əməkdaşlıq adı ilə keçirilən iclasda təşkilata üzv olan - Azərbaycan, Türkiyə, Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstanın və müşahidəçi ölkələrin (Şimali Kipr Türk Respublikası, Macarıstan, Türkmənistan) əmək, məşğulluq, sosial müdafiə qurumlarının və TDT-nin rəhbər şəxsləri iştirak ediblər.

Azərbaycan Respublikasının əmək və əhalinin sosial müdafiəsi naziri Anar Əliyev bildirib ki, TDT-yə üzv ölkələrlə əlaqələrin genişləndirilməsi, Türk dünyasının gücləndirilməsi ölkəmizin prioritetlərindən biridir. Nazir son illər ölkəmizdə aparılan sosial islahatlar, dövlət sosial xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması istiqamətində əldə olunan nailiyyətləri, DOST konsepsiyasının üstünlüklərini, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə keçmiş məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təminatı üçün görülən işləri diqqətə çatdırıb.

TDT-nin Baş katibi Kubançıbek Ömrəliyev təşkilata üzv ölkələr arasında əmək, məşğulluq və sosial müdafiə sahələrində əməkdaşlığın genişləndirilməsinin mühüm prioritetlərdən olduğunu və hazırkı iclasın bu məqsəddə xidmət etdiyini vurğulayıb.

Türkiyənin əmək və sosial müdafiə naziri Vedat İşıxan türk dövlətlərinin əmək,

məşğulluq və sosial müdafiə nazirlərinin bu gün ilk dəfə bir araya gəlməsinin, “Türk Dünyası 2040 Vizyonu” rəhbər tutulmaqla, əmək, məşğulluq və sosial müdafiə sahəsində də əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin xüsusi önəmini vurğulayıb.

Qırğızıstanın əmək, sosial təminat və miqrasiya nazirinin birinci müavini Kamçibek Dosmatov, Özbəkistanın məşğulluq və yoxsulluğun azaldılması nazirinin müavini Sirojiddin Bobokulov, Qazaxıstanın əmək və əhalinin sosial müdafiəsi nazirinin müavini Viktoriya Şeqay, Şimali Kipr Türk Respublikasının əmək və sosial müdafiə naziri Oğuzhan Hasipoğlu, Macarıstanın Milli İqtisadiyyat Nazirliyinin məşğulluq siyasəti üzrə dövlət katibi Sandor Czomba və Türkmənistanın əmək və əhalinin sosial müdafiəsi nazirinin müavini Halibibi Tach-

janova məşğulluq, işçi qüvvəsinin bacarıqlarının inkişafına investisiya qoyulması, əməyin təhlükəsizliyi, əlaqələndirilmiş tədbirlərin əməkdaşlıq üçün vacibliyi, əmək bazarının inkişaf etdirilməsi ilə bağlı fikirlərini diqqətə çatdırıblar.

Daha sonra Türk Dövlətləri Təşkilatının əmək, məşğulluq və sosial müdafiə nazirlərinin birinci iclasının Bayannaməsi imzalanıb. Sənəddə təşkilata üzv və müşahidəçi dövlətlər arasında əmək qanunvericiliyi, əmək hüquqlarının qorunması, əmək mühitində sağlamlıq və təhlükəsizlik, gender bərabərliyi və s. istiqamətlərdə əməkdaşlığın gücləndirilməsi, bunun üçün görülməli tədbirlər, nazirliklər arasında Əmək, Məşğulluq və Sosial Müdafiə məsələləri üzrə İşçi Qrupun yaradılması nəzərdə tutulur.

XQ

Azərbaycan–Gürcüstan Media Forumu

Bakıda “İctimai etimadın formalaşdırılmasında medianın rolu və informasiya təhlükəsizliyi” mövzusunda Azərbaycan–Gürcüstan Media Forumu keçirilib.

Tədbirin açılışında Medianın İnkişafı Agentliyinin İcraçı direktoru Əhməd İsmayılov çıxış edərək iki ölkə arasında informasiya mübadiləsinin sistemli şəkildə genişləndirilməsi, media subyektlərinin arasında qarşılıqlı etimadın möhkəmləndirilməsi, ortaq kommunikasiya gündəminin formalaşdırılmasının regionda sabitlik və davamlı inkişaf baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıdığını bildirib. O vurğulayıb ki, rəqəmsallaşma və sosial media platformalarının sürətli inkişafı informasiya axımını xeyli intensivləşdirərək peşəkar medianın rolunu daha da artırır, informasiya təhlükə-

sizliyi siyasətinin daha effektiv şəkildə həyata keçirilməsini zəruri edir.

Forum çərçivəsində birinci panel sessiya “Informasiya təhlükəsizliyinin təmini məqsədilə media ekosisteminin gücləndirilməsi” mövzusunda həsr olunub. Audiovizual Şuranın aparat rəhbəri Fazil Novruzovun moderatorluq etdiyi paneldə “ARB 24” telekanalının icraçı direktoru Radik İsmayılov, Gürcüstanın “Eurocracy - Former Europe” proqramının aparıcısı İoane Şaismelaşvili, Medianın İnkişafı Agentliyinin Hüquq şöbəsinin müdiri Adil Tağıyev, Gürcüstanın İctimai Televiziyasının “Rəngarəng Gürcüstan” layihəsinin rəhbəri, jurnalist, televiziya aparıcısı Ramiliya Əliyeva isə spiker qismində çıxış ediblər. Panel zamanı texnoloji təkamülün media mühitinə çoxşaxəli təsiri, etibarlı informasiya

mühitinin qorunması, sosial medianın əsas məlumat mənbələrindən birinə çevrilməsi, eləcə də rəqəmsal alətlər vasitəsilə müxtəlif auditoriyalarla daha effektiv kommunikasiyanın qurulması kimi məsələlər ətrafında geniş fikir mübadiləsi aparılıb.

“Jurnalistlərin peşəkarlığının və cəmiyyətin media savadlılığının artırılmasında birgə əməkdaşlıq” mövzusunda ikinci panel sessiyaya Medianın İnkişafı Agentliyinin Naxçıvan regional idarəsinin müdiri Vəfa İsgəndərova moderatorluq edib. Agentliyin Media dəstək layihələri, strateji planlaşdırma və informasiya texnologiyaları departamentinin direktoru Ləman İsgəndərova, Qriqol Robakidze Universitetinin Humanitar və Sosial Elmlər Məktəbinin professoru, Multimedia Mərkəzinin rəhbəri Maia Paçkoriya, Bakı Dövlət Universitetinin Jurnalistika fakültəsinin dekani Vüqar Zifəroğlu, eləcə də Gürcüstanın “PosTV” telekanalının analitik qrupunun nümayəndəsi Gia Abaşidze çıxış edərək, jurnalistlərin peşəkarlığının artırılması, cəmiyyətin media savadlılığının yüksəldilməsi və bu sahədə iktirafli əməkdaşlığın rolu ilə bağlı fikirlərini bölüşüblər. Paneldə vurğulanı ki, müasir informasiya mühitində medianın artan məsuliyyətini nəzər alaraq cəmiyyətin etibarlı informasiya əldə etməsi üçün jurnalistlərin hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi, maarifləndirici təşəbbüslərin genişləndirilməsi və media savadlılığına dair davamlı layihələrin həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

XQ

AI-nin erməni terrorçunu şərəfləndirməsi məyusluq doğurur

Azərbaycanın vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının nümayəndələri Avropa İttifaqının (AI) xarici işlər və təhlükəsizlik siyasəti üzrə ali nümayəndəsi və Avropa Komissiyasının vitse-prezidenti Kaya Kallasa, AI-nin Cənubi Qafqaz və Gürcüstan böhranı üzrə xüsusi nümayəndəsi Maqdalena Qronoya və İttifaqın ölkəmizdəki nümayəndəliyinin rəhbəri Mariyana Kuyundziçə müraciət ünvanlayıblar.

Müraciətdə erməni terrorçu Monte Melkonyanın adını daşıyan Ermənistan Hərbi-idman liseyinin Avropa İttifaqının Hərbi Orta Məktəblər Forumuna qoşulması ilə bağlı xəbərin Azərbaycan ictimaiyyətinə geniş şəffaflıq və narazılıq doğurduğunu vurğulanıb. Qeyd edilib ki, təhlükəsizlik, ortaq dəyərlər və məsuliyyətli idarəçilik prinsiplərini qoruduğunu iddia edən Avropa Təhlükəsizlik və Müdafiə Kollecinin himayəsi altında fəaliyyət göstərən forumun bu qərarı Avropanın dəstəklədiyi bütün platformalardan ədalət və hesabatlılıq gözəyən Azərbaycanın iqtin aйлərində AI-nin öz prinsiplərinə sadıqlığına dair ciddi suallar yaradıb.

Müraciətdə Monte Melkonyanın 1990-cı illərdə Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunda son dərəcə amansız hərbi əməliyyatlarda iştirak etməsinə, ağır cinayətlər törətməsinə baxmayaraq, Ermənistanda hələ də açıq şəkildə qəhrəmanlaşdırıldığı diqqətə çatdırılıb.

Azərbaycan vətəndaş cəmiyyətinin nü-

mayəndələri M.Melkonyanın adını daşıyan Hərbi-idman liseyinə forumun üzvlük statusunun verilməsinə dair memorandumun yaxın günlərdə imzalanacağını gözləndiyini vurğulayaraq, bəzi məsuliyyətsiz AI

rəsmilərinin bu terrorçunun Azərbaycan xalqı üçün nə ifadə etdiyini bilmədikləri təqdirdə onları M.Melkonyanın Kəlbəcər rayonunun işğalı dövründə çəkilmiş videogörüntülərinə baxmağa çağırıblar.

Müraciəti ünvanlayanlar Mariyana

XQ

Donald Trampın son zərbəsi

“Amerikanın Səsi” söndürüldü

ABŞ-ın prezident komandası ilə “Amerikanın Səsi” (VOA) arasında davam edən gərginlik pik həddə çatıb. 2025-ci ilin əvvəlində ABŞ Qlobal Media Agentliyinin (USAGM) fəaliyyətini məhdudlaşdırmaqla həm VOA-nı, həm də onun üzv olduğu media şəbəkəsini maliyyə yardımından məhrum edən Donald Tramp 3 gün öncə hədəfə daha bir zərbə vurub. “The New York Times” qəzeti ABŞ Qlobal Media Agentliyinin (USAGM) rəhbəri Kari Leykə istinadən yazıb ki, ABŞ administrasiyası “Amerikanın Səsi”nin 6 xarici ölkə bürosunu və 4 marketing ofisini bağlayıb.

Nəşrin məlumatına görə, ixtisarlar Kartı, İslamabad, Nayrobi və Praqadakı ofisləri, həmçinin Almaniya və Taylandda yayımlanan bir neçə radio stansiyasını əhatə edir. Düzdür, USAGM rəhbərliyinin açıqlamasına görə, bağlanan strukturlar “artıq” sayılır və onların ləğvi 30 milyon dollardan çox vəsaitə qənaət imkanı yaradır. Amma uzun müddət davam edən bu prosesin gedişində üzə çıxan detallar deməyə əsas verir ki, məsələ təkcə “bud-cə qənaəti” ilə bağlı deyil. Nəhəng “media imperiyasının” çökdürülməsi ABŞ üçün tarixi dönüş nöqtəsi kimi qiymətləndirilir. Məlumat üçün qeyd edək ki, ABŞ Federal Məhkəməsi mart ayında VOA-nın şikayətinə baxarkən, “onun strukturlarının saxlanılması barədə” qərar çıxarmışdı. Tramp komandasının indiki addımı həmin məhkəmə qərarı ilə uzlaşmır.

USAGM barəsində korrupsiya və səmərəsizlik iddiaları

Donald Tramp 7 federal qurumun ləğvi haqqında imzaladığı fərmanda USAGM-in adını USAID-lə birləşdirərək, bu iki qurumu eyni problem çərçivəsində qiymətləndirdiyini bütürə verməmişdi. ABŞ Dövlət İdarəetməsinin Səmərəliliyi Departamenti-nin (DOGE) açıqlamalarında vurğulanırdı ki, ayrılan vəsaitlərin qeyri-şəffaf istifadəsinə görə USAGM və USAID üzərində ciddi korrupsiya şübhələri vardır. Məlumatlara əsasən, bu agentliklər vəsaitlə ayrılan maliyyənin təxminən 40 faizi mənimənilib. Bu kontekstdə yanaşsaq, administrasiyanın argumenti sadədir: ABŞ vergi ödəyicisinin pulu ilə fəaliyyət göstərən qurumların işində ciddi səmərəsizlik və sui-istifadə əlamətləri var.

Amma problem təkcə maliyyə maxinasıyaları ilə bağlı deyil. Trampın “Amerika-

Müşfiq ƏLƏSGƏRLİ, XQ-nin media eksperti

olunub. Kontekstdən çıxarılmış fikirlər, birtərəfli ekspert seçimi, region ölkələrinin mövqelərinə yer verilməməsi və siyasi qərəz nümunələri çox olub.

Azərbaycan da uzun illər ərzində VOA materiallarında qərəzli təsvir olunmuş ölkələr siyahısında yer alıb. Azərbaycanın mövqeyi, rəsmi açıqlamaları ya ümumiyyətlə işıqlandırılmayıb, ya da məhdud şəkildə yer tutub. Ermənistan-Azərbaycan münasibəti ilə bağlı birtərəfli yanaşma sorgulanıb. Ölkə daxilindəki proseslər yalnız neqativ fon üzərindən təqdim edilib və sair.

Bu səbəbdən “Amerikanın Səsi” Azərbaycanda heç zaman neytral media nümunəsi kimi qəbul edilməyib. Nəhayət, radiostansiyanın öz nizamnaməsinə zidd olaraq siyasi yönümlü fəaliyyət göstərməsi ABŞ daxilində də ciddi tənqid mövzusuна çevrilib.

ABŞ-ın informasiya siyasəti dəyişir

Məsələnin ən vacib tərəfi budur ki, USAGM və ona bağlı radioların bağlanması təkcə maliyyə qənaəti ilə bağlı deyil.

nın Səsi” ilə konfliktinin dərin kökləri vardır. O, dəfələrlə VOA-nı “düşmənlərimizin sözcüsü” olmaqla, “Amerikanın imicini korlamaqla”, hətta Çin və İran kimi rəqiblərin narrativlərini yaymaqda ittiham etmişdi. Bu, artıq maliyyə deyil, siyasi kontekstli narazılıqdır. Tramp administrasiyası üçün VOA və RFE/RL kimi qurumlar artıq XXI əsrin informasiya müharibəsi tələblərinə cavab verməyən klassik “soyuq müharibə” alətləridir. “Azadlıq” radiosunun rəhbəri Stiven Kapusun öz açıqlamasında “bu radiolar bağlansa, İranın ayətullahları və Çin kommunistləri sevinəcək” deməsi isə, faktiki olaraq, bu qurumların neytral media deyil, məhz təbliğat resursu kimi fəaliyyət göstərdiyini etiraf edir. Bu isə həmin strukturların öz nizamnamələrində iddia etdikləri “qərəzsiz jurnalistika” tezisini tam təkzib edir.

“Amerikanın Səsi”nin səhvləri

VOA müxtəlif regionlarda, xüsusilə də postsovet məkanında obyektiv jurnalistika prinsiplərindən yayınmaqda ittiham

Müşahidə olunur ki, ABŞ-ın xarici informasiya siyasəti dəyişir. XXI əsrin rəqəmsal çağında ənənəvi radio formatının təsir gücü azalıb. Bunun əvəzində sosial media, rəqəmsal platformalar və hədəfli kommunikasiya texnologiyaları daha effektiv vasitələr sayılır.

Tramp administrasiyasının prioriteti daha ucuz, daha sürətli və daha geniş auditoriyalara çıxan yeni kommunikasiya alətləridir. Bu baxımdan ABŞ uzun illərdir istifadə etdiyi klassik təbliğat modelini modernləşdirməyə çalışır.

Tramp administrasiyası ilə “Amerikanın Səsi” radiosu arasında münaqişənin son mərhələsi bir çox gizli məqamları üzə çıxardı. İllərlə davam edən maliyyə maxinasıyaları, korrupsiya şübhələri, qeyri-obyektivlik, qərəzsizlik elementləri ABŞ informasiya strategiyasının köhnəliyini aşkarladı. Donald Tramp köhnə informasiya strukturlarının saxlanmağı səmərəsiz olduğunu anlayıb. O, beynəlxalq informasiya siyasətində yeni mərhələnin başlanğıcını qurur.

ABŞ lideri 2025-ci il FIFA Sülh mükafatına layiq görülüb

ABŞ Prezidenti Donald Tramp Vaşinqtonda keçirilən 2026 FIFA Dünya Kubokunun püşkatma mərasimi çərçivəsində 2025-ci il FIFA Sülh mükafatına layiq görülüb.

Mükafatı FIFA prezidenti Canni Infantino təqdim edib. Bununla bağlı nümayiş etdirilən videoqarxdə Trampın digər münasibətlərlə yanaşı, Ermənistanla Azərbaycan arasında sülh istiqamətində gördüyü işlər və sənədin imzalanması da qeyd olunub.

XQ

Fransa Prezidenti Emmanuel Makronun Çin səfəri bu həftə beynəlxalq gündəmin ən diqqətçəkən hadisələrindən birinə çevrilib. Əslində, Makronun Pekinə gedən təyyarəsi bütün Avropanın geosiyasi narahatlıqlarını və iqtisadi tələblərini özündə daşıyır. Beynəlxalq sistemdə eyni anda bir neçə kritik prosesin üst-üstə düşməsi Makronu Pekinlə birbaşa dialoqa məcbur edir. Gəlin, bu səfərin əsas komponentlərinə birlikdə baxaq.

Paris nə axtarır, Pekin nə gözləyir?

Beləliklə, Makronun Çin səfərinin ən həssas istiqaməti Ukrayna müharibəsidir. Paris uzun müddətdir ki, münafiqədə yalnız hərbi və maliyyə dəstəyi ilə kifayətlənməyin mümkün olmadığını görür. Müharibə uzandıqca Avropanın təhlükəsizlik sistemində çatlar dərinləşir, siyasi vahidlik zəifləyir, ABŞ-in diqqəti isə Yaxın Şərq və Asiya istiqamətində parçalanır. Belə bir şəraitdə Makron başa düşür ki, Ukrayna məsələsində fərqli ünsiyyət kanalına ehtiyac yaranıb və bu kanal, nə qədər paradoksal səslənsə də, Pekindən keçir.

Bəs Fransa lideri niyə hesab edir ki, Çin bu prosedə xüsusi rol oynaya bilər? Sual əslində sadədir: Pekin Moskvanın ən kritik dayaqlarından biridir. Rusiyanın Qərb sanksiyalarına qarşı dayanıqlı görünməsinin arxasında Çindən gələn texnologiya, avadanlıq, kredit və ticarət axını dayanır.

Burada başqa bir sual meydana çıxır: Pekin niyə Moskvaya təzyiq göstərmək istəsin? Çin üçün Rusiya strateji tampon, ucuz enerji mənbəyi və Qərbə qarşı geniş oyun sahəsinin bir parçasıdır. Buna görə Pekin Rusiyanı tam itirmək niyyətində deyil. Amma başqa bir reallıq da var: müharibənin nəzarətdən çıxması, Avrasiyada sabitliyin pozulması və Avropanın daha sərt bloklanmaya getməsi Çinin iqtisadi planları üçün risk yaradır. Pekin gərginliyin idarə oluna bilən səviyyədə qalmasını üstün tutur. Makron öz şansını məhz bu nöqtədə axtarır.

Fransa üçün əsas məqsəd Çini Ukrayna məsələsində “ən azı neytral, amma passiv olmayan oyunçuya” çevirməkdir. Makron bilir ki, Çin birdən-birə Rusiyaya təzyiq aləti kimi çıxış etməyəcək, lakin Moskvanın daha riskli addımlardan çəkindirilməsi üçün müəyyən mesajlar verə bilər.

Pekin qarşılığında nə gözləyir? Çin Makronun Aİ-nin sərəttarını yumşaldacağını, Avropanın ABŞ-in Çinə qarşı texnoloji məhdudiyyətlərinə avtomatik qoşulmamasını və ən azı Pekinin “sülh təşəbbüsünə” hörmətlə yanaşılmasını arzulayır. Yəni Makronla Çin rəhbərliyi arasında dialoq bir növ qarşılıqlı ehtiyaclar balansına söykənir. Paris Ukraynanın gələcəyini, Pekin isə Avropa ilə münasibətlərinin tonunu tənzimləmək istəyir. Bu səylərin real nəticə verib-verməyəcəyi isə daha müəyyən məsələdir. Çünki Ukrayna mövzusu böyük güclərin öz strateji hesabları ilə müəyyən olunur. Makronun Pekində apardığı söh-

bətlər bəlkə sabah müharibəni dayandırma-yacaq, amma bu cəbhədə yeni diplomatik mümkünliklərin yaranması üçün zəmin yara-da bilər. Səfərin Ukrayna hissəsi də məhz bu “mümkünlüklər pəncərəsini” genişləndirmək üzərində qurulub.

★

Çinlə Rusiyanın son illərdə artan yaxınlığı Qərbin geopolitik hesablama masasında ən çox yer tutan məsələlərdən biridir. Əslində, Pekinlə Moskva arasında formalaşan model daha çox strateji ehtiyacların kəsişdiyi bir pragmatik zonadır. Elə bu pragmatizm də Qərbi narahat edən əsas elementdir. Çünki tərəflərin bir-birinə verdiyi dəstək dəyərlərdən yox, qarşılıqlı faydadan qaynaqlanır və məhz bu tip münasibətlər dəyişən global nizamda daha dayanıqlı olur.

Məhz mövcud kontekstdə Qərb paytaxtlarından gələn xəbərdarlıqların sayı son aylarda artıb. Finlandiyanın müdafiə naziri Pekinin Rusiya müdafiə sənayesi ilə əməkdaşlıq etdiyini açıq şəkildə demişdi və bu bəyanat, əslində, Avropa ölkələrinin uzun müddətdir ehtiyatla gündəmdə saxladığı narahatlığın səsləndirilmiş forması idi. Buna paralel olaraq, Zelenskinin bəzi Çin vətəndaşlarının müddül döyüşçü kimi Rusiya tərəfində göründüyünə dair açıqlamaları Pekin–Moskva xəttində əməkdaşlığın fərqli qatlarına da işarə edirdi. Bu iddiaların real miqyası bəlkə tam bilinmir, amma Qərbin məsələni “kontrollu risk” olaraq yox, “böyüyən təhlükə” kimi qiymətləndirməsinə kifayət edir.

Burada vacib bir sual yaranır: Pekin Moskvaya nə dərəcədə bağlıdır və nə dərəcədə ondan istifadə edir? Əslində, Çin Rusiyaya tabe deyil; əksinə, Moskva Pekinə daha çox möhtac vəziyyətdədir. Qərb sanksiyalarından sonra Rusiya üçün Çin həm bazar, həm enerji alıcısı, həm də texnoloji təchizatçı rolunu oynayır. Pekin isə bu asılılıqdan geosiyasi təsir kimi istifadə edir.

Makronun səfərinin bu hissəsi isə ikiqat çətinlik daşıyır. O, Pekinlə dialoq qurarkən, təkcə Ukrayna məsələsini deyil, həm də Çin–Rusiya münasibətlərinin arxa planındakı strateji dinamikaları nəzərə almalıdır. Paris bilir ki, Pekin Moskvaya tam arxa çeyirməyəcək. Lakin Makronun ümid etdiyi vəziyyət Pekin Moskvaya üzərindəki təsirini “yönləndirici” formaya salmaqdır. Başqa sözlə, Fransa lideri Çindən Rusiyanı zəiflətmək deyil, ən azı onun ən riskli addımlarını

cilovlamaq üçün siyasi siqnalları gözləyir.

Pekin isə bu dialoqda öz oyununu qurur. Çin üçün Avropa ilə münasibətlərin gərginləşməsi Vaşinqtonla rəqabətdə ziyanlı ola bilər. Ona görə Pekin Qərbə qarşı tam sərt bloklanmanın tərəfdarı deyil. Elə bu

səbəbdən Çin Makronun səfərini, bir növ, Avropa ilə əlaqələri normalaşdırmaq üçün fürsət hesab edir.

Burada oxucu üçün başqa bir maraqlı sual meydana çıxır: Qərbin narahatlığı Pekini davranışını dəyişməyə məcbur edə bilərmi? Cavab birmənalı deyil. Qərb nə qədər təzyiq göstərsə də, Pekin Rusiyanın çöküşü ilə maraqlanmır, lakin Avropanın Çinə qarşı sərt iqtisadi tədbirlərini də istəmir. Ona görə balans axtarmağa meyllidir və Makronun səfəri balans mexanizminin test edildiyi bir müstəvidir.

Makron Çini Rusiyadan ayırmağa çalışmır, amma münasibətin mahiyyətini “risk yaradan tərəfdaşlıqdan” “məsuliyyətli güc sərhədinə” çəkmək niyyətindədir. Bunun nə dərəcədə mümkün olacağı isə qarşıdakı geosiyasi dinamikaların inkişafından asılıdır.

★

Makronun Pekin səfərinin arxa planında dayanan əsas motivasiya həm də Ukrayna müharibəsinin gedişatıdır. Avropanın siyasi ritmi artıb və müharibənin tempindən asılıdır və Paris anlayır ki, münafiqənin hərbi mərhələsi uzandıqca, diplomatik oyun masası da daralır. Makron indi özünü həmin daralan masa üzərində manevr edən lider kimi göstərməyə çalışır. Onun fikrincə, Pekinə gedən yol Kiyeve aparan yolların bir hissəsini yenidən açmaq potensialına malikdir.

Fransa Prezidenti əvvəllər dəfələrlə vurğulayıb ki, Çin Rusiya üzərində real təsir imkanına malik yeganə aktorlardan biridir. Pekin Moskvanın iqtisadi nəfəs borusudur və bu boru bağlanmasa da, dərhalıqca Kreml daha ehtiyatlı davranmağa məcbur qalır. Buna görə Makronun səfəri sanki belə bir sual üzərində qurulub: Çin Rusiya ilə münasibətlərinə zərər vermədən müharibənin gedişinə təsir göstərməyə nə qədər hazırdır?

Makron diplomatiyası Pekindən açıq şəkildə Moskvanın qarşısını kəsməyi yox, daha yumşaq, amma effektiv addımlar gözləyir: silah komponentlərinin ötürülməsinə nəzarət, Kremlin maksimalist mövqelərinin yumşaldılması və heç olmasa, danışıqlara aparan yolun ideoloji olaraq bağlanmamasına yardım.

Makronun hesablamasında Çin faktoru həm təhlükədir, həm fürsət. Təhlükə onda-dır ki, Pekin Qərbin zəiflədiyi təəssüratı ilə

Rusiyaya daha çox arxa-dayaq rolu oynaya bilər. Fırsət isə burada gizlidir: Çin artıq global iqtisadi sistemdəki gərginliklərdən bezib və uzunmüddətli riskləri azaltmaq istəyir. Avropanın Ukrayna ilə bağlı daha proqnozlaşdırıla bilən mövqeyi Pekin üçün

də neqativ deyil. Makron məhz bu psixoloji xətti tutur – Çinə göstərir ki, sabitlik təkcə Avropanın marağı deyil, Pekinin öz iqtisadi planlarının da təməl şərtidir.

Bəs Makron həqiqətən düşündürür ki, Pekin öz yaxın strateji tərəfdaşı olan Rusiyanın xətrinə dəyəcək addımlar atacaq? Cavab birmənalı deyil. Makronun məqsədi Çinlə Rusiyanı ayırmaq yox, onların maraqlarını bir qədər məsafələndirməkdir. Bir növ, Pekinə göstərmək istəyir ki, Moskva ilə tam eyniləşmək strateji baxımdan Çini də zərərli mövqeyə salır. Yəni Fransa bu səfərlə Çin–Rusiya oxunu qırmağa yox, sadəcə, o oxun gərginliyini bir qədər boşaltmağa çalışır.

Makron həm də özünü Avropada sülhün əsas siyasi arxitektoru kimi təqdim etmək niyyətini gizlətmir. ABŞ seçkilərinin yaratdığı qeyri-müəyyənlik fonunda Avropa daxilində belə bir liderlik boşluğu hiss olunur. Makron bu boşluğu Pekinlə dialoqda doldurmaq istəyir. Onun Pekinlə təmas qurması Avropanın global diplomatiyada öz avtonom rolunu göstərmək cəhədidir.

Bəs Pekin Makrondan nə gözləyir? Makronun Pekinə səfərinin necə qəbul ediləcəyini anlamaq üçün əvvəlcə Çinin regional və global prioritetlərinə baxmaq lazımdır. Çin indi dünyanı yeni prizmalardan oxuyur və Makronun səfəri həmin oxunuşun daxilində müəyyən bir hesablama ilə qiymətləndirilir.

Çin üçün sabitlik bir ideoloji seçim deyil, iqtisadi mütləqdır. Ona görə də Pekin Kremlə dəstək versə də, müharibənin son-suzluğa qədər uzanmasını istəmir. Çünki uzanan hər ay Çinin Avropa bazarını daha çox itirməsi, Qərblə gərginliyin daha kəskinləşməsi deməkdir. Makronun səfəri Çinin gözündə bir testdir: Avropa hələ də öz adına danışa bilən gücdürmü? Yoxsa yalnız Vaşinqtonun strategiyasını mexani-

ki şəkildə təkrarlayan oyunçudur? Pekinin Makrondan birinci gözləntisi məhz budur – Avropanın öz “siyasi nəfəsini” hələ itirmədiyini sübut etmək.

İkinci gözlənti daha pragmatikdir. Çin Avropa ilə münasibətlərin tamamilə

dəğılmasını istəmir. Çünki Çin iqtisadiyyatının yeni mərhələsində Avropa bazarı hələ də əsas stabil gəlir mənbələrindən biridir. ABŞ-la rəqabət kəskinləşdikcə Pekin təkqütblü düşmənləşmə modelindən qaçmağa çalışır. Fransa və Avropa Çinlə sərt rəqabəti davam etdirəcək, amma qapıları bağlamaq niyyətində deyil. Çin bu “yanaçıq qapı” modelini özünün strateji nəfəs borularından biri hesab edir.

Pekinin Makrondan üçüncü gözləntisi isə simvoldur, amma siyasi cəhətdən dəyərlidir: Avropa liderinin Çinə açıq kanallar saxlanması Pekinin global imicinə də xidmət edir. Çin göstərmək istəyir ki, dünya hələ də onunla dialoqa ehtiyac duyur və Pekinsiz sistemin idarəedilməsi mümkün deyil.

Makronun Çinə səfəri həm Fransa siyasətində, həm də Avropa diplomatiyasında yeni bir mərhələnin işarəsidir. Makron anlayır ki, Ukrayna müharibəsi Avropanın strateji reallığını artıq dəyişib və Avropa bu dəyişikliklərə ancaq öz səsinə qaldıra biləcəyi halda uyğunlaşa bilər. Pekinlə dialoq bu mənada həm tarazlıq axtarıdır, həm də Avropa diplomatiyasına yeni nəfəs vermək cəhədidir.

Nəticə etibarilə, qarşılıqlı maraqlar üst-üstə düşdüyi üçün Makronun Pekin missiyası geosiyasi şahmat partiyasında Avropanın hələ də oyuna daxil olmağa çalışdığını göstərən mesajdır. Bəzən diplomatiyanın qazancları dərhal görünmür, amma Makronun Pekinlə təması Avropa üçün ən azı bir şeyi təsdiqləyir: Avropanın global sistemdə qalması üçün dialoq da lazımdır. Makron isə dialoqu bu mərhələdə Avropanın ən dəyərlı valyutası hesab edir.

Şəbnəm ZEYNALOVA, XQ-nin siyasi analitiki, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycanın gələcək onilliklərinin xəritəsi

TRIPP-in global iqtisadi təhlükəsizlik amili kimi strateji önəmi

Avstriyanın paytaxtı Vyanada keçirilən ATƏT-in Xarici İşlər Nazirləri Şurasının 32-ci iclası Cənubi Qafqaz regionunda sülh prosesinin inkişafı və Azərbaycan–Ermənistan münasibətlərindəki son dəyişikliklər üçün mühüm platforma rolunu oynayıb. Tədbirdə regionda münafiqədən sonrakı dövrdə baş verən müsbət dəyişikliklər vurğulanıb və beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. Cənubi Qafqazda sülh prosesinin başlanması region üçün strateji əhəmiyyət daşıyan müsbət hadisə kimi qiymətləndirilib. Qeyd olunub ki, Bakı və İrəvan arasında əldə olunmuş razılaşmalar yalnız iki dövlətin münasibətlərinin normalaşmasını təmin etmir, həm də bölgədə iqtisadi inkişaf, infrastruktur layihələrinin icrası və insanlar arasında etimadın bərpası üçün geniş imkanlar yaradır.

Azərbaycanın nəqliyyat infrastrukturunun inkişafında rolu xüsusilə qeyd olunub. Bildirilib ki, Azərbaycan Cənubi Qafqazda son illər formalaşan yeni geosiyasi və geoiktisadi reallıqlar kontekstində Avrasiya məkanında strateji əməkdaşlıq qovşağına çevrilir. Mövcud proseslərin mərkəzində Azərbaycan üzərindən keçən nəqliyyat və enerji dəhlizləri dayanır. Xüsusilə, Zəngəzur dəhlizi bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu, Orta Dəhlizin təbii davamı kimi Avrasiya ticarət axınlarını iqtisadiləşdirir, region dövlətləri arasında optimial əməkdaşlığı və qarşılıqlı etimadı möhkəmləndirir. Aİ-nin Zəngəzur dəhlizinə xüsusi diqqət yetirilməsi də məhz bu strateji səbəblərdən irəli gəlir.

Belə bir geosiyasi fonda “Beynəlxalq Sülh və Rifah naminə Tramp Marşrutu” (TRIPP) təşəbbüsü ön plana çıxıb. TRIPP Cənubi Qafqazı, Türkiyəni, Xəzər hövzəsini və Mərkəzi Asiyanı vahid iqtisadi platformada birləşdirən genişmiqyaslı layihə kimi dəyərləndirilib. Aİ-nin ABŞ, Azərbaycan və Türkiyə ilə intensiv məsləhətləşmələr aparması, habelə Ermənistan–Azərbaycan–Türkiyə–Aİ formatının müzakirə edilməsi bu təşəbbüsün Avroatlantik məkanda strateji çəkisini göstərir.

Onu da qeyd etmək ki, layihə Aİ üçün ticarətin genişləndirilməsi, enerji marşrutlarının şəxələndirilməsi və Rusiyadan asılılığın azaldılması baxımından da xüsusi prioritet hesab olunur.

Maraqlıdır ki, TRIPP layihəsi Aİ-dən

başqa, ABŞ və Mərkəzi Asiya ölkələri üçün geniş geosiyasi maraqlı daşıyır. ABŞ və Mərkəzi Asiya ölkələri Ermənistan ilə Azərbaycan arasında dayanıqlı sülhə və marşrut çərçivəsində yaranan yeni imkanlara maraqlı göstərilir. Yada salmaq ki, Mərkəzi Asiya dünyanın ən strateji kritik mineral ehtiyatlarına malik regionlarından biridir və bu ehtiyatlar Qərbin yeni sənaye və texnoloji mərhələyə keçidində həlledici rol oynaya bilər. Çünki Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Qırğızıstan böyük həcmədə nadir torpaq elementləri, uran, litium, mis, molibden, titan və volfram kimi resurslarla zəngindir. Bu minerallar global iqtisadiyyatın transformasiyası üçün əsas komponentlər hesab olunur, çünki süni intellekt texnologiyalarında tutmuş mikroçiplər, elektromobil batareyalarından tutmuş hərbi sənaye məhsullarına, eləcə də günəş və külək enerjisi texnologiyalarına qədər bütün strateji sahələr məhz bu xammallardan asılıdır.

Qərbin əsas problemi ondan ibarətdir ki, bu kritik mineralların hasilatı, emalı və ticarəti üzrə global bazarda Çin uzun illərdə dominant mövqedədir. Dünya üzrə nadir torpaq elementlərinin emalının təxminən 80 faizi, litium batareyası zəncirinin isə 60 faizi Çin tərəfindən nəzarət edilir. Bu, ABŞ və Avropa üçün ciddi strateji təhlükə yaradır. Çünki sənaye və müdafiə sektorları üçün vacib materialların tək bir aktora bağlı olması geosiyasi və iqtisadi riskləri artırır. Bu səbəbdən Qərb hazırda kritik mineral-

lar üzrə yeni təchizat marşrutları yaratmağa böyük üstünlük verir. Bu marşrut da Azərbaycanca keçir.

Məhz bu kontekstdə TRIPP marşrutu və Orta Dəhliz ABŞ və Aİ üçün strateji önəm daşıyır. İnfrastruktur genişləndikcə və regiondakı nəqliyyat şəbəkələri modernləşdikcə, Qazaxıstan və Özbəkistanın kritik mineralları Xəzər dənizi vasitəsilə Azərbaycana, buradan isə Gürcüstan və Türkiyə üzərindən Avropaya daha rahat şəkildə daşına bilər.

Bu, Qərbin çoxdandır arzuladığı “Çini yan keçən”, “Rusiyadan asılı olmayan” tamamilə yeni bir təhlükəsiz marşrutun formalaşması deməkdir. Mərkəzi Asiya–Xəzər–Cənubi Qafqaz xətti həm daha qısa, həm də siyasi baxımdan sabit alternativdir və Qərbin tədərük zəncirlərini diversifikasiya etmək planları ilə tam uzlaşır. Bu üstünlüklər Qərbin Mərkəzi Asiyaya böyük məbləğdə investisiya yatırmağa zəvq edir. Aİ-nin 12 milyard avro dəyərində Qlobal Keçid İnvestisiya Paketi də bundan xəbər verir. Bunu Avropa Komissiyasının (AK) prezidenti Ursula fon der Layen Birinci Mərkəzi Asiya - Avropa İttifaqı sammitində bildirmişdi. O qeyd etmişdi ki, Aİ və Mərkəzi Asiya ölkələri nəqliyyat dəhlizi, xammallar, təmiz enerji və rəqəmsal bağlantı kimi prioritet sahələrdə çox şeyə birlik ola bilər.

Bundan əlavə, yeni kommunikasiya xətti təkcə nəqliyyat marşrutu deyil, həm də global sənaye zəncirinə real təsir göstərə biləcək iqtisadi məkan yaradır. Orta Dəhliz üzrə tranzit müddətinin azalması, Bakı və Aktau limanlarında rəqəmsal gömrük sistemlərinin tətbiqi, həmçinin Azərbaycan üzərindən keçən dəmir yolu infrastrukturunun gücləndirilməsi kritik mineralların Qərb bazarlarına vaxtında çatdırılmasını təmin edən əsas amillərdir. Bu marşrutun iqtisadi əhəmiyyəti ilə yanaşı, onun geosiyasi çəkisi də böyükdür: Çin və Rusiyanın nəzarət etdiyi mövcud logistika sxemlərinə alternativ yaranır və Mərkəzi Asiyanın siyasi manevr imkanları genişlənir.

Eyni zamanda, Azərbaycan TRIPP və Orta Dəhliz çərçivəsində təkcə tranzit ölkə deyil, həm də Qərbin kritik mineral strategiyasında əsas koordinasiya mərkəzinə çevrilə bilər. Bakı artıq Qazaxıstanla Xəzər dənizi üzərindən yeni nəqliyyat xətləri, Qərb şirkətləri ilə isə kritik mineralların emalı üzrə əməkdaşlıq formatları müzakirə edir. ABŞ və Aİ üçün yalnız xammala çıxış deyil, həm də onun emalı və dəyər zəncirinin diversifikasiyası strateji prioritetdir. Bu baxımdan Azərbaycanda regional emal mərkəzlərinin yaradılması perspektivi də gündəmədədir.

Bununla bağlı Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzinin aparıcı məsləhət-

Asiya İnkişaf Bankının ölkəmizə “həssaslıq” dəstəyi

Asiya İnkişaf Bankı (ADB) "Mərkəzi və Qərbi Asiya üçün iqtisadi biliklərin dəstəklənməsi və potensialın inkişafı" adlı regional layihənin həyata keçirilməsi üçün texniki yardımın göstərilməsi imkanını nəzərdən keçirir.

Layihə Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Pakistan, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistanı əhatə edir. 750 min ABŞ dolları məbləğinə maliyyələşdirmənin Xüsusi Texniki Yardım Fondu vasitəsilə təmin edilməsi planlaşdırılır.

ADB qeyd edir ki, təşəbbüsün əsas məqsədi bankın iqtisadi işini gücləndirmək və ölkə səviyyəsində əməliyyatlarda analitik məlumatların sistemli istifadəsini təmin etməkdir. Bu, inkişaf etməkdə olan Mərkəzi və Qərbi Asiya dövlətlərinin etibarlı və strukturlaşdırılmış iqtisadi təhlillərə əsas-

lanan qərarların qəbul edilməsi keyfiyyətini yaxşılaşdırmasına imkan verəcək.

Bank vurğulayır ki, regionun əksər ölkələri zəif şəxələndirilmiş olaraq qalır: onların artımı hələ də xammal ixracından və ya məhdud istehsal bazasından asılıdır. Belə model iqtisadiyyatı xarici şoklara - global qiymətləri və tələbatda dalğalanmalara, həmçinin global dəyər zəncirinə zəif inteqrasiyaya qarşı həssas edir. Bu şəraitdə keyfiyyətli makroiqtisadi idarəetmə, səmərəli ticarət və investisiya siyasəti, özəl sektorun stimullaşdırılması və iş yerlərinin yaradılması üçün struktur islahatları, eko-

loji həllər və rəqəmsallaşmaya müasir yanaşmaların tətbiqi prioritetə çevrilir.

ADB analitiklərinin fikrincə, regionun bəzi ölkələrində bazar iqtisadiyyatına keçid prosesi hələ də davam edir.

"Özəl sektora yönəlik ixracın artımı yüksək qeyri-müəyyənliklə müşayiət olunur, dövlət institutları isə çox vaxt məlumatlara əsaslanan siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün kifayət qədər potensiala malik deyil. Bank dövlət qurumlarının biliklərə əsaslanan siyasətin hazırlanması prinsipləri və əsaslandırılmış qərarların qəbulu üçün kəmiyyət və keyfiyyət təhlilinin tətbiqinin vacibliyi barədə məlumatlılığının artırılmasını önəmli vurğulayır. Sübutlara əsaslanan təhlil effektiv istifadəsi özəl sektorun inkişafını sürətləndirən qərarların hazırlanmasına kömək edir", - bank vurğulayır.

ADB bankın nümayəndəliklərinin hazırladığı bilik sahəsində ölkə planlarının həyata keçirilməsini dəstəkləyə də, kadr potensialını səfərbər etməyə və dövlət qurumlarının iqtisadi təhlil imkanlarını gücləndirməyə imkan verəcək vahid regional yanaşma tələb olunur. Belə yanaşmaya prioritet analitik materialların hazırlanması, məlumatların əlçatanlığının yaxşılaşdırılması və mütəxəssislərin sərişmələrinin məqsədli inkişafı vasitəsilə nail olmaq mümkündür.

Bank, həmçinin Mərkəzi və Qərbi Asiya ölkələri ilə işləyən əməkdaşların qarşılıqlı əlaqəsi üçün platformanın yaradılmasının zəruriliyini qeyd edir: "Belə platforma tədqiqat mərkəzləri və müvafiq nazirliklərlə əməkdaşlığı təmin etməli, regionun analitik imkanlarını möhkəmləndirməlidir".

XQ

Açılış mərasimində "Uzbekneftegaz" Şəhmdar Cəmiyyətinin İdarə Heyətinin sədri Baxodirjon Sidiqov, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidenti Arzu Cavadova, layihə komandalarının üzvləri, eləcə də layihənin ərsəyə gəlməsinə töhfə verən dövlət qurumlarının nümayəndələri iştirak ediblər.

Geoloqlarımız Özbəkistanda neft kəşfiyyatına qoşulublar

Çıxışlarda "Üstyurt" Əməliyyat Şirkətinin geoloji-kəşfiyyat potensialının inkişafına, bu sahədə qabaqcıl texnologiyaların tətbiqinə və regionun enerji dayanıqlığının gücləndirilməsinə əhəmiyyətli töhfə verəcəyi vurğulanıb. Bildirilib ki, şirkətin yaradılması və ofisin açılması Azərbaycan və Özbəkistan arasında mövcud olan möhkəm dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin nəticəsidir. İki ölkə başçısının siyasəti iradəsi və ali dövlət səviyyəsində dəstək bu kimi mühüm layihələrin həyata keçirilməsi və onların uğurlu icrasına zəmin yaradır.

Qeyd edək ki, "Üstyurt" investisiya bloklarının (Boyterak, Terenqquduq,

Birqori, Xaroy, Qoraqalpoq və Qulboy) kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatı üzrə Pay Bölgüsü Sazişi Azərbaycan–Özbəkistan enerji əməkdaşlığı strategiyasının həyata keçirilməsində mühüm mərhələ hesab olunur.

Operator şirkətin ofisinin istifadəyə verilməsi layihənin fəal əməliyyat mərhələsinə keçdiyini göstərir. Qısa müddət ərzində zəruri hazırlıq işləri yerinə yetirilib: operator qeydiyyatdan keçirilib, vacib lisenziyalar əldə olunub və geoloji-kəşfiyyat işlərinin başlanmasına dair prosedurlar icra olunub.

XQ

Naxçıvandan Zəngəzur dəhlizinə keçid yenidən qurulur

Avqustun 8-də Vaşinqtonda Azərbaycan və Ermənistan rəhbərləri, həmçinin prosesa şahid qismində ABŞ Prezidentinin iştirakı ilə imzalanmış Birgə Bəyannamə və paraflanmış sülh müqaviləsi təkcə Cənubi Qafqaz regionunda deyil, bütövlükdə, global geosiyasi düzəndə mühüm transformasiyalara səbəb olub. ABŞ-da əldə olunan ən mühüm nailiyyətlərdən biri də Ermənistan ərazisindən keçərək Azərbaycanın əsas hissəsini Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə birləşdirəcək Zəngəzur dəhlizi (TRIPP) barədə razılığın təmin edilməsidir.

Bu layihənin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan strateji hədəflərindən birini reallığa çevirəcək. Dəhliz vasitəsilə uzun illər blokada şəraitində qalan Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə maneəsiz quru bağlantısı yaranacaq. Uzunluğu 42 kilometr olan bu yol avtomobil və dəmir yolu nəqliyyatının hərəkətini təmin etməklə yanaşı, enerji və telekommunikasiya infrastrukturunun daşınmasına da şərait yaradacaq. Layihə ABŞ-ın regionda ticarət əsaslı sülh modelinin vacib

elementi kimi dəyərləndirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, rəsmi Bakı layihə çərçivəsində dəhlizin ölkə ərazisindən keçən bölümündə tikinti işlərini sürətli və ardıcıl şəkildə icra edir. Prezident İlham Əliyev Zəngəzur dəhlizi barəsində danışıqdan bildirib ki, Azərbaycan ərazisində bütün avtomobil və dəmir yolu əlaqələri gələn ilin ortalarına qədər tamamlanacaq: "Ümid edirik ki, digər ölkələrin ərazisində də hər şey belə sürətlə reallaşdırılacaq və belə olan halda, Zəngəzur dəhlizinin açılma-

Ekspert rəyi

Elman SADIQOV,
iqtisadçı-ekspert

Ümumiyyətlə, hazırda bütün dünyada ticarət yollarına yenidən baxılır, yeni logistika dəhlizləri formalaşdırılır. Orta Dəhliz barədə dəfələrlə danışmışıq, lakin bununla yanaşı, ölkələr arasında münasibətlər və yeni kommunikasiya xətlərinin çəkilməsi məsələsi də aktuallaşıb.

Məsələn, Azərbaycan və Ermənistan arasında son 35 ildə qırılmış bütün əlaqələrin bərpası istiqamətində addımlar atılır. Ermənistanın Naxçıvanla birbaşa dəmir yolu əlaqələrinin bərpa olunması, gələcəkdə isə avtomobil yollarının açılması həm Ermənistan, həm də Naxçıvan üçün əhəmiyyətlidir. Çünki Ermənistan Naxçıvan vasitəsilə Türkiyəyə müxtəlif nəqliyyat vasitələri ilə çıxmaqda maraqlıdır — təkcə dəmir yolu yox, həm də quru yol vasitəsilə. Bu baxımdan, Ermənistanın quru və dəmir yolu əlaqələrinin bərpası onun iqtisadiyyatı üçün olduqca önəmlidir.

Bəs Naxçıvan üçün bunun əhəmiyyəti nədir? Birincisi, Ermənistan tərəfindən gələn turistlərin Naxçıvana səfər etməsi turizmin inkişafına töhfə verəcək. Gürcüstandan Naxçıvana quru yol ilə Ermənistan üzərindən daha rahat gəlmək mümkün olacaq ki, bu da yeni turizm axını yaradır. Eyni zamanda, Ermənistan və Gürcüstanın gələn xarici turistlərin də Naxçıvana keçidi asanlaşacaq. Yəni təhlil etdikcə, aydın olur ki, bu əlaqələrin bərpası böyük perspektivlər açıq və həmin

imkanlardan maksimum dərəcədə istifadə etmək lazımdır.

Naxçıvanın Ermənistan üzərindən Gürcüstana çıxışı quru yol nöqtəyi-nəzərindən daha yaxındır. Düzdür, Zəngəzurdan keçməklə də Azərbaycan vasitəsilə Gürcüstana getmək mümkündür, amma Ermənistan üzərindən yol daha qısadır. Bu baxımdan Naxçıvan–Ermənistan–Gürcüstan xətti, eləcə də Naxçıvan–Türkiyə əlaqələrinin möhkəmlənməsi regionun turizm və iqtisadi potensialını artırır.

Digər tərəfdən, Orta Dəhliz vasitəsilə hərəkət edən beynəlxalq yüklər tamamilə başqa bir kontekstdir və bu məsələ Naxçıvan–Ermənistan əlaqələrinin bərpası ilə qarışdırılmamalıdır. Orta Dəhliz üzrə daşımalar daha çox beynəlxalq tranzit və Ermənistanın öz ixrac yükləri ilə bağlı olacaq. Naxçıvan–Ermənistan xətti isə daha çox regional ticarət, iqtisadi əməkdaşlıq və turizm baxımından əhəmiyyətlidir.

Ən vacib məqamlardan biri odur ki, Naxçıvan turizm potensialı yüksək olan, lakin müxtəlif səbəblərə görə illərlə bu potensialdan tam istifadə edə bilməyən bir regiondur. Bundan sonrakı dövrdə Haçdağ, Əshabi-Kəhf, Nuh peyğəmbərin məzarının olduğu məkan kimi ziyarət və turizm obyektləri həm Ermənistan turistləri, həm də digər xarici turistlər üçün yeni cəlbədicə istiqamətlər olacaq. Bu isə Naxçıvanın özündə turizm sektorunun inkişafına geniş imkanlar yaradır. Eyni zamanda, ticarət, logistika və tranzit baxımından da regionun mövqeyi güclənəcək.

Düşünürəm ki, bu proseslər ardıcıl şəkildə davam edərsə, sülh müqaviləsi imzalanarsa və logistika layihələri real həyata keçirilsə, region müxtəlif istiqamətlər üzrə ciddi rol oynayacaq. Ona görə də ən önəmli məsələlərdən biri mövqədə potensial vaxtında görmək, ondan düzgün və maksimum səmərə ilə istifadə etməkdir. Hesab edirəm ki, bu istiqamətdə artıq addımlar atılmağa başlanıb.

sı 2028-ci ilin sonuna qədər baş verə bilər".

Yeri gəlmişkən, Naxçıvanda Ermənistanla sərhədə qədər olan dəmir yolunun yenidən qurulmasına başlanılıb. "Azərbaycan Dəmir Yolları" QSC Naxçıvanda infrastrukturunu müasirləşdirməsi ilə bağlı layihələndirmə işlərini başa çatdırıb. Başlanılan tikinti işləri 188 kilometrlik dəmiryol xəttini əhatə edir. "Azərbaycan Dəmir Yolları" QSC-nin sədr müavini Arif Ağayevin sözlərinə görə, təmirdən sonra xəttin illik ötürmə qabiliyyəti 15 milyon tona çatacaq.

Zəngəzur dəhlizi Orta Dəhlizin əsas marşrut xətlərindən biri kimi də qiymətləndirilir. Mütəxəssislərin qənaətinə görə, Zəngəzur dəhlizinin Orta Dəhlizlə bağlantısı ölkəmiz üzərindən illik təqribən 35 milyon ton yük axımının təmin edilməsinə şərait yaradacaq. Layihə eyni zamanda türk dövrlətləri arasında iqtisadi və siyasi inteqrasiyanı gücləndirməklə yanaşı, Türkiyə və Orta Asiya üçün daha qısa və alternativ nəqliyyat yolu formalaşdıracaq.

İqtisadçılarının fikrincə, hazırda Çindən Avropaya yönələn yük daşımalarının həcmi artdıqca, geri istiqamətdə də nəqliyyat vasitələrinin fəaliyyətinə tələbat yaranır ki, daşınma xərcləri minimuma ensin. Bundan başqa, Zəngəzur dəhlizinə marağı gücləndirən digər mühüm faktor Avrasiya məkanında şimal quru marşrutu üzrə Polşa–Belarus sərhədində ortaya çıxan texniki və idarəetmə xarakterli məhdudiyyətlərlə bağlıdır. Azərbaycanın təklif etdiyi Zəngəzur dəhlizi bu kontekstdə Şərqi-Qərbi xətti üzrə gündəlik milyardlarla dollar dəyərində yük daşıyan kommersiya strukturlarına, həmçinin onların iqtisadi maraqlarını qoruyan, başda Çin və Avropa olmaqla, dövlətlər üçün daha münasib variant hesab olunur.

Musa BAĞIRLI
XQ

Ekspert rəyi

Xalid KƏRİMLİ,
iqtisadçı-ekspert

Ümumiyyətlə, bilirsiniz ki, burada söhbət Zəngəzur dəhlizinin bərpasından gedir. Azərbaycan Ağbonda qədər dəmir yolu xəttini artıq bərpa edib və hazırda dəmiryolu xəttində tamamlanma işləri aparılır. Prezident Administrasiyasının nümayəndələri tərəfindən bu ərazidən mediaya səfər təşkil olundu. Bundan əlavə, 42 kilometrlik hissə isə Ermənistan ərazisindən keçdiyi üçün həmin bölməni Ermənistan özü çəkməlidir. Ermənistanın bunu nə vaxt edəcəyi isə hələlik məlum deyil.

Bu dəhlizin əhəmiyyəti təkcə Azərbaycan–Ermənistan ticarət əlaqələri ilə məhdudlaşmır. Birinci və ən vacib məsələ Naxçıvanın Azərbaycanın əsas ərazisi ilə birləşdirilməsidir. Hazırda Naxçıvan blokada şəraitindədir, iqtisadi inkişaf imkanları məhduddur və enerji, qaz, digər təminatlar üzrə Azərbaycan tərəfindən daimi subsidiya tələb olunur. Blokadan çıxması isə region üçün strateji addımdır.

İkinci mühüm məqam Azərbaycan ilə Türkiyə arasında birbaşa və qısa nəqliyyat xəttinin formalaşmasıdır. Hazırda yüklər ya Gürcüstan üzərindən, ya da İran ərazisindən daşınır. Bu isə daha uzun məsafə, daha çox vaxt itkisi, əlavə gömrük prosedurları və

yüksək xərclər deməkdir. Zəngəzur dəhlizi açıldıqdan sonra həm vaxt, həm maliyyat əhəmiyyətli dərəcədə azalacaq. Sahibkarlar üçün ikinci ən önəmli üstünlük məhz budur.

Üçüncü məsələ odur ki, Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət dövriyyəsi çox böyükdür — ölkəmizin ümumi idxalının təxminən 17–18 faizi Türkiyənin payına düşür. Yəni hər 5 manatlıq idxalın biri Türkiyədən gəlir. Bu qədər güclü iqtisadi əlaqələrin daha qısa və səmərəli logistika xətti ilə dəstəklənməsi strateji üstünlük yaradır.

Dördüncü vacib istiqamət isə Mərkəzi Asiyadan Türkiyəyə, Türkiyədən Mərkəzi Asiyaya, eləcə də Mərkəzi Asiyadan Avropaya gedən yük axınlarının Azərbaycan üzərindən keçməsi imkanının genişlənməsidir. Bu, ölkəmiz üçün böyük tranzit gəlirləri və regional-logistika üstünlüyü deməkdir.

Bəşinci məsələ — Çin–Avropa və Avropa–Çin marşrutları üçün də yeni kanal formalaşsın. Bu, Orta Dəhlizin güclənməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Nəticə etibarilə, Ermənistan da bu dəhlizdən istifadə etməklə Rusiya bazarına, Mərkəzi Asiya bazarına və digər istiqamətlərə çıxış əldə edə bilər. Eyni zamanda, Azərbaycanla Ermənistan arasında münasibətlərin yaxşılaşması və ticarət əlaqələrinin artması üçün də yeni imkan yaranaçaq. Müqayisə üçün qeyd edim ki, Bakı–Tbilisi–Qars xəttinin potensialı 5 milyon ton idi, lakin hazırda bunun təxminən 1 milyon tonundan istifadə edə bilirik. Uzun müddət infrastruktur problemləri yarandı, böyük investisiya qoyuldu, amma dövriyyə istənilən səviyyəyə çatmadı. Zəngəzur dəhlizi isə həm coğrafi, həm iqtisadi, həm də logistika baxımından Bakı–Tbilisi–Qars xəttindən daha rentabelli və daha səmərəlidir.

Paytaxtın yeraltı ünvanlarının “çətin” qapıları

Pas atan eskalatorlar dəmir pilləkənlərə çevrilib

Ekspert rəyi

Ərşad HÜSEYNOV,
nəqliyyat üzrə ekspert

Böyük şəhərlərin davamlı inkişafında piyadaların təhlükəsiz və rahat hərəkəti əsas infrastruktur elementlərindən biri hesab olunur. Bu baxımdan yeraltı və yerüstü piyada keçidləri insanların avtomobil axınına məruz qalmadan hərəkət etməsini təmin edən vacib şəhər komponentləridir. Bakı şəhərində də yüzlərlə vətəndaşın hər gün istifadə etdiyi bu keçidlər xüsusilə sıx avtomobil axınının müşahidə olunduğu prospekt və küçələrdə mühüm rol oynayır. Lakin paytaxtın müxtəlif ərazilərində yerləşən keçidlərdə eskalatorların işləməməsi, nasazlıqların uzanması və bəzi keçidlərin, ümumiyyətlə, istifadəyə yararsız vəziyyətə düşməsi ictimai narazılığı artırır.

Yerüstü və yeraltı keçidlərdə eskalatorların işləməməsi insanlara əlavə problemlər yaradır. Bu barədə çox deyilib, yazılsa da, hələlik müsbət nəticə yoxdur. Belə halda isə yeraltı və yerüstü keçidlərdə istifadə arxa plana keçir, əlilliyi olan və ya yaşlı insan fəaliyyətsiz eskalatorlarla hündür pillələri qalxıb-düşərkən çətinlik çəkir, bir çox insan isə avtomobillərin sürətlə hərəkət etdiyi yolun təhlükəli, qadağan olunmuş hissəsindən piyada təngənəfəs keçərək öz həyatını təhlükə altına atır, digər tərəfdən qəza şəraiti törədir.

Amma onu da qeyd edim ki, piyada keçidlərində eskalatorun işləməməsi av-

tomobillərin sürətlə hərəkət etdiyi yolu keçməkə əsas vermir. Hazırda belə yolların əksəriyyətində piyada keçidləri quraşdırılıb. İstər yerüstü, istərsə də yeraltı keçidlərin hündürlüyü o qədər də yüksək deyil. İstənilən piyada 10-15 addımlıq həmin pilləkənləri qalxa bilər. Düzdür, müəyyən əngəlli insanlar üçün xüsusi liftlərin və eskalatorların quraşdırılması zəruridir. Amma insanın 10-15 pilləkən qalxmayaaraq həyatını təhlükəyə atması o deməkdir ki, o adam, belə demək mümkünə, yaşamaq istəmir. Bununla da həm öz həyatını itirir, həm də başqa bir nəfərin həyatını məhv edir.

Bu ciddi narahatlıq doğuran problemin həlli aidiyyəti qurumlar tərəfindən diqqətdə saxlanılmalı, eskalatorların işlək olmasına mütəmadi nəzarət edilməlidir. Dövlət qurumları ilə yanaşı, vətəndaşlar da bu məsələyə həssaslıqla yanaşmalı, keçidlərdə eskalatorun işləksiz vəziyyətdə olması barədə aidiyyəti qurumlara operativ məlumatlar verməlidirlər.

Eskalatorların mütəmadi işləməməsi təkə texniki nasazlıq problemi deyil,

bu, şəhər idarəetməsinin, nəqliyyat təhlükəsizliyinin və sosial inklüzivliyin bir göstəricisidir. Bakı kimi sürətlə inkişaf edən paytaxtda belə problemlərin davam etməsi həm sosial narazılıq yaradır, həm də şəhərin imicinə mənfi təsir göstərir. Problemin həlli mümkündür və bunun üçün dövlət qurumlarının daha operativ və məsuliyyətli yanaşması, vətəndaşların fəallığının artması, şəffaf və müasir idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi vacibdir. Bu tədbirlər həyata keçirildiyi təqdirdə paytaxtın piyada keçidlərinin daha rahat, təhlükəsiz və bütün əhali qrupları üçün əlçatan olacağına heç bir şübhə yoxdur.

Paytaxtın mərkəzi hissəsindən tutmuş ətraf yaşayış massivlərinə qədər çoxsaylı keçidlərdə eyni problemlə qarşılaşmaq mümkündür: eskalatorlar uzun müddət işləmir, bəzən həftələrlə, hətta aylarla sıradan çıxmış vəziyyətdə qalır. Bu isə müxtəlif əhali qruplarına fərqli təsir göstərir. Sağlam insanlar üçün bu, sadəcə narahatlıq olsa da, yaşlılar, hamilə qadınlar, fiziki məhdudiyyətli şəxslər, uşaq arabası ilə hərəkət edən valideynlər üçün ciddi maneəyə çevrilir.

Beləliklə, qeyd etdiyim kimi, hündür və dik pilləkənləri qalxmaq insanlar üçün fiziki olaraq çətin olduğundan, bəzən alternativ çıxış yolu kimi daha təhlükəli variant – yoldan keçmək seçilir. Bu isə təkə piyadalar üçün deyil, sürücülər və ümumi yol hərəkəti təhlükəsizliyi üçün böyük risk yaradır.

ətraf ərazilərdə nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramı çərçivəsində bütün eskalatorların hərtərəfli monitorinqi aparılır. Nəticələrə əsasən, avadanlıqların modernləşdirilməsi, müasir standartlara uyğunlaşdırılması və xidmət keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün təkliflərin hazırlanacağı nəzərdə tutulur.

Lakin şəhərdə çox sayda eskalatorların sıradan çıxması və onların təmirinin həftələrlə, hətta bəzən aylarla yubadılması, bundan isə paytaxt sakinlərinin, eləcə də şəhərimizə gələn qonaqların əziyyət çəkməsi, tez-tez şikayətlərin, narazılıqların eşidilməsi AYDA-nın yuxarıda diqqətə çatdırdığımız açıqlaması ilə uyğun gəlmir, sözlə əməl arasındakı ziddiyyəti eskalatorlardan gündəlik istifadə edən hər kəs yaxşı bilir. Həm də görünən dəgə bələdçi olmasına heç vaxt ehtiyac duyulmur.

AYDA mətbuat xidmətinin rəhbəri Anar Nəcəfinin sözlərinə görə, eskalator və onların ehtiyat hissələri ölkəmizdə istehsal olunmadığına görə, xaricdən sifariş verilir, respublikamıza gətirilməsi isə müəyyən vaxt tələb edir. Ona görə də bu müddət ərzində hər hansı bir ərazidə sıradan çıxmış eskalatorların işlək vəziyyətə salınması bəzən gecikir. A.Nəcəfi onu da bildirir ki, təmsil etdiyi qurumun təmir briqadaları var. Əgər yerində təmir mümkündürsə, eskalator elə oradaca saz vəziyyətə gətirilir, əks təqdirdə, hər hansı bir ehtiyat hissə şəraitində işlək vəziyyətə salınaraq üzərinə yerləşdirilir. Əslində isə bu sözlər eskalatorların həftələrlə, aylarla işləməməsinə heç bir əsas vermir. Çünki, birincisi, eskalator varsa, deməli, onun ehtiyat hissələr bazası da olmalıdır. Yoxsa qurğu işləksiz vəziyyətə düşəndən sonra o xaricdən gətirilsə, bu o qədər də inandırıcı görünmür...

Problemin həlli yolları

Nəqliyyat üzrə ekspertlərin sözlərinə görə, yeraltı və yerüstü keçidlərdə eskalatorların işləməməsi insanların fiziki yükünü artırır və piyada təhlükəsizliyini ciddi şəkildə pozur. Problemlər uzun müddət müzakirə olunsada, hələlik gözə-çarpan irəliləyiş yoxdur. Əlilliyi olan şəxslər və yaşlılar üçün bu, xüsusilə ağır nəticələr yaradır. Vəziyyətdən çıxış yolu isə keçidlərdəki eskalatorlara mütəmadi nəzarətin gücləndirilməsi, nasazlıqlara operativ reaksiya verilməsidir. Yağışlı havalarda bəzi keçidlərə su dolması isə drenaj infrastrukturunun ciddi qüsurlarını göstərir və bu keçidlər müəyyən dövrlərdə tam yararsız vəziyyətə düşür. Bir sözlə, məsələnin sistemli şəkildə aradan qaldırılması üçün kompleks yanaşma vacibdir. Ekspertlərin qənaətinə, bunun səmərəli həlli istiqamətləri isə aşağıdakılardır:

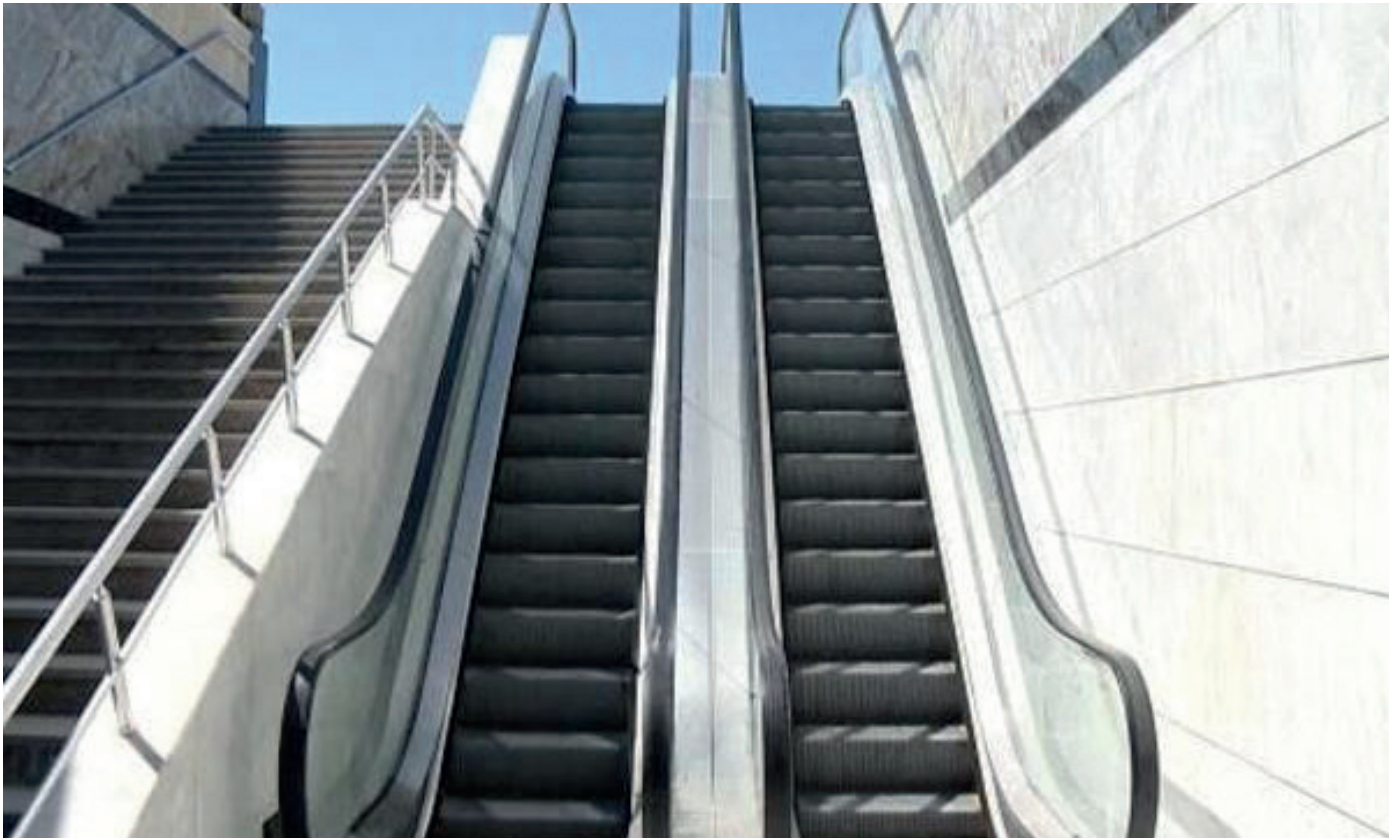
- *eskalatorlarda daim texniki xidmət gücləndirilməli, elektron monitorinq sistemi tətbiq olunmalıdır;*
- *bütün keçidlərdə eskalatorların işə düşmə və dayanma halları barədə məlumatlar real vaxt rejimində aidiyyəti qurumlara ötürülməlidir;*
- *drenaj sistemləri müasirləşdirilməli, su toplanma riski olan keçidlərdə təcili əsaslı təmir əməliyyatları aparılmalıdır.*

müraciət mexanizmi işə düşərsə, nasazlıqlar daha qısa zamanda aradan qaldırılmalıdır. Bu baxımdan ictimai nəzarətin gücləndirilməsi, vətəndaşların məsuliyyətli mövqeyi şəhər mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsidir.

Yuxarıdakı fikirləri konkretləşdirib deyə bilərik ki, Bakı şəhərinin bir çox yeraltı keçidlərində quraşdırılan eskalatorlar həftələrlə, bəzən aylarla işləmir. Belə bir vəziyyət isə vurğulandığı kimi, xüsusilə əhəlinin həssas təbəqəsi üçün ciddi narahatlıq yaradır, eskalatorların eniş və yoxuşunun pilləkən kimi istifadəsi əsl sınağa çevrilir. Problemə paytaxtın müxtəlif yerlərində, xüsusilə də şəhərin mərkəzi hissələrində – Mərkəzi Bank tərəfdən Heydər Əliyev Sarayının qarşısında, Bülbül prospekti 33 ünvanında, Bülbül və Zərifə Əliyeva küçələrinin kəsişməsində, “Qış Parkı” ətrafında yerləşən yeraltı keçidlərdə daha çox rast gəlinir.

Yeri gəlmişkən, Avtomobil Yolları Dövlət Agentliyinin (AYDA) mətbuat xidmətindən redaksiyamıza verilən mə-

Yuxarıda sadalananlarla bərabər, texniki xidmətə cavabdeh qurumların hesabathıqlığı artırılmalı, təmir xərclərinin şəffaflığı təmin edilməli, nasazlıqlarla bağlı məlumatların toplanması məqsədilə “qaynar xətt” və mobil tətbiq integrasiya olunmuş sistem kimi fəaliyyət göstərməlidir.

Yeri gəlmişkən, eskalatorların işləməməsinin fəsadları soyuq aylarda, payız və qışın yağmurlu vaxtlarında daha qabarıq nəzərə çarpır. Belə günlərdə adətən infrastrukturun işləksiz vəziyyətə olmasından bəlkə də ən çox həssas əhali qrupu əziyyət çəkir. Bu qrup artıq pilləkənə çevrilən həmin eskalatorlardan istifadəyə yox, sürətlə hərəkət edən avtomobillərin arasından birtəhər adlayıb yolun o biri üzünə keçməyə üstünlük verir. Onu da deyəək ki, bəzi keçidlərdə hətta eskalatorun alternativinin olmaması yaşlılar, hərəkət məhdudiyyəti olan insanlar və uşaq arabası olan valideynlər üçün ciddi narahatlıqlar yaradır.

Vaqif BAYRAMOV
XQ

Mərkəzi Elmi Kitabxana – 100

Azərbaycan elminin biliklər xəzinəsi

(əvvəli 1-ci səhifədə)

Bir əsrlik fəaliyyəti dövründə MEK keçmişlə gələcək arasında körpü rolunu oynayan nüfuzlu elm ocağına çevrilmişdir. Bu mənavi xəzinənin əsası 1925-ci il avqustun 19-da Azərbaycanı Tədqiq və Təbəbb Cəmiyyəti Mərkəzi Şurasının qərarı ilə yaradılmış Kitabxana-Bibliografiya Bürosu kimi qoyulmuşdur. Məqsəd elmi materialların sistemli şəkildə toplanması, işlənməsi və bibliografik təsnifatının təmin edilməsi olmuşdur.

MEK hazırda respublikanın ən zəngin kitabxana fondlarından (1 milyon yarımından çox) birini idarə edir. Fondun komplektləşdirilməsi məcburi nüsxə, nəşriyyat-poliqrafiya müəssisələrinin təqdim etdiyi ədəbiyyat, kitab ticarəti, beynəlxalq kitab mübadiləsi və şəxsi hədiyyələr hesabına həyata keçirilir. Kitabxanada "Nadir kitablar fondu", "Azərbaycan dilində ədəbiyyat fondu", "Dissertasiya və avtorferatlar fondu", "Mübadilə fondu", "Xarici dillərdə ədəbiyyat fondu", "Qarabağ müharibəsi qəhrəmanları fondu" mövcuddur ki, bu fondlar oxucuların müxtəlif elmi və mədəni informasiya tələbatlarını ödəmək, həmçinin milli-mənavi irsin qorunub saxlanılması və gələcək nəsillərə çatdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Fondlar arasında ən mühüm mövqeyi "Nadir kitablar fondu" tutur. Bu fond xüsusi elmi və tarixi əhəmiyyət kəsb edən nəşrlərin qorunmasına xidmət edir. Burada qiymətli çap məhsulları mühafizə olunur. "Nadir kitablar fondu"na 22 ən qədim kitab daxildir ki, bu əsərlər latın dilində yazılmış və əsasən qədim Roma İmperiyasının tarixi, kilsə və dini mövzularını əhatə edir. Nəşrlər 1502–1572-ci illər arasında çap olunmuş, "Azərbaycan Respublikasının Kitab Abidələri" siyahısına daxil edilmişdir. Fondakı kitablar arasında nəşr tarixi baxımından ən qədimi 1502-ci ilə aid olan "Müxtəlif şifəhlərdən və müəllifin məcmuələrindən ibarət heptologiya" ("Hep-talogiya ex diversis paginis atque auctorum officinis congestum") əsəridir.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın zəngin irsində xüsusi yer tutan fondlardan biri də "Qarabağ müharibəsi qəhrəmanları fondu"dur. Sözügedən fond ilk dəfə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında təsis edilmişdir. Fondun fəaliyyətinin başlıca istiqaməti I və II Qarabağ müharibəsində, həmçinin Aprel və Tovuz döyüşlərində şəhidlik zirvəsinə ucalmış igidlərin xatirəsini yaşatmaq, onların qəhrəmanlıq yolunu gələcək nəsillərə ötürməkdir. Bu məqsədlə fond əməkdaşları müharibə iştirakçılarının ailələri ilə mütəmadi əlaqə saxlayır, görüşlər keçirir və həmin qəhrəmanların həyatına, döyüş yoluna dair foto, video və yazılı materiallar toplayaraq arxivləşdirirlər. İndiyədək təqribən 2000 material toplanaraq sənədləşdirilib və bu iş ardıcıl şəkildə davam etdirilir.

Kitabxananın elmi-bibliografik fəaliyyəti də xüsusi diqqətə layiqdir. 1964-cü ildən etibarən hazırlanan "Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri" bibliografik seriyası kitabxananın milli elmi-mədəni irsin sistemli şəkildə sənədləşdirilməsində aparıcı rol oynayır. Bundan əlavə, müxtəlif tematik bibliografik göstəricilər hazırlanaraq elmi ictimaiyyətin istifadəsinə təqdim edilir ki, bu da kitabxananın milli-mədəni yaddaşın qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi missiyasını gücləndirir. Məsələn, "Nizami Gəncəvi" (2021); "Şuşa-270" (2022); "Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev" (2023); "Naxçıvan Muxtar Respublikası-100" (2024) bibliografik göstəriciləri və s.

MEK-də elektron resursların idarə olunması və onlayn xidmətlərin təmin edilməsi istiqamətində də əsaslı fəaliyyət həyata keçirilməkdədir. Bununla yanaşı, fondların komplektləşdirilməsi, yeni ədəbiyyatın qəbulu və emalı, bibliografik göstəricilərin hazırlanması, oxu zallarında istifadəçilərə xidmətin təşkili və nadir nəşrlərin mühafizəsi ənənəvi fəaliyyət istiqamətləri kimi davam etdirilməkdədir.

AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası son illərdə informasiya xidmətlərini xökündən yeniləyərək rəqəmsal dövrün çağırışlarına uyğunlaşmışdır. Kitabxanada texnologiyalardan istifadənin genişləndirilməsi, re-

sursların rəqəmsallaşdırılması və elektron platformaların yaradılması oxucular üçün biliklərə çıxışı asanlaşdırmışdır. 2024-cü ilin sentyabrında AMEA prezidentinin iştirakı ilə kitabxananın həm yenilənmiş saytı, həm də yenilənmiş elektron kitabxanası istifadəyə verildi.

2025-ci ilin iyul ayında isə elektron kitabxananın daha geniş funksionallıqlarla təkmilləşdirilmiş versiyası təqdim edildi. Artıq istifadəçilər kitabxanaya fiziki olaraq gəlmədən, istənilən yerdən və istənilən vaxt elekt-

ron bir sıra mühüm məqamlar qeyd olunub. Belə ki, elektron kitabxanada hazırda 32 mindən çox tammətnli resurs yerləşdirilmişdir. Bunlardan 21 min 42-ni e-kitab, 587-ni bibliografiya, 116-nı nadir kitablar, 9044-nü avtorferat, 2799-nu jurnal və digər resurslar əhatə etməkdədir.

Kitabxanada ilk dəfə tətbiq olunan innovativ xidmət növlərindən biri də infoköşklər vasitəsilə oxuculara təqdim edilən sərbəst axtarış imkanlarıdır. Bu sistem kitabxanaçı və ya bibliografini birbaşa köməyinə ehtiyac

olmadan istifadəçilərə axtardıqları informasiya resurslarının kitabxana fondlarında mövcudluğunu müstəqil şəkildə müəyyən-ləşdirməyə şərait yaradır.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın 100 illik yubileyi çərçivəsində həyata keçirilən yedindənqurma işləri çərçivəsində "Akademiklər zalı" modernləşdirilərək tam elektron kitabxana standartlarına uyğun formada təşkil edilmişdir. Bu yedindənqurma sayəsində həm oxuculara yüksək texnologiyalı imkanlarla xidmət göstərmək mümkün olmuş, həm də "Akademiklər fondu" və xüsusi oxu zalı yaradılaraq elmi-tədqiqat və informasiya təminatı sahəsində infrastrukturallı şərait əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirilmişdir. Bu tədbirlər kitabxananın müasir elmi-informasiya mərkəzi kimi fəaliyyətini daha da inkişaf etdirməsinə şərait yaratmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, son zamanlarda Mərkəzi Elmi Kitabxana beynəlxalq əməkdaşlıq fəaliyyətini davamlı şəkildə genişləndirməyə başlamışdır. Kitabxana bu çərçivədə xarici elmi və mədəni təşkilatlarla, ali təhsil müəssisələri ilə, həmçinin Azərbaycandakı və xaricdəki diplomatik nümayəndəliklərlə qarşılıqlı əlaqələr qurur, birgə layihələr icra edir və təcrübə mübadiləsi aparır.

Hazırda MEK 46 ölkədən 129 təşkilat və 88 elmi nəşrlə əlaqələrini möhkəmləndirib və ölkəmizin xaricdəki diplomatik strukturları ilə mütəmiz əməkdaşlıq edir. Əməkdaşlıq müqavilələri arasında Misir Milli Kitabxanası və Arxivləri, Kolumbiya Mədəniyyət Nazirliyi, Türkiyənin Karabük və Yıldırım Bayazıt Universiteti Kitabxanaları, Rusiya Elmlər Akademiyasının Təbiət Elmləri Kitabxanası və digər kitabxanalar yer alır. Bundan əlavə, Litva Elmlər Akademiyasının Kitabxanası, Rusiya Elmlər Akademiyasının Sibir Bölməsinin Kitabxanası, Özbəkistan Ürgənc Dövlət Universiteti, İstanbul Rami Kitabxanası və s. kitabxanalar ilə fəaliyyətlər həyata keçirilib.

MEK-in yüzillik yubileyi ilə bağlı müxtəlif formatlarda həyata keçirilən tədbirlər də diqqətəlayiqdir. Yubiley çərçivəsində maarifləndirici materialların nəşri, televiziya sütünlərinin hazırlanması və tematik sərgilərin təşkili kitabxananın tarixi inkişaf yolunu, zəngin fondlarını və beynəlxalq tərəfdaşlıq əlaqələrini ictimaiyyətə daha geniş şəkildə təqdim edib. Bundan əlavə, yubiley münasibətilə həyata keçirilən onlayn təşəbbüslər sırasında "100 yaşlı kitabxana" adlı virtual sərgi və kitabxananın 100 illik yubileyinə həsr olunmuş sənədli film xüsusi maraq doğurub.

Bu il noyabrın 21-də Mərkəzi Elmi Kitabxananın 100 illik yubileyi ilə əlaqədar Beynəlxalq Elmi Konfrans da keçirilib. Konfransda 7 ölkənin – Azərbaycan, Türkiyə, Özbəkistan, Qazaxıstan, Polşa, Belarus və Rusiyanın 38 təşkilatı iştirak edirdi. Nəticə olaraq, MEK-in yüzilliyi yalnız tarixi bir mərhələnin qeyd olunması deyil, həm də kitabxananın gələcək inkişaf perspektivlərinin nümayiş baxımından əlamətdar hadisəyə çevrilib.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın yüzillik yubileyi bu gün yalnız bir müəssisənin tarixi yolunun qeyd olunması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda Azərbaycanda elmin, mədəniyyətin və maarifçiliyin inkişafında onun oynadığı mühüm rolunu nümayiş etdirir. MEK bu gün milli-mədəni yaddaşın qorunması, elmin inkişafına dəstək və maarifçilik missiyasının həyata keçirilməsi baxımından öz mövqeyini möhkəmləndirir və yeni əsrə daha güclü addımlarla daxil olur.

Oruc QULİYEV, AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının direktor müavini, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Yusif Məmmədəliyev – 120

Naxçıvanda yubiley təntənəsi

Görkəmli alim və ictimai xadim, Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının təşkilatçılarından biri, SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, SSRİ Dövlət mükafatı laureatı, Əməkdar elm xadimi, akademik Yusif Məmmədəliyevin 120 illik yubileyi münasibəti ilə Bakıda keçirilən beynəlxalq konfransın iştirakçıları yubiliyarin vətəni Naxçıvanda olublar.

Naxçıvan Dövlət Universitetində davam edən təntənədə yubiley şərəfinə ali məktəbin təbiətşünaslıq və kənd təsərrüfatı fakültəsində Akademik Yusif Məmmədəliyev adına Tədris-Tədqiqat Mərkəzi istifadəyə verilib. İştirakçıları mərkəzdə fəaliyyət göstərən laboratoriyalarla tanış olub və həyata keçirilən təcrübələri izləyiblər. Onlar "Akademik Yusif Məmmədəliyev-120" guşəsində görkəmli alimin həyat və fəaliyyətini əks etdirən fotosəkillərə, aldığı patentlərə, şəhadətnamələrə, digər sənədlərə baxıblar.

Mərkəzdə "Akademik Yusif Məmmədəliyev – 120" adlı sərgi də açılıb. Akademik və ensiklopedik nəşrlərin üstünlük təşkil etdiyi ekspozisiyada alimin həyat və elmi fəaliyyətini əks etdirən və məqalələrindən ibarət Azərbaycan, rus, ingilis və macar dillərində kitablar, jurnal və qəzet materialları yer alır.

Universitetin Konservatoriya binasında davam etdirilən məclisdə Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru Elbrus İsayev qonaqları salamlayaraq bildirib ki, görkəmli kimyaçı alim, dünyaşöhrətli akademik Yusif Məmmədəliyevin miras qoyduğu elmi ənənələr bugünkü tədqiqatçılar üçün də mühüm mayakdır. Yusif Məmmədəliyev irsi bu gün Naxçıvan Dövlət Universitetində də ətraflı tədqiq olunur, gənc nəsllə aşılınır. Ali təhsil ocağında görkəmli akademikin adına təqaüd təsis olunub, bu gün

isə Yusif Məmmədəliyev adına Tədris-Tədqiqat Mərkəzi istifadəyə verildi.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəsi Ceyhun Cəlilov Yusif Məmmədəliyevin elm tariximizə etdiyi töhfələri yeni nəsllə daha dərindən çatdırmaq məqsədi daşdığını qeyd edib. O bildirib ki, Yusif Məmmədəliyevin yaratdığı elmi məktəbin uğurları bu gün yüksək səviyyədə davam etdirilir, onun ideyaları müasir çağırışlar fonunda aktuallığını qoruyub saxlayır.

Universitetin heykəltəraş müəllimi Elxan Zeynalovun hazırladığı Yusif Məmmədəliyevin təsviri olan baryef və incəsənət fakültəsinin dekani Cavid İsmayilovun çəkdiyi portreti akademiknin qızı Sevdə Məmmədəliyevaya təqdim edilib.

Əməkdar incəsənət xadimi, professor Sevdə Məmmədəliyevə dövlətimizin elm adamlarının xidmətlərini hər zaman yüksək qiymətləndirdiyini bildirib, atası ilə bağlı xatirələrini bölüşüb və təntənəli mərasimin təşkilinə görə minnətdarlıq edib.

Məclis bədii hissə ilə davam edib. Yubiley təntənələrinin iştirakçıları görkəmli alimin doğulub böyüdüüyü Ordubad şəhərinə də səfər ediliblər. Qonaqlar akademik Yusif Məmmədəliyevin abidəsini ev-muzeni ziyarət ediblər.

Səbuhi HƏSƏNOV, XQ-nin Naxçıvan müxbiri

Özbəkistanda Bəxtiyar Vahabzadə adına auditoriya

Azərbaycanın Özbəkistandakı Səfirliyinin nəzdindəki Heydər Əliyev adına Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin təşəbbüsü ilə keçirilən "Azərbaycan sənət və ədəbiyyat günləri" çərçivəsində Fərqana Dövlət Universitetində Azərbaycanın Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin adını daşıyan Azərbaycanşünaslıq auditoriyasının açılışı olub.

Tədbiri universitetin rektoru Bəhəddin Şərməhəmmədov açaraq deyib ki, B. Vahabzadə yaradıcılığı iki qardaş xalqın ortaq ədəbi dünyagörüşünün mühüm tərkib hissəsidir. AMM-nin direktoru Akif Marifəli çıxışında bildirib ki, Bəxtiyar Vahabzadə

adına Azərbaycanşünaslıq auditoriyasının yaradılması iki ölkə arasında dostluq, qardaşlıq və humanitar əməkdaşlıq üçün yeni bir körpü rolunu oynayacaq. Onun sözlərinə görə, bu məkan yalnız simvolik əhəmiyyət daşıyır, həm də tələbələr üçün Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, tarixi və mədəniyyəti üzrə dərslərin və elmi müzakirələrin aparılacağı praktik tədris mühiti kimi fəaliyyət göstərəcək.

Auditoriyada Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin portreti və yaradıcılığını tanıdan məlumatlar, görkəmli ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin fotoları, eləcə də Azərbaycan mədəni irsinin incəliklərini ifadə edən xalça və kəlağayı nümunələri auditoriyanın estetik ruhunu tamamlayır.

Q.KAZIMOV
XQ

XV əsrin 20-ci illərindən sonra möhtəşəm Qızıl Orda dövlətinin parçalanması ilə onun ərazisində müxtəlif xanlıqlar yaranmağa başlayır.

Qərbi Sibir ərazilərində meydana gələn Sibir xanlığı şimalda olan türk dövləti idi, xanlığın paytaxtları Çinqi Tura (indiki Tümen) və Qaşlıq şəhərləri, rəsmi dili türk dili, dini İslam olub.

Orta Volqaboyunun Qızıl Ordadan ayrılması nəticəsində Qazan xanlığı təşkil edilir. Sonra bir-birinin ardınca Böyük Orda xanlığı, Krım xanlığı və ya Krım Yurdu, Qazax xanlığı, Özbək xanlığı meydana çıxır. Volqa çayının aşağı axınında Həştərxan (Qədim adı Əz-Tarxan) xanlığı, Volqanın aşağı axınından İrtiş çayına qədər olan ərazidə Noqay Ordası, Moskva yaxınlığında Qasım xanlığı və nisbətən kiçik uluslar yaranır. Bu isə bu torpaqlara göz dikənlərin xoşuna gələ bilməzdi, odur ki, bu xanlıqlar mərhələ-mərhələ ruslar tərəfindən işğal edilir.

Sibir xanlığı Qızıl Orda dövlətinin tərkibində olan zaman və müstəqil xanlığa çevrildikdən sonra Çinqi-Turada, həm də Sibirin digər ərazilərində hakim təbəqə möhtəşəm məscidlər, saraylar və qala divarları tikdirib və bu işlər xanlıq olandan sonra da davam etdirilib.

Xan, o cümlədən xanlığın yüksək dairələrinə daxil olan imamlar və müftilər Səmərqənd və Buxaranın İslam mərkəzlərində təhsil alan adamlar idi.

Türkdilli mənbələrdə bu torpaqların adı “Sibir”, “Sibir yurdu”, ərəbdilli mənbələrdə "Sibir" və ya "İbir", Çin mənbələrində "Si-bi-rh" və "Bissibur" kimi qeyd edilir, rus mənbələrində də "Sibir" kimi göstərilib.

Sibir türkləri V əsrdə İdil (Volqa) çayı boyunca Xəzər dənizinə, daha sonra isə bir qismi Qafqazı keçərək Anadoluya qədər yayılıblar. Sibir əvvəllər Ob çayının orta və aşağı axımına deyilib, sonra türklər İrtiş çayı və Baykal gölüne doğru yayılıb və Kamçatkaya qədər uzanan bu torpaqlar Sibir adlanıb.

1025-ci ildən sonra Sibirin əfsanəvi hökmdarları:

Tatar xan, 1025-?)
Qızıltın xan, Tatar xanın oğlu
Dametey xan, Tatar xanın oğlu
Yuvaş xan, Qızıltın xanın oğlu
İşim xan, Yuvaş xanın oğlu
Mamed xan, İşim xanın oğlu
Kutaş xan, Mamed xanın oğlu
Allaqul xan, Kutaş xanın oğlu
Kuzey xan, Allaqul xanın oğlu
Ebarqul xan, Yuvaş xanın kiçik oğlu
Baxmur, Ebarqul xanın oğlu
Yaxşımət xan
Yürək xan, Baxmur xanın oğlu
Munçək xan, Yürək xanın oğlu
Yüzək xan, Munçək xanın oğlu
On-Som xan, Yüzək xanın oğlu
İrtişək xan, On-Somun oğlu
Taybuqa xan, İrtişək xanın oğlu
Sibir xanlığını 1405-ci ildə Çinqi-Turada hökmranlıq edən Taybuqanın başçılığı ilə bu nəsilən olan sülalə idarə edib. 1428-ci ildə onun ölümündən sonra xanlıq özbək xanı Əbülxeyr xana keçib.

1411-1412-ci ildə Dövlətşeyx sultanın ailəsində doğulan Əbülxeyr xan əslən Çingiz xanın nəvəsi Şeyban xanın nəslindən idi. Əbülxeyr xan 1428-ci ildə Sibir xanlığını işğal edərək Tümen və Tura çayı arasındakı ərazilərə nəzarəti öz əlinə alır, 1430-cu ildə Xarəzmi işğal edir, Ürgənci ələ keçirir. Sonra Həştərxan xanlığının ordularını məğlub edir. Əbülxeyr xan 1440-cı ildə Astrabadi qarat edir və dövlətin sərhədlərini genişləndiririr, 1446-cı ildə indiki Özbəkistan torpaqlarını işğal edir, Teymuriləri qovaraq paytaxtını Sığnağa köçürür.

Əbülxeyr xan 1446-cı ilədək Çinqi Tura şəhərindən dövlətini idarə edir.

Əbülxeyr xan Türktüstanda öz gücünü möhkəmləndirdikdən sonra 1447-ci ildə Səmərqəndə hücum etsə də şəhəri ələ bilmir. 1451-ci ildə Teymuri şahzadəsi Əbu Səidi dəstəkləyən Əbülxeyr həmin ilin iyununda onun Səmərqənddə Teymuri taxtına oturmmasına kömək edir. Əbülxeyr xan Səmərqənddə Uluqbəyin qızı Rəbiyyə Sultan bəyimlə evlənib, onun 11 oğlu, 2 qızı olub.

Əbülxeyr xan 1465-ci ildə müstəqil Qazax xanlığını yaradır (Bu haqda ayrıca söhbət açılacaq).

Əbülxeyr xan 1468-ci ildə 57 yaşında vəfat edir, məzarı Qazaxıstan ərazisində – Türkünstan şəhərində, Xoca Əhməd Yəsovinin türbəsindədir.

Sibir xanlığı iki yerə bölünüb

Əbülxeyr xanın ölümündən sonra xanlıq 2 yerə bölünüb: Şeybani xan Çinqi-Turada, Taybuqa Məhəmməd isə xanlığın adını buradan götürən Sibir qalasında hökmdarlıq

edib. Bununla belə, bu xanlıqlar xarici düşmənə qarşı birgə mübarizə aparıblar.

1555-ci ildə Sibir xanlığı Moskvadan vassal asılılığını qəbul etsə də, Çingiz xanın nəslindən olan Kuçum xan ruslarla münasibətləri gərginləşdirir, ruslarla tatarlar arasında yeni müharibə qızışır. Qızıl Orda dövləti hələ fəaliyyət göstərdiyi vaxtlarda Sibir xanlığının ilk hökmdarı Mamiç oğlu Taybuğa olub. O zaman Çingiz xan ona İrtiş, Tobul, İşim və Tura çaylarının sahillərini vermişdi. Bu xanlığın mərkəzi Çinqi-Tura, indiki Tümen şəhəri olub.

1563-cü ildə Kuçum xan Yadigar xanı

məğlub edərək Sibir xanlığını da öz əlinə keçirib. Bu zaman xanlıqda şamanizm də geniş yayılmışdı. Buna görə də Kuçum xan türk boyları arasında islam dinini yaymaq məqsədilə Buxara xanı Abdullah xana müraciət edərək islam dinini təbliğ edən və öyrədən alimlərin göndərilməsini xahiş edib və Buxaradan Sibir xanlığına din alimləri və şeyxlər göndərilib. Beləliklə, Sibir türklərinin böyük bir qismi şamanizmdən islama keçib, bununla belə bugünküdək şamanizmə sitayiş edənlər az deyil.

Böyük mədəni quruculuq işlərinə başlayan Kuçum xan rus hücumu nəticəsində bu işləri dayandırıb ruslarla döyüşməyə məcbur olur. Bir tərəfdən ruslarla, digər tərəfdən də rus knyazlarının zülmündən qaçaraq Yermakın başçılığı ilə qaçaq dəstəsi yaranan kazaklara qarşı vuruşan Kuçum xan və qardaşı Məhəmməd Qul tatar bəylərini ümumi düşməne qarşı bir araya gətirə bil-mədiklərindən ruslara məğlub olurlar.

Kuçum xan-Yermak qarşıdurması qızışır...

1581-ci il sentyabrın 1-də Yermakın qoşunları Taqil, Tura, Tobol çayları ilə aşağı enərək Kuçuma tabe olan yerli bəyləri məğlub edir və 1582-ci ilin sentyabrında Sibir xanlığının içərilərinə soxulur. 1582-ci il oktyabrın sonunda İrtişdəki Çuvaş şəhərciyi yaxınlığındakı döyüşdə Yermak Kuçumun əsas qüvvələrini məğlub edir, oktyabrın 26-da Sibir xanlığının paytaxtı Qaşlıq işğal olunur. Dekabr ayında isə ruslar İrtişin qolu Vaqay çayında Kuçumun oğlu Məhəmməd Qulu məğlub edərək onu əsir götürür.

Sonrakı illərdə Yermakın dəstəsi İrtiş və Ob çayları boyu bir çox rayonları işğal edir. Bu dövrdə Yermakın başçılığı ilə rusların hücumları ara vermir. Kuçum xan və qardaşı Məhəmməd Qul tatar bəylərini ümumi düşməne qarşı bir araya gətirə bilmədiklərindən ruslara məğlub olarsa da, sonra qüvvələri artırıb yenidən hücumə keçirlər. İvan Qrozni Yermakın köməyinə 500 nəfər atıcı əsgər göndərir. 1585-ci il avqustun 6-da Kuçumun təxminən 1000 nəfərlik dəstəsi qəflətən Yermakın dəstəsinə hücum edir, ağır zirehli kazakların bir çoxu, o cümlədən Yermak çayda batır. Bundan sonra rusların bir hissəsi Sibirdən qaçmağa məcbur olur, ancaq bu, müvəqqəti hal idi.

1579-1585-ci illərdə Yermakın başçılığı ilə Kuçum xana qarşı təşkil olunan yürüşlərin məqsədi Sibirə işğal edib rus dövlətinə qatmaq və ruslaşdırmaqdan ibarət olub. Məhz bu müharibələr Sibir xanlığının dağılmasına və Sibirin ruslar tərəfindən kolonizasiyasına gətirib çıxarıb.

Çar Rusiyanının yeritdiyi məqsədyönlü siyasət nəticəsində XVI-XVIII əsrlərdə Rusiyanın Avropa hissəsindən Sibirə köçürülən rusların sayı sürətlə artır. Sibirin zəngin xəz-dərisi rus məmurlar və tacirləri bu ərazilərə cəlb edib. Xarici bazarlarda xəz yüksək qiymətə satılırdığından məmurlar türkləri vergini xəzlə verməyə məcbur ediblər. Ruslar əhalini aldatmaqla, bir çox hallarda zorakılıqla çoxlu xəz toplayıblar.

2025-ci ilin iyun ayında Rusiyanın Qərbi Sibir düzənliyində yerləşən Xənti-Man-siyask Muxtar Dairəsinin (XMMD) Dumasında təmsil olunan azərbaycanlı deputat Xəlid Tağızadə Dairənin Dumasında miqrantlarla bağlı məsələ müzakirə olunarkən bildirib ki, Yuqra və Tümen vilayətinin bir hissəsi tarixi baxımdan Sibir xanlığına

məxsus olub və sonuncu hökmdarlardan olan Kuçum xan Buxara xanlığına mənsub özbək Şeybanilər sülaləsinə mənsub bir hökmdar idi. Bu səbəbdən bəzi miqrantların bölgəyə "öz tarixi torpaqları" kimi gəlməsi anlaşılandır.

Deputatın çıxışı həm XMMD-də, həm də ictimaiyyət arasında və Federal səviyyədə sərt tənqidlə qarşılanıb, deputatı üzr istəməyə məcbur ediblər.

Bununla belə, deputat qətiyyənlə yanılmayıb, o torpaqlar Sibir xanlığının əraziləri olub. Bir vaxtlar Şeybanilərin at oynatdıqları torpaqlara, yəni ulu babalarının tor-

Hökmdarları:

Taybuqa, On xanın oğlu, 1220-ci il
Qaranbəy xan, 1359-1375
Toxtamış xan, 1396-1406
Çökra xan, 1407-1413
Dövlət Şeyx oğlan xan, 1413-1420
Hacı Məhəmməd xan, 1420-1428
Əbülxeyr xan, 1428-1468
İpək xan, 1468-1495
Mamuk xan, 1495-1496
Ağalak xan, 1496-1504
Əhməd ben Mamuk xan, 1504
Külük Sultan, İpək xanın oğlu, 1505-1530

tatarları kimi də adlandırırlar. Kakas vilayətinin ərazisi 61.569 kv. km-dir, mərkəzi Abakan şəhəridir. Əhalisi təxminən 600 min nəfərə yaxındır ki, bunun da təxminən iki yüz mini Xakas türkləridir. Xakasiya ərazisindən dünyanın ən böyük çaylarından biri olan Yenisey (Kim Suyu) çayı keçir. Xakas türklərinin Saqay və Qırğız adlı iki mühüm qolu var. Ruslar xakasların ərazisini işğal edən zaman onlar saqay, kaçın, qızıl, şor, kaybal və belt tayfa birləşməsindən ibarət olublar.

Altaylar

1991-ci ildə Rusiya qədim türk yurdu olan Altayı iki yerə parçalayıb, Altay Respublikası və Dağlıq Altay vilayəti yaradıb, 1992-ci ilin may ayından bu iki qurumun əsasında Altay Respublikası təşkil edilib.

Altay Respublikasının mərkəzi Qorno Altaysk şəhəri, əhalisi təqribən 210 min nəfər, ərazisi 93 min kv. km-dir. Altay Türklərinə əvvəllər Oyrotlar da deyilib.

Türk dilinin bugünkü Altay ləhcəsi uyğur, xakas, qırğız, qaraqay-balkar ləhcələri ilə çox yaxındır. Bu gün altaylılar Altay Respublikasında, Kemerovo vilayətində, Monqolustanda və Çinin Sintszyan-Uyğur Muxtar Respublikasında yaşayırlar. Respublikanın 57 faizini ruslar, təxminən 37 faizini Altay türkləri, təxminən 7 faizini qazaxlar, teleginlər, tubalar, kumandinlər, çelkanlar, ukraynalılar və almanlar təşkil edir.

Şorlar

Şorlar Altay xalqları türk qrupunun hun qoluna mənsub xalqdır, dini şamanizm olub, rusların təsiri nəticəsində xristianlığı qəbul edənlər də az deyil, dilləri şor dilidir. Özlərini şor (şor kiji, şor adamı, şor kişisi, həmçinin, tatar kiji, tatar kişisi, tatar adamı) adlandırırlar. Cənubi Sibir, Kemerovo vilayətinin cənubundakı Dağlıq Şoriya ərazisində, Tom, Kondoma və Mrassa çayların hövzələrində yaşayırlar. Bu ərazilərdə təxminən 14 min şor yaşadığı haqqında məlumat var.

Şor dilinin ilk əlifbası 1885-ci ildə Qazanda çap edilib, Şor əlifbasında 38 hərf var. Ana dilində danışanların sayı azdır, onlar məktəbdə rus dilində oxumağa məcburdur. Şor dili sıradan çıxarılmaq üzrədir. Şorlar elə bizim kimi bığağa pıçaq, suya suu deyirlər.

Dolğanlar

2002-ci il əhalinin siyahıya alınmasına görə Rusiyada 7,261 dolğan yaşayır. Onların təxminən 6 min nəfəri Krasnoyarsk diyarının Taymır Dolğan-Nenetsk rayonunda, qalan hissəsi isə digər bölgələrdə qərar tuturub. Dolğan dili türk dilləri ailəsinin Sibir qrupuna daxildir və xüsusiyyətlərinə görə saxa (yakut) dilinə ən yaxın dildir və dolğan dili Norilskiy, Pasinskiy, Avamskiy, Xatanqskiy və Popiqayskiy ləhcələrindən ibarətdir. 20-ci əsrə qədər Sibirdə əsasən köçəri həyat sürüblər, ovçuluqla məşğul olublar. Dolğanlar Saxada (Yakutiya) yaşayan saxalarla (yakutlarla) çox yaxın qohumluq əlaqəsi olan bir xalqdır. Dolğanlar indi özlərinə Saxa və ya yakut da deyirlər. Dolğanların əksəriyyəti rusların təsiri ilə xristianlığı qəbul edib, rus pravoslav kilsəsinə gedirlər. Dolğan dilindəki ilk seir kitabı 1973-cü ildə nəşr olunan, dolğan əsilli sovet şairəsi Oqdo Aksyonovanın "Barak-san" kitabıdır.

Barabinlər

Tatarların bir qolu kimi tanınan barabinlərin dili tatar dilinə çox yaxındır. Bu kiçik türk xalqının ümumi sayı bəlli deyil. Tobolsk, Tümen, Tomsk bölgəsində yaşayırlar.

Sibir buxaralıları

Bu bölgədə Sibir buxaralıları deyilən bir Türk boyu da var ki, sayları 100 min nəfərə yaxındır. Vaxtilə Buxaradan bu torpaqlara köçən cığatay türklərinin törəmələridir.

Sibirdə yaşayan türklər əsasən orta əsrlərdə bu ərazidə yaşayan Türk boyları–Peçenq və Qıpçaq dillərinə yaxın bir şivədə–Qazan türkcəsi və ya tatar dilində danışırlar. Bu şivəyə tatarlarla yanaşı Başqırd, Noqay və Miser ağızları və ya Altay şivəsi də daxildir. Bu şivədə həm də Qərbi Sibirdə İrtiş, Tura, Tobol və Tumlul çayları ətrafında yaşayan türklər danışırlar.

Qulu KƏNGƏRLİ,
XQ-nin Türkünstan üzrə xüsusi müxbiri

Daşkənd

Tuvalılar

Tuvalıların yaşadıkları bölgəyə tarixən Tannu-Tuva, danışdıqları dilə Soyoncea və ya Uranxayca deyilib. Bu gün tuvalılar qədim türk dilinin bir şivəsində ünsiyyət saxlayırlar ki, digər türk xalqları bu dili anlamır. Tuvalıların Karaqas və ya Tofa deyilən bir boyu da var. Tuva Respublikasının mərkəzi Kızıl şəhəri, ərazisi 1.750.500 kv. km-dir. Əhalisi təqribən 500 min nəfərdir ki, bunun da təxminən 300 min nəfəri Tuva türkləri, qalanları isə rus, xakas, ukraynalı və digər xalqlardır. 1990-cı illərdən bəri Tuva türkləri siyasi fəaliyyətə başlayaraq öz ölkələrindən rusları çıxarmaşağa çalışıblar. Tuva Respublikası ərazisinin yarısı məşəlikdir, bu torpaqlar təbii sərvətlərlə çox zəngindir.

Saxa Respublikası (Yakutiya) Rusiyanın ən böyük ərazisinə malikdir. Mərkəzi Yakutsk şəhəri, ümumi sahəsi 3.084.000 kv. km-dir. Əhalisi 1 milyon nəfərə yaxındır.

Saxa Respublikası müstəqil dövlət olsaydı, ərazisinə görə dünyada yeddinci, Türk dünyasında isə ən böyük dövlət olardı. Ərazisi Rusiyanın 18 faizini təşkil edir.

Əhalisinin çoxu ruslardır. Yakut və ruslardan başqa ölkədə tatarlar, ukraynalılar və digər xalqlar yaşayır. Ərazisindən Anabar, Olenek, Lena, Yana, İndiqirka və Kolonna çayları axır. Qışı çox uzun çəkir, 220 gündür. Ölkənin beşdə dörd hissəsi məşəlikdir. Ölkədə soyuqadavamlı ren maralları və at yetişdirilir. Kürk hazırlamaq üçün heyvanlar ovlanılır. Şimal yarımküresində ən aşağı minimum temperatur respublikanın Oymyakon ulusunda (-71°C) qeydə alınıb.

Əhali baliqçılıqla da məşğul olur. Zəngin yeraltı sərvətlərə malikdir. Ölkədə xeyli qızıl, almaz yataqları var. Bundan əlavə, qurğuşun, sink, volfram və molibden çıxarılır. Ölkədə çox zəngin kömür ehtiyatları var.

Xakaslar

Xakaslar türk boyu olub Cənub-Şərqi Sibirdə – Xakasiya vilayətində yaşayırlar. Xakaslar özlərini Abakan türkləri, Yenisey qırğızları, Minusinsk tatarları və ya Abakan

Zemfira Məhərrəmli – 70

İstedadın və zəhmətin söz ucalığı

Şəhərdə o gün ilıq bir payız havası vardı. Gündüz saat 14.00-da Azərbaycan Mətbuat Şurasında (MŞ) istedadlı publisist, yazıçı Zemfira Məhərrəmliyin 2 yeni kitabının təqdimat mərasimi olacaqdı. O da böli idi ki, xanımın yubileyi də bu ərəfələrə təsadüf edir. Zemfira xanım vaxtilə bir kursda oxuduğu tələbə yoldaşlarından bir neçəsini, eləcə də Əməkdar jurnalist Bəyalı Rzayevi və bu yazının müəllifini də tədbirə dəvət etmişdi. “Qardaşlarım, gəlsəniz, çox şad olaram” – demişdi.

Getməyə bilməzdik, ona görə ki, aramızda dərin xətir-hörmət var. Həmin gün Bəyalı müəllimlə vədələşib “Səhil bağı”nda görüşdük. Vaxt darlığı artıq sıxırdı, geyimləmək üçün taksisi sifariş etdik, beləcə, özümüzü lazımı ünvana yetirdik. İkinci mərtəbədəki zalda enli və uzun masanın arxasında çox sayda xanım yazıçı və jurnalist əyləşib toplantının başlamasını gözləyirdi. Tanınmış kişi qələm əhlindən də bir neçə nəfər burada idi. Masanın üstündə və divar boyu gül dəstələri düzülmüşdü. Televiziya kanallarının ölkənin çağdaş informasiya məkanında dominantlığı burada da hiss olunurdu. Biz salona daxil olan-da Zemfira xanım hansısa telekanala mü-sahibə verirdi. Eşitdim ki, bir neçə “media kapitani”nin də kamera arxasında yubilyar barədə öz ürək sözlərini deməsi planlaşdırılıb. Nəhayət, rəyasət heyəti masada öz yerini tutdu və yubilyarın zaldakılara min-nətdarlıq ifadə baxışları altında təqdimat başladı.

MŞ-in sədri Rəşad Məcid toplantını açaraq əvvəlcə iştirakçılara “səbəbkar”ın həyat və yaradıcılıq yolu barədə 10 dəqiqəlik filmi izləməyi təklif etdi. Filmin nümayişindən sonra Rəşad müəllim, “Xalq qəzeti”nin baş redaktoru Əflatun Amaşov, tanınmış jurnalistlər Tahir Aydınovlu, Şəraf Cəlili, Şəmsiyyə Karimova, Əntiqə Qonaq, Ənvər Məşədiyev və digərləri Zemfira Məhərrəmliyin az qala yarım əsrə yaxın müddətdə mətbu sərə verdiyi töhfələrdən söz edərlər.

Çıxış etmək, ürək sözlərini dilə gətirmək istəyənlər çox idi, toplantı isə vaxt etibarilə uzanırdı. Redaksiyaya qayıtmalı, növbəti yazını katibliyə təhvil verməli idim. Bəyalı Rzayevin də səhhəti ilə bağlı vaxtı məhdud idi. Beləcə, təxminən saat yarımdan sonra toplantını tərk etməli olduq. Sözlün düzü, bura gəlməzdən əvvəl yubilyarlarla bağlı çıxış edəcəyimi düşündürdüm. Ürayımda bəzi uzun-uzadı danışanları qınamayıb, vəziyyətdən çıxış yolu kimi, arzu və düşüncələrimi yazıya alacağımı qətd etdim. Öziz oxucu, beləcə, sizə təqdim etdiyim qeydlərim meydana gəldi.

...Çıxış etsəydim, deyəcəkdik ki, MŞ-nin binası taksisi sürücülərinin dediyi kimi, bir qədər “naqolay” yerdə yerləşsə də, dostum Bəyalı Rzayevin də səhhəti ilə bağlı vaxtı məhdud idi. Beləcə, təxminən saat yarımdan sonra toplantını tərk etməli olduq. Sözlün düzü, bura gəlməzdən əvvəl yubilyarlarla bağlı çıxış edəcəyimi düşündürdüm. Ürayımda bəzi uzun-uzadı danışanları qınamayıb, vəziyyətdən çıxış yolu kimi, arzu və düşüncələrimi yazıya alacağımı qətd etdim. Öziz oxucu, beləcə, sizə təqdim etdiyim qeydlərim meydana gəldi.

...Çıxış etsəydim, deyəcəkdik ki, MŞ-nin binası taksisi sürücülərinin dediyi kimi, bir qədər “naqolay” yerdə yerləşsə də, dostum Bəyalı Rzayevin də səhhəti ilə bağlı vaxtı məhdud idi. Beləcə, təxminən saat yarımdan sonra toplantını tərk etməli olduq. Sözlün düzü, bura gəlməzdən əvvəl yubilyarlarla bağlı çıxış edəcəyimi düşündürdüm. Ürayımda bəzi uzun-uzadı danışanları qınamayıb, vəziyyətdən çıxış yolu kimi, arzu və düşüncələrimi yazıya alacağımı qətd etdim. Öziz oxucu, beləcə, sizə təqdim etdiyim qeydlərim meydana gəldi.

Amma vaxt keçdi, vadə dolandı, ələhər-rət zaman, böyük Sabir demişkən, “yağ yağ üstə yığıldı, ayrılan ayrılanı etdi”. Tələbə yoldaşlarımız arasında karyerasını öz istedadı və halal zəhməti ilə ilk qurancılardan biri oldu Zemfira Məhərrəmli! 1973-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (hazırkı BDU) jurnalistika fakültəsinin əyani şöbəsinə daxil olanda onun nə “adamı” vardı, nə də “dayısı”. Amma ağı, zəkası, tərbiyəsi, gözəl ürəyi vardı. İndi artıq ölkənin adlı-sanlı, sayılıb-seçilən xanım jurnalistlərindən, yazıçı-publisistlərindən biridir.

Zemfira xanımın uğurlarına onun bir tələbə yoldaşı kimi hər zaman sevinmişəm. Ona görə ki, o, sadəliyi, əxlaqı ilə jurnalist peşəsinə daim hörmət gətirib, adını, şəxsiyyəti qoruyub, peşəkar və layəqətli qələm sahibi olduğunu sübut edib. Zemfira xanım gözütox, təmənnaşız şəxsiyyətlərdəndir. Yeganə gözəlliyi haqqında yazdığı, haqlarını müdafiə etdiyi insanlardan qurucu “sağ olun, yaxşı yazmışınız” sözləridir. Mənə elə gəlir ki, o, ürəkdən deyilən “sağolları”

ən çox eşidən jurnalistlərdəndir.

Yadımdadır, gənc, yazıb-yaratmaq enerjisi aşıb-daşan Zemfira 1978-ci ildə universiteti bitirib “Azərbaycan” nəşriyyatında 7-ci mərtəbədə yerləşən “Bakı” axtam qəzetində müxbir kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdı. “Bakı” qəzetindən bir mərtəbə aşağıda ədəbi işçisi olduğum, rus dilində nəşr olunan “Bakinskiy rabochiy” qəzetinin redaksiyası yerləşirdi. Bəyalı Rzayevin şöbə müdiri vəzifəsində çalışdığı “Azərbaycan gəncləri” qəzeti isə nəşriyyatın 8-ci mərtəbəsində yerləşirdi.

Biz Zemfira ilə o dövrdə nəşriyyatın mərtəbələrində, lift və pilləkənlərdə, demək olar ki, hər gün rastlaşırdıq, çox vaxt hətta 2-3 kəlmə söhbət etməyə belə macal tapmırıq. Amma hər dəfə yanımdan ötürüb keçərkən Zemfiranın dilindən səslənən “Məsəim, qardaşım, necəsən?” kəlmələri bu gün də qulaqlarımda xoş əks-səda verir. Bu, 3 sözdən ibarət kəlmə gənc Azərbaycan xanımının öz tələbə yoldaşı və həmkarına qarşı sözlə ifadə olunmayacaq saf, səmimi duyğuları əks olunurdu. Bəyalı Rzayev ilə söhbətlərimdə məlum olurdu ki, Zemfira eyni diqqət və qayğıni ondan da heç vaxt əsirgəməyib. Halbuki güclü cinsə mənsub olaraq biz ona daha çox diqqət və qayğı göstərməli idik.

Bəlkə də Yer kürəsinin heç yerində Vətənimizin qız-gəlinlərinin dillərindən səslənən “qardaşım” ifadəsi qədər məhrəm söz eşidilmir. Zemfira xanımın “qardaşım”ı mənə və Bəyalı Rzayevə ən yüksək mükafatlar qədər əzizdir. O, bu sözü hər kəsə demirdi, yalnız layiq bildiyi və əxlaqına hörmət etdiyi insanlara işlədirdi. Ona görə də yaxından tanıdığım bütün layəqətli insanlar onun xətrini həmişə çox istəyiblər. Bu, bu gün də belədir, sabah da belə olacaq!

...1980-ci illərin sonlarında Azərbaycan xalqının taleyində ağır günlər başlanmışdı. Xain qonşularımız yenidən özlərinin uydurduqları sərəm xəyallara uyaraq doğma Qarabağımızın guya onların babalarına məxsus olduğunu iddia edirdilər. Kremldə həylərə açıq və gizli şəkildə həyan dururdu. Ermənilərin sərhədlərimizdə törətdikləri qanlı təxribatlar ağır müharibəyə çevrilmişdi. İgid, qeyrətli oğullarımız cəbhədə ölüm-dirim savaşına qalxmışdılar. O illərdə torpaqlaqlarımızı qorumaq üçün könüllü silaha sarılanlar arasında çox sayda mərd, qeyrətli qızlarımız da vardı.

Gənc jurnalist xanım, özü də 2 qız övladının anası Zemfira Məhərrəmli həmin ağır günlərdə vaxtaşırı döyüş bölgəsinə gedir, orada döyüşən qızların hünər və şücaətləri barədə reportaj, qəçerklər yazaraq “Bakı” axtam qəzetinin səhifələrində dərc etdirirdi. Onun bu fədakarlığı Azərbaycan jurnalistikasının tarixində parlaq səhifə kimi qalacaq. Tezliklə, Zemfira xanımın imzası ilə “Döyüş qızları gedir” kitabı nəşr olundu və bir çox dillərə tərcümə edilərək bütün

dünyaya yayıldı.

Hərbçi-jurnalistin Qarabağda döyüşən qızları könüllü olaraq ağ gəlinlik libaslarını əsgər şineli ilə əvəz edən mərd, qeyrətli, əxlaqlı gənc Azərbaycan xanımları idilər. Onların səsi, soracağı barıt qoxulu səngərlərdən gəlirdi. Zemfira xanım onların hər birinin cəsərat və şücaətlərini sonsuz məhəbbətlə təsvir və vəsf edibdir! Eşq olsun belə bir qeyrətli qələm sahibinə!

...Məni həyatımın yeniyetməlik illərində zərif bir otun, ya bir çiçəyin asfaltı, qayaları dəşərək boy atıb böyüməsi çox təəccübləndirirdi. Bu möcüzənin necə baş verdiyini bilmək istəyirdim. Orta məktəbdə mənə biologiyadan dərs deyən Cəlil Tahirov bunu belə izah etmişdi ki, həmin otların, çiçəklərin nüvələrində atom və molekulların hərəkət tezliyi daş və qayalarda olduğundan, bəlkə də, min, milyon dəfə çoxdur. Ona görə də ilk baxışda belə bir ağlaşmaz təbiət hadisəsi baş verir.

Bu misali çəkməkdə məqsədim var. Düşünürəm ki, Zemfira Məhərrəmliyin son illər qəzetçilikdən yazıçılığa, böyük ədəbiyyata keçid etməsi onun fitrətindəki bitib-tükənməyən yazıb-yaratmaq enerjisindən xəbər verir. O, hekayə, povest və romanlarında insan psixologiyasının ən dərin qatlarına səyahət etməklə, oxuculara həyatda yaxşılığın, cəmərdliyin, ədalətin yüksək insani məziyyətlər olduğunu bədihi həqiqətlər vasitəsilə bir daha göstərmək istəyir. Yazıları ilə insanları düz, halal və mənaəviyyətli olmağa səsləyir. Müəllifin niyyəti xoş, yazılarının təhkiyəsi gözəldir, dili oxunaqlıdır.

Bugünümüzdən artıq xeyli uzaqda görən BDU-nun jurnalistika fakültəsinin tələbələri olduğumuz illərə boylananda, tələbə dostlarımızın arasında kimin hansı məqama yüksələcəyini təsəvvür etmək heç

Sumqayıtda kitab bayramı

Yağışlı-çiskinli bir gün olsa da, Sumqayıtda növbəti – V Kitab Sərgisinin qələbəliyi vardı. Möhtəşəm “Kimyaçı” mədəniyyət sarayının geniş foyesi Azərbaycan Nəşriyyatları Assosiasiyasının (ANİB) üzvü olan 30-a qədər nəşriyyatın çeşidli çap məhsullarının alıcılara təqdim edildiyi bölmələrlə bəzədilmişdi.

Artıq ənənəyə çevrilmiş kitab bayramı Mədəniyyət Nazirliyinin və Sumqayıt Şəhər İcra Hakimiyyətinin ANİB-lə birgə təşkilatçılığı ilə düzənlənmişdi. Məqsədi kitabın, mütaliənin önəmini bir daha qabartmaq olan sərgiyə çoxsaylı ziyarətçilər gəlmişdilər. Biz də bayramın açılış gününün qonağı idik.

Sərgi ilə ilk tanışlıq anında gördüklərimiz bizə dahi Nizami Gəncəvinin məşhur misralarını xatırladı:

**Dünyada nə qədər kitab var belə
Çalışıb əlləşib gətirdim ələ.
Oxudum, oxudum, sonra da vardım,
Hər gizli xəznədən bir dürr çıxardım.**

Qeyd edək ki, Azərbaycan Nəşriyyatları Assosiasiyası 5 il öncə ölkənin aparıcı və gənc nəşrlərinin iştirakı ilə təsis olunan kitabı ölkə boyu yaymaq, şəhər və rayonlarımızın sakinlərini kitabla yaxın ünsiyyətə cəlb etmək məramı əsas götürülüb. ANİB-in 1-ci sərgisi də elə Sumqayıt şəhərində baş tutub. O vaxt ilk sınaq uğurlu olub və ANİB sərgi məşəlini bölgə-bölgə gəzdirib – Gəncədə, Naxçıvanda, Lənkərandə, Mingəçevirdə, Qubada, eləcə də paytaxtımızda bir çox sərgilər keçirib. Bu isə o deməkdir ki, yüz minlərlə insan məhz bu sərgilər vasitəsilə kitabla görüşərək, biliyini, zövqünü, zəka işığını daha da artırır.

Budəfəki sərginin dəstəkçiləri BP və onun tərəfdaşları, eyni zamanda, Sumqayıtın tanınmış şirniyyat brendi olan “Suffile” şirkətidir. Açılış mərasimindən əvvəl Sumqayıt şəhərlərinin yaradıcılıq nümunələrinin səsləndirildiyi “Poeziya saati” və “Uşaq ədəbiyyatı” adlı panellər keçirildi.

“Poeziya saati” Səid Rüstəmov adına 3 nömrəli Sumqayıt İncəsənət Məktəbi şagirdlərinin səsləndirdikləri musiqi sədaları ilə açıldı. AYB-nin bölmə rəhbəri, Sumqayıt Poeziya Evinin direktoru İbrahim İl-yaslı və yaradıcılıq təşkilatının Sumqayıt bölməsinin rəhbəri Gülnarə Cəmaləddin mərasimə xeyir-dua verdilər. Qeyd edildi ki, gənclik şəhəri ölkəmizin qaynar ədəbi mühiti olan məkanlardandır və buradan bir çox istedadlı, ünlü qələm sahibi pərvəzlə-nib.

Sonra söz Sumqayıtda yaşayıb-yaradan şəirlərə verildi. Ləlipar Cəmişqızı, İlhamə Müslümova, Əli Nəcəfxanlı, İlqar

Mənavi zənginliyə çağırış

Mənavi zənginliyə çağırış

Yağışlı-çiskinli bir gün olsa da, Sumqayıtda növbəti – V Kitab Sərgisinin qələbəliyi vardı. Möhtəşəm “Kimyaçı” mədəniyyət sarayının geniş foyesi Azərbaycan Nəşriyyatları Assosiasiyasının (ANİB) üzvü olan 30-a qədər nəşriyyatın çeşidli çap məhsullarının alıcılara təqdim edildiyi bölmələrlə bəzədilmişdi.

Həbibbi, Süleyman Sərraf, Hikmət Fərzəli, Polad İbrahimovlu, Elvin İntiqamovlu və Qubadan gəlmiş şair Cabir Albantürk yeni şeirlərini oxudular. Duyğu və düşüncələrin əlvan poetik izharını dinləyicilər döndənə alqışladılar.

Abşeron-Xızı Regional Mədəniyyət İdarəsi rəisinin müavini Həsərat Şəhili oxuculara yaradıcılıq hesabı verən şəirlərə və onları maraqla dinləyən şeirsevərlərə minnətdarlıq etdi, hiss olunmadan ötən “Poeziya saati”ndə bədi ədəbiyyata könül verən auditoriya üçün V Kitab Sərgisində böyük seçim imkanı olduğunu xatırladı.

“Uşaq ədəbiyyatı” paneli də iştirakçılara xoş təsir bağışladı və ardınca sərginin açılış mərasimi gerçəkləşdi. Azərbaycan Nəşriyyatları Assosiasiyası İctimai Birliyi İdarə Heyətinin sədri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Şəmil Sadiq növbəti kitab bayramı münasibətilə nəşrləri, oxucuları təbrik etdi, 3 gün davam edəcək sərginin iştirakçılara uğurlar arzuladı. Milli Məclisin deputatı Mehriban Vəliyeva, Prezidentin fərdi təqaüddüşü, şair Ofelya Babayeva və xarici ölkələrdən gələn qonaqlar çıxış edərək belə tədbirlərin keçirilməsinin əhəmiyyətini vurğuladılar. Çıxışlarda əminlik ifadə olundu ki, bu bayram da əhalinin kitaboxuma mədəniyyətinin yüksəlməsinə vasilə olacaq.

Sərgidə hər yaşda oxucunun marağını təmin edə biləcək hər janrdə kitabların, klassik və müasir əsərlərin xüsusi endirimlərlə təklif edildiyi bildirildi. Kitab bayramında məşhur yazıçılarla keçiriləcək görüşlərin və imza günlərinin də anonsu

verildi. Eyni zamanda, sərgi ilə əlaqədar minlərlə məktəbliyə paylanılan “Kitab Daxılı”nın çapında zəhmətinə görə “Zaka Print” nəşriyyatına, daxılıların paylanılmasına dəstək göstərmiş “RM” və “Landau” nəşriyyatına, “Hədəf” kurslarına, “Manifest Kitab Evi”nə, eləcə də “Parlaq İmzalar” nəşriyyatının kollektivinə minnətdarlıq ifadə edildi.

Müəlliflərlə oxucuların, nəşrlərlə alıcıların birbaşa ünsiyyətini təmin edən sərginin zəngin proqramlı ilk günü, beləcə, hər kəsə xoş təəssürat yaratdı.

**Ə.DOSTƏLİ
XQ**

Robot göz əməliyyatı aparıb

Kaliforniya Universitetinin alimləri tərəfindən hazırlanmış robotlaşdırılmış sistem dünyada ilk dəfə olaraq insanda kataraktın robot vasitəsilə götürülməsi əməliyyatını həyata keçirib və bu, mikrodəqiqliklə göz cərrahiyyəsində yeni bir dövrün başlanğıcı kimi qiymətləndirilir. “Horizon Surgical Systems” şirkətinin əldə etdiyi bu nailiyyət planetdə ən çox icra olunan cərrahi əməliyyatlardan birini dəyişə bilər.

İlk klinik tədqiqat çərçivəsində 10 xəstə heç bir ağrılaşma olmadan robotlaşdırılmış əməliyyatdan uğurla keçib. Əməliyyatlar həkimlər Uday Devqan və David Losano Hiral tərəfindən Polaris platformasından istifadə olunaraq icra edilib. Cərrahlar əməliyyat otağında yerləşən “kabinə”dən robota nəzarət ediblər.

“Horizon Surgical Systems” 2021-ci ildə

universitetin dörd müəllimi tərəfindən yaradılıb və şirkətin bir çox əməkdaşı onların keçmiş aspirantlarıdır. Tədqiqatçıların alətini 0,053 millimetr dəqiqliklə işlədiyini bildiriblər ki, bu da sistemin əməliyyatın ən həssas mərhələlərini təhlükəsiz şəkildə yerinə yetirmək potensialını təsdiqləyir.

XQ

**Məsəim ABDULLAYEV
XQ**

Qayıdışın addımları

Daşbulaq – daşı da, bulağı da sevinən kənd

Xocalının bu cənnət məkanına həyat yenidən qayıdıb

İki tərəfdən ağaclarla əhatələnmiş rahat, asfalt yolla Daşbulağa yaxınlaşdıqca, Xocalı faciəsinin ürək dağlayan dəhşətli kadrları gözlərim önündən keçir. Və o görüntülərdən birində jurnalistin “haradan gəlmisən” sualına titrək səslə “Daşbulaqdan” cavabını verən balaca qızcığazı – Ləfxanımı xatırlayıram.

Qürurla düşünürəm ki, çoxumuzun məhz məsum çöhrəsində qorxu və tələş donmuş Ləfxanım sayəsində tanıdığımız Daşbulaq daha illərlə qaysaq bağlamayan yaralarımızın, dərdlərimizin adlarından biri deyil, qəhrəman oğulların azadlığına qovuşdurduğu torpaqlarımıza həyatın yenidən qayıdışının, dirçələnin yurd yerlərimizin növbəti ünvanıdır. İndi Xocalının daşı-qayası, dağı-dərəsi, güllü-çiçəyi, insanları kimi saf, can dərmanı suları, bulaqları sevinən bu cənnət məkanı illərlə həsrətini çəkən doğma, əzəl sakinlərinə, əsl sahiblərinə qovuşmağın sevincini, xoşbəxtliyini yaşayır...

“Mən səni sevirəm, Daşbulaq”

Rəşadətli ordumuzun ilahi ədaləti bərqərar etməsi sayəsində Daşbulağın sakinləri kimi, tarixi adı da geri qayıdıb. Çünki ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən Vətən müharibəsinə, Qarabağda separatçı rejimə qarşı keçirilmiş antiterror tədbirlərinə qədər kənd mənfur düşmənlər tərəfindən Astxaşen adlandırılırdı. Bu eybəcər ad çoxdan cəhənnəmə gedib. Ermənilərin həmin dövrlərdə törətdikləri cinayətlərin, vəhşiliklərin izləri isə Daşbulaqda hələ də qalır.

Kəndin girişindəki bulağı keçər-keçməz asfalt yolun bir hissəsini mişar daşlarının döşəndiyi yol əvəzləyir. Bu daşlar işğal zamanı erməni vandalları tərəfindən azərbaycanlılara məxsus evlərdən azərbaycanlı əsirlərə təkdürülərək buraya gətirilib, çoxlarının sədiyi bolli olmayan həmin əsirlər düşmənin min-bir işgəncəsi altında daşları bu yola döşəməli olublar...

Xoş, günəşli bir payız günündə Daşbulaq bizi xoş əhval-ruhiliyyə və kəndin mərkəzində yerləşdirilmiş “I love you Daşbulaq” yazısı ilə qarşılayır. Bu yazı artıq bir neçə aydır öz doğma ata-baba yurdlarına qayıtmış sakinlərin Daşbulağa olan sonsuz sevgilərini ifadə edir. Girişdəki kiçik parkda dalğalanan müqəddəs üçrəngli bayrağımızı da həyəcan-sız seyr etmək mümkündür deyil. Kənddə əməli-başlı canlanma hiss olunur. Təzə təmir edilmiş evlərin həyətlərindən torpaqda işləyən, qapı-bacasını sahmana salanların səs-küyləri eşidilir, küçələrdən tez-tez maşınlar süttüyür.

Böyük Qayıdışla yeni dövrü başlayan Daşbulağa gelişimin əsas səbəbi olan ünvana baş çəkməzdən əvvəl bir cüt qoltuğağacına söykənərək yavaş-yavaş mərkəzə doğru irəliləyən kənd sakini ilə həmsöhbət olmağa çalışıram. Çalışmam ona görə ki, 66 yaşlı Vahid Əliyev sözün əsl mənasında yaşadığı acı günlərdən sonra ata yurduna qayıtmağın bəxş etdiyi xoşbəxtlik duyğularını sözlə ifadə etməkdə çətinlik çəkir. Daşbulağa köçdüüyü heç bir ay deyil. Evində yaradılan şəraitlə maraqlanıram, razılıqla “har şey yaxşıdır” deyir. Bir də deyir ki, sağ olsun Prezidentimiz, bizi kəndimizə, keçmişimizə, gələcəyimizə qovuşdurdu!

Qapıdakı həmin avtomobil, “Alişa”, Məzahiruçan qaya...

Daşbulaqda qapısını döydüyüm evin sahibini – Məzahiri neçə illərdir tanıyıram, dostluğumuz var. Məcburi köçkünlük illərində dəfələrlə Bakıda görüşmüşdük, dərdləşmişdik. Həyətdə dayanan avtomobili də mənəndən alıb. O zaman nə vaxtsa Xocalıda, Daşbulaqda qarşılaşacağımızla bağlı sadəcə xəyallar, arzular qura bilirdik. Bu günə həmin arzularımız reallığa çevrilib.

Üstəlik, acılı-şirini xatirələrimi oyadan avtomobil də azad Qarabağımızda qarşımda dayanıb. Ona görə də, bu ani jurnalist so-

yucqanlılığı ilə yaşamaq mənim üçün asan deyil. Ən əsası, Daşbulağın ilk sakinlərindən olan Məzahir Novruzovun yaşadığı bu evə 2025-ci il sentyabrın 12-də Müzəffər Ali Baş Komandanımız, Prezident İlham Əliyev şəxsən baş çəkib, ailə üzvləri ilə söhbət edib, onlar üçün yaradılmış şəraitlə maraqlanıb.

...Həyətdə təmizlik işləri aparan, ağaclarla qulluq edən ailə üzvləri gelişimlə işlərini dayandırır. Səmini görüşdən sonra yarlı-yarışıqlı evin geniş eynanında oturub söhbətə başlamaq istəyirik ki, özünü darta-darta gəlib küncdəki rahat yerində uzanan pişik diqqətimizi çəkir. Əvvəllər evdə heyvan saxlamadıqlarını bildiyim üçün təəccüblə “sizindir?” - deyə soruşuram. Cavab verirlər ki, Daşbulağa gələndən gündən bu pişik də kəsdirib qapılarını, heç yera getməyib. Onlar da adını “Alişa” qoyduqları pişiyə sahib çıxırlar. Yeməyini verib, qulluq edib saxlayırlar.

1989-cu ildə, 12 yaşı olanda tərک etməyə məcbur olduğum Daşbulağa indiki anası, həyat yoldaşı və 3 övladı ilə qayıtmış Məzahir söhbət əsasında uşaqlığından yadında qalanları, kəndlə bağlı xatirələrini bölüşür. Deyir, ilk gelişimə övladlarımla ata-baba yurduмуzu qarşı-qarşı gəzmışik. Onlara hər yeri tanıtmışam. Balaca olanda uçuduğum (yıxıldığım – M.R.) qayanı da göstərmişəm. Əli ilə kəndin girişindəki həmin qayanı mənə də göstərib hədisini danışır:

- Qayğısız, dəcəl uşaqlığımızı yaşayırdıq.

Dostumla məftil arabamızı sürə-sürə gedib ora çıxmışdıq. Məni itələdi, yuvarlamb aşağıdakı yola qədər uçdum. Niyə itələdi? Günah özümə oldu Əvvəl mən onu hədələdim ki, səni burdan aşağı ataram. Dedim, ancaq eləmədim. O isə mənə ikiəllə zərbə endirib cavab verdi ki, bax, itələmək belə olar (güllər – M.R.). Bugünlərdə həmin dostum gəlmişdi. Hərbəçidi. Ötən günləri yada saldıq. Dedi, indi növbə sənin, gedək, bu dəfə sən mənə oradan aşağı at...

“Prezidentimizlə görüşü heç vaxt unutmayaçağıq!”

Məzahir Novruzov 2 dəfə məcuri köçkün düşüb. Əvvəl Daşbulaqdan Xocalıya, ermənilərin Xocalıda törətdikləri qanlı faciədən sonra isə Şəkiyə, daha sonralar Bakıya pənəh aparıb. Deyir ki, o ağır günlərdə dövlətimiz hər zaman bizə sahib çıxıb:

- 2013-cü ildə Abşeron Gənclər Şəhərciyində müvəqqəti yeni mənzillə təmin olunmuşduq. Şəraitimiz yaxşı olsa da üroyimiz doğma yurd həsrəti ilə döyünürdü. Odu ki, Daşbulağa ilk köçənlərin sırasında olmaq bizim üçün böyük xəşbəxtlikdir. Bizə bu torpaqlara qayıtmağı bəxş edən Müzəffər Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin evimizə gelişini, bizimlə səmini söhbətini isə ailəməz heç vaxt unutmayaçaq! Həmin vaxt keçirdiyimiz hisslər sanki şirin bir yuxudur, sözlə ifadə etmək olmur. Allah möhtərəm Prezidentimizi qorusun! Allah cəmi şəhidlərimizə rəhmət ələsin, qazilərimize şəfa versin!

Söhbətimizə Məzahirin 22 yaşlı oğlu

Vətən sevgisi

Ali və orta ixtisas məktəblərinə builki qəbulun nəticələri məlum olduqdan sonra Biləsuvar rayonunun Çaylı kəndində Mikayılovlar ailəsində sonsuz sevinc yaşandı. Bu ailənin eyni vaxtda iki övladı hərbi məktəblərə qəbul olundular. Cavidan Daxili Qoşunların Hərbi İnstitutuna, Cavid isə C.Naxçıvanski adına Hərbi Liseyə. Qardaşlar illərlə ürəklərində bəslədilikləri arzularına yetişiblər. Hərbi olmaq, Vətənin, torpağın keşiyində durmaq bu qardaşların ən böyük arzusu olub. Həm də onlar şəərəfli peşə olan hərbi sahəni təsadüfən seçməyiblər.

1 ailənin 2 kursantı

Onların əməliəri Elşən və Zülfüqar Mikayılovlar Milli Ordunun baş giziri kimi xidmət edirlər. Dayıları isə Daxili Qoşunların zabitidir. Cəsur qardaşlar da onların yolu ilə getməyi qərara alıblar. İndi gerçəkləşən, çin olan arzuları təkcə Mikayılovlar ailəsinə deyil, bütün kənd sakinlərinə sonsuz sevinc gətirib.

Amid Mikayılovun ailəsi kənddə zəhmətkeş, halal əməyi ilə dolanan ailə kimi tanınır. Ailənin 3 övladı var. İki qardaş, bir bacı. Ailədə sonbəçilik olan Sunaş gələcəkdə zabıt olacaq qardaşları ilə fəxr edir.

Oğul düşmənin cəpəridir deyiblər. Bu zəhmətkeş ailədə də dünyaya göz açan hər bir uşaq vətənpərvər kimi böyüyür. Zəfər Qələbəsi qazanmış Vətənimizlə, Müzəffər Ali Baş Komandanımızla, milli ordumuzla qürur duyur.

Amid bir ata kimi ixtixar hissi keçirir. Sevincinin həddi-hüddudu yoxdur. Bizimlə sevincini belə bölüşür:

– Əsl oğul Vətəni qorumaq üçün doğulur. Vətən cəndan şirindir, onun hər qarış torpağı müqəddəsdir, göz bəbəyi kimi qorunmalıdır. Lap körpəlikdən bəz övladlarımızı bu ruhda böyütmüşük. Cavidan və Cavid bizə elə sevinc bəxş ediblər ki, sözlə ifadə etməyə çətinlik çəkirik. İnanıram ki, onlar yüzlərlə Vətən

övladı kimi Vətənimizin, torpaqlarımızın keşiyində ayıq-sayıq dayanacaqlar.

Cavidan və Cavidin anası Naidə xanımın da ürəyi sözlə doludur. Bir ana kimi sevincindən kövrəlir, həm də qürur duyur.

– Hər ikisi sağ olsun. Həm öz arzularına yetişdilər, həm də valideynlərinin və müəllimlərinin başını uca etdilər. Qəhrəman bir ölkənin, xalqın əsgəri olmaq, onların keşiyində dayanmaq böyük şəərəfidir.

Çaylı kəndində gənclərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi çox güclüdür. Bu kəndin gənə sakinləri hərbi sahəyə daha çox meyl göstərirlər. Hazırda bu kəndin yüzdən çox sakini ordu sıralarında zabıt kimi qulluq edir. Onların sıraları ilbəil genişlənir. Təkcə builki məzunlardan Cavidan və Cavid də daxil olmaqla 6 məzun hərbi sahəni seçib və istəyinə çatıb.

Artıq hər iki qardaş bu təhsil ocağında hərbi biliklərə yiyələnirlər. Biz də Mikayılovlar ailəsinin sevincinə qoşularaq deyirik:

– Vətənin cəsur övladları, Sizinlə fəxr edirik!

Müsiq **MİRZƏ XQ**

Türk hərbi gəmisi NATO ölkəsində

Türkiyənin müdafiə sənayesi şirkəti ASFA tərəfindən inşa edilən il tamamlanan “Akhisar” döyüş gəmisinin Rumıniyaya təhvil verilməsi Ankaranın hərbi-sənaye strategiyasında dönüş nöqtəsi sayılır. Bu, Türkiyənin tarixində ilk dəfədir ki, NATO və Avropa İttifaqına üzv olan ölkə Türkiyədən hərbi dəniz platforması alır. Hadisə sadəcə kommersiya əməliyyatı deyil, geniş geosiyasi mənzərədə Ankaranın mövqeyinin güclənməsinin konkret təsdiqidir.

Son 15 ildə Türkiyə müdafiə sənayesində sürətli modernləşmə həyata keçirərək xarici tədarükdən asılılığını kəskin şəkildə azaldıb. 2000-ci illərdə yerli istehsalın payı 20 faiz idisə, bu gün 80 faizə yaxınlaşıb. Pilotsuz uçuş aparatlarından tutmuş raket sistemlərinə, elektron müharibə avadanlıqlarından döyüş gəmilərinə qədər uzanan geniş istehsal xətti Türkiyəni yalnız regional deyil, qlobal silah bazarında da tanınan oyunçuya çevirib. MILGEM proqramı çərçivəsində tikilən

Müdafiə məhsullarının texnoloji cəhətdən rəqəbətkəbiliyyəti, daha mənəşib qiymət və daha çevik istehsal prosesi Türkiyəni bir çox ölkələr üçün alternativ strateji təchizatçıya çevirir. Avropa ölkələrinin müdafiə xərclərini artırdığı dövrdə Türkiyə onların modernləşmə ehtiyaclarını uyğun şərtlərlə təmin edən əsas namizədlərdən biri kimi önə çıxır. Bu isə Brüsselin Ankaraya münasibətində yeni reallıq yaradır: Türkiyə yalnız siyasi dialoq tərəfdaşı deyil, Avropanın təhlükəsizlik

gəmilərin Pakistan, Ukrayna və İndoneziyaya satılması bu inkişafın əsas mərhələləri olmuşdu, Rumıniya ilə hazırkı müqavilə isə Türkiyənin Avropa bazarına ilk real çıxışı kimi qiymətləndirilir.

Rumıniyaya təhvil verilən “Akhisar” təkcə texniki modernləşmənin simvolu deyil, həm də Qara dənizdə təhlükəsizlik arxitekturasının dəyişən balansının göstəricisidir. Ukrayna müharibəsi fonunda Qara dəniz NATO-nun strateji regionuna çevrilib və Rumıniya bu bölgədə alyansın əsas dayaqlarından biridir. Türkiyənin bu ölkəyə müasir döyüş gəmisi satması NATO-nun dəniz gücünün koordinasiyasını artırır, Rumıniya dönanmasının modernləşməsinə sürətləndirir və bölgədə yeni təhlükəsizlik əməkdaşlığı xətti yaradır. Bu addım Türkiyənin Qara dəniz siyasətində təsir imkanlarını genişləndirərək Ankaranın bölgənin təhlükəsizliyində əsas oyunçulardan biri kimi möhkəmləndirir.

Hərbi sənayenin yüksəlişi Türkiyənin geosiyasi çəkisinə də bilavasitə təsir göstərir. Ankar artıq yalnız regional güc deyil, müxtəlif regionlarda paralel təsir kanalları formalaşdıraraq qlobal aktora çevrilməkdədir.

infrastrukturunun formalaşmasında iştirak edən mühüm aktordur.

Türkiyənin sərt gücü, - dronlar, raketlər, dəniz platformaları, - onun yumşaq güc imkanları ilə birlikdə geosiyasi çəkisini daha da artırır. Afrika, Balkanlar, Qafqaz və Orta Asiya kimi regionlarda artan siyasi təsir, humanitar layihələr və diplomatik aktivlik müdafiə sənayesi ilə paralel şəkildə genişlənir. “Akhisar”ın Rumıniyaya satılması bu geniş stratejiyanın tərkib hissəsi olaraq Türkiyənin həm NATO daxilində, həm də Avropada daha sərbəst və özünəinamlı mövqeyini gücləndirir.

Beləliklə, “Akhisar”ın Rumıniya dönanmasına daxil olması, sadəcə, bir gəminin satışı deyil, Türkiyənin müdafiə sənayesinin yetkinliyə çatdığı, regional gücdən qlobal aktora çevrilmək prosesində yeni mərhələyə qədəm qoyduğunu göstərən simvolik hadisədir. Ankara texnoloji müstəqilliyini geosiyasi alətdə çevirərək həm qlobal silah bazarında, həm də beynəlxalq siyasətdə təsir imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir.

S.MƏMMƏDOV XQ

Göygöldə Rumıniya şənliyi

Göygöl rayonunda Rumıniyanın Milli Gününə həsr olunmuş təntənəli tədbir geniş mədəni proqramla qeyd edilib. Tədbirdən əvvəl Göygöl Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Vüqar Novruzov və Rumıniyanın Azərbaycanlı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Vasile Soare Ümummilli lider Heydər Əliyevin abidəsini ziyarət edərək önünə gül dəstələri düzüb, xatirəsinə ehtiramlarını bildiriblər.

Bayram münasibətilə Göygöl Rayon Mədəniyyət Mərkəzində təşkil olunan folklor gecəsi Rayon İcra Hakimiyyəti və Mədəniyyət Nazirliyinin birgə təşkilatçılığı ilə gerçəkləşib. Rumıniyanın Fokşani şəhərinin “Tara Vancei” rəqsçilər folklor ansamblı səhnədə rumın xalqlarını, milli musiqilərini və ənənəvi geyim mədəniyyətini nümayiş etdirib. Konsertin əsas məqsədi Rumıniyanın zəngin mədəni irsini Azərbaycanı iticiməyyətinə tanıtmaya olub.

Tədbirdə çıxış edən icra başçısı Vüqar Novruzov ansamblın Göygöldə çıxışının multikultural dəyərlərin möhkəmlənməsinə xidmət etdiyini bildirib. O, bu kimi mədəni layihələrin iki ölkə arasında dostluq münasibətlərinin inki-

şafına mühüm töhfə verdiyini qeyd edib. Çıxış zamanı Rumıniyanın Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk ölkələrdən biri olduğu xatırladılaraq Prezident İlham Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində ikitərəfli əlaqələrin strateji tərəfdaşlığına səviyyəsinə yüksəldiyi vurğulanıb.

Rumıniyanın Azərbaycandakı səfiri Vasile Soare isə nitqində Rumıniya–Azərbaycan dostluq münasibətlərinin dinamik inkişaf etdiyini bildirib. O, mədəni əməkdaşlığın xalqları daha

da yaxınlaşdırdığını qeyd edərək Göygöldə keçirilən bu konsertin Rumıniya Milli Gününə xüsusi töhfə olduğunu vurğulayıb və göstərilən qonaqpərvərliyə görə təşəkkürünü ifadə edib.

Folklor ansamblının rəngarəng proqramı rayon iticiməyyəti tərəfindən böyük maraq və alqışlarla qarşılanıb.

Hamlet QASIMOV, XQ-nin bölgə müxbiri

